

VEDA,
vydavateľstvo
Slovenskej akadémie vied

Slovenská akadémia vied

JAZYKOVEDNÝ ÚSTAV ĽUDOVÍTA ŠTÚRA

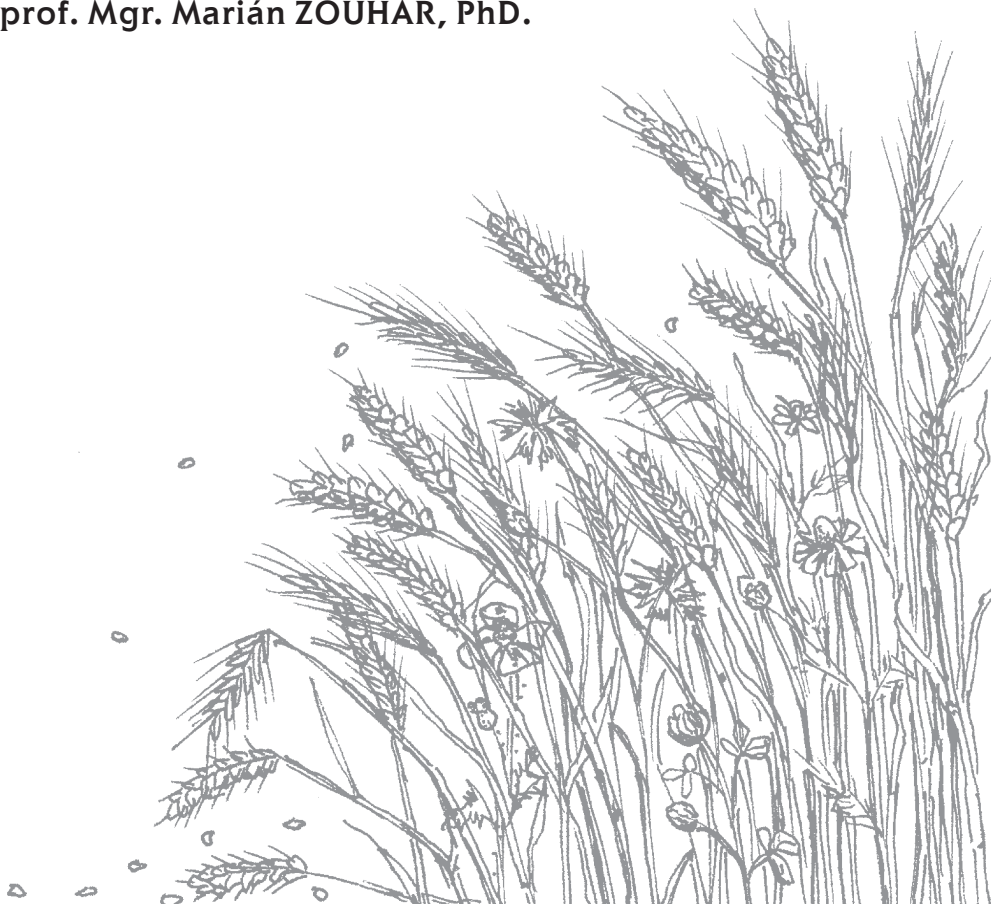

Recenzenti

Mgr. Jozef ŠTEFČÍK, PhD.

doc. Mgr. Marketa ŠTEFKOVÁ, PhD.

prof. Mgr. Marián ZOUHAR, PhD.

Človek a jeho jazyk /4

Terminologické inšpirácie profesora Jána Horeckého

Editori

JANA LEVICKÁ, MIROSLAV ZUMRÍK

VEDA,
vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied
Bratislava 2019

Editori:

Mgr. Jana Levická, PhD.

Mgr. Miroslav Zumrík, PhD.

Autori:

prof. PhDr. Ján Horecký, DrSc.

Mgr. Jana Levická, PhD.

Mgr. Miroslav Zumrík, PhD.

Publikácia sa začala pripravovať v rámci projektu VEGA *Analýza terminologickej práce Jána Horeckého ako inšpirácia pre terminologický manažment 21. storočia na Slovensku* č. 2/0114/15. Dokončenie a vydanie publikácie bolo financované zo zdrojov poskytnutých Ministerstvom kultúry SR, Ministerstvom školstva, vedy, výskumu a športu SR a Slovenskou akadémiou vied na základe Dodatku k Zmluve o združení prostriedkov na tvorbu a rozvoj Slovenského národného korpusu č. 0323/2017.

Za cenné podnety na skvalitnenie výslednej podoby svojich textov autori ďakujú recenzentom:

Mgr. Jozef Štefčík, PhD.

doc. Mgr. Marketa Štefková, PhD.

prof. Mgr. Marián Zouhar, PhD.

© Ján Horecký, Jana Levická, Miroslav Zumrík, 2019

ISBN 978-80-224-1740-2

OBSAH

Predhovor	11
Profesor Ján Horecký – terminológ	13
(J. Levická, M. Zumrík)	
Terminologický portál a databáza terminologických prác J. Horeckého	18
(J. Levická)	
Slovenská terminológia v kontexte jazykovo-spoločenskej situácie	
60. rokov 20. storočia	23
(J. Levická)	
Ján Horecký a procedurálna teória pojmu	43
(M. Zumrík)	

VYBRANÉ TEXTY J. HORECKÉHO Z OBLASTI TERMINOLÓGIE

A. Teoretické otázky terminológie

Teoretické základy odbornej terminológie (1955).....	59
O teórii terminológie (1956)	64
Kritériá terminológie (1965).....	67
Základné problémy terminológie (1974)	75

B. Termín a pojem

Pojem a hranice termínu (1956).....	81
Vzťah pojmu a termínu (1960)	85
Obsah a forma termínu (1974).....	92

C. Onomaziologické hľadisko termín tvorby

K systematike motivačných znakov v kongruenčných pomenovaniach (1958) ..	99
Pomenovania motivované podobnosťou (1982).....	105
Analogická nominácia (1987).....	110

D. Sémantické vzťahy v terminológii

Miesto a úloha synonym v terminológii (1954).....	121
O homonymii v terminológii (1957).....	126
Významové vzťahy v sústave termínov (1981)	135

E. Interlingválne skúmanie terminológie

Otázka medzinárodnej slovenskej terminológie, jej súčasný stav a historický výv (1958).....	143
O prekladaní terminológie (1977).....	154
O internacionalizácii a unifikácii terminológie (1978).....	158
Antické pramene odbornej terminológie (1989).....	162

F. Ustáľovanie slovenskej terminológie

Dvadsať rokov slovenskej terminológie (1965).....	169
Formovanie slovenskej odbornej terminológie v SAVU (1994).....	174
Odborná terminológia v súčasnej slovenčine (1997).....	182

JÁN HORECKÝ (1920 – 2006)

Predhovor

Predkladaná publikácia predstavuje voľné pokračovanie série *Človek a jeho jazyk*, ktorej prvé dva diely vznikli na počesť profesora Jána Horeckého pri príležitosti jeho 80. narodenín. Svojím obsahom nadväzuje najmä na jej druhý diel nesúci podtitul *Jazyk ako pamäť kultúry*, ktorý vyšiel roku 2001 a ktorý obsahuje štúdie J. Horeckého z oblasti výskumu diskurzu a jazykového vedomia. Ako napísal editor druhého dielu S. Ondrejovič, išlo o významné, „ale u nás málo dostupné“ texty a ich súborným vydaním sa nielenže sledoval cieľ túto potrebu saturovať, ale predovšetkým poskytnúť inšpiráciu začínajúcim lingvistom.

Aj Horeckého štúdie a texty, v ktorých sa zamýšľal nad kľúčovými terminologickými a onomaziologickými otázkami a ktoré sme zaradili do štvrtého dielu série, sa napospol považujú za zásadné. Dopĺňajú a v niektorých otázkach revidujú jeho priekopnícku monografiu *Základy slovenskej terminológie* (1956). Boli publikované v rôznych časopisoch a zborníkoch v rozpätí rokov 1954 – 1997, a preto je namieste vydať ich spoločne a poukázať tak nepriamo aj na posuny v Horeckého myslení.

Špecifickosťou tohto dielu je jeho bilingválne slovensko-anglické spracovanie, pre ktoré sme sa rozhodli v snahe sprostredkovať terminologické uvažovanie a prácu profesora Horeckého zahraničnému čitateľovi, keďže jeho terminologicky a onomaziologicky ladené texty vyšli v preklade do cudzích jazykov len ojedinele (predovšetkým *Vzťah pojmu a termínu* v ruštine r. 1967, v angličtine r. 1979, *Obsah a forma termínu* v poľštine r. 1982, *Významové vzťahy v sústave termínov* v nemčine r. 1982, *Vzťah pomenovania k objektívnej realite* v angličtine r. 1989, len v angličtine *Semantic of Derived Words* r. 1994, *O prekladaní odbornej terminológie* v nemčine r. 1996).

Podobne ako tretí diel s podtitulom *Inšpirácie profesora Jána Horeckého*, aj štvrtý sa usiluje predstaviť dielo Jána Horeckého ako zdroj inšpirácií pri ďalšom skúmaní jazyka a terminológie v historickom či systémovom aspekte. Aj preto sme doň okrem výberu jeho textov zaradili naše dve štúdie, v ktorých sa usilujeme poukázať na inšpiračný potenciál a progresívnosť Horeckého terminologického skúmania a terminologickej práce z dnešného hľadiska. J. Levická v prvej štúdií skúma politicko-spoločenský kontext a predpoklady terminologických aktivít Jána Horeckého v 60. rokoch minulého storočia v Československu na pozadí turbulentných diskusií o spisovnej slovenčine a o jej usmerňovaní, pričom sa venuje aj sčasti politickej otázke koordinácie slovenskej a českej terminológie a načrtá-

va prístup J. Horeckého k preberaniu termínov z češtiny. M. Zumrík zasa skúma presah Horeckého uvažovania do otázok, ktorými sa zaoberá i súčasná filozofia jazyka, analytická filozofia a logika. Porovnáva pritom základné intuície o povahe pojmu, ktoré vo svojich prácach vyjadruje Horecký, so základnými intuíciami o pojme ako entite v takzvanej procedurálnej teórii pojmu, ktorá sa spája s menami českých logikov ako P. Tichý a P. Materna, s cieľom odhaliť prípadnú analógiu porovnávaných koncepcií. Keďže predkladaný štvrtý diel série vznikol v rámci projektu VEGA č. 2/0114/15 *Analýza terminologickej práce Jána Horeckého ako inšpirácia pre terminologický manažment 21. storočia na Slovensku*, možno v ňom nájsť aj kratšiu informáciu o jednom z jeho praktických výstupov – terminologickom portáli, z ktorého je prístupná aj databáza terminologických textov J. Horeckého.

Sme presvedčení, že terminologické dielo profesora Horeckého je podnetné a inšpiratívne v slovenskom i zahraničnom kontexte nielen z hľadiska toho, že v 50. rokoch 20. storočia, teda v období intenzívnej terminologickej práce J. Horeckého, možno nájsť paralely s dnešnou situáciou slovenčiny v oblasti odbornej komunikácie (máme na mysli predovšetkým terminologické dôsledky fungovania slovenského jazyka v Európskej únii a takisto v prostredí internetu), ale najmä pre svoju hĺbku a presahy do iných jazykovedných i nejazykovedných disciplín, napríklad do logiky, filozofie jazyka či znalostného inžinierstva.

J. Levická, M. Zumrík

Ján Horecký bol kolegom, učiteľom, inšpirátorom, školiteľom a neformálnym poskytovateľom dobrých rád, poučení i povzbudení.

Klára Buzássyová

PROFESOR JÁN HORECKÝ – TERMINOLÓG

Jana Levická

Ako v roku 1980 napísal Š. Peciar (1980, s. 48), J. Horecký si ako „prvý zo slovenských jazykovedcov uvedomil naliehavú potrebu dotvárať a ustaľovať slovenskú odbornú terminológiu a jej význam pre rozvoj spisovnej slovenčiny a slovenskej vedy v nových pomeroch po oslobodení“. S jeho menom sa spájajú takmer všetky terminologické aktivity v povojnovej histórii Slovenska a vlastne v celej druhej polovici 20. storočia. Bol iniciátorom a vedúcim malého terminologického oddelenia Ústavu slovenského jazyka SAVU celých osem rokov jeho existencie (1950 – 1958). Oddelenie intenzívne a efektívne spolupracovalo s odborníkmi v desiatkach disciplín nielen na tvorbe samotných termínov, ale aj pri zostavovaní prepotrebných terminografických diel¹, ktoré v mnohých odboroch vyšli v slovenčine po prvý raz.

V rokoch 1949 a 1950 viedol praktickú prílohu s názvom *Technický jazyk* v III. a IV. ročníku odborného jazykovedného časopisu *Slovo a tvar*. V tejto prílohe analyzoval dovedna vyše 550 termínov. Vzhľadom na rozvíjajúce sa aktivity terminologického oddelenia tento publikačný priestor už nepostačoval, a tak J. Horecký inicioval založenie výlučne terminologicky zameraného časopisu *Slovenské odborné názvoslovie*, pričom bol šéfredaktorom všetkých jeho deviatich ročníkov. Keď sa roku 1961 musel časopis aj z politických dôvodov transformovať na Československý terminologický časopis², zostal v kresle šéfredaktora do jeho zániku v roku 1966. Zároveň pôsobil v rozličných inštitúciách ako poradca v otázkach terminológie a odborného štýlu, organizoval a zúčastňoval sa prác mnohých terminologických komisií³. Zapájal sa aj do medzinárodnej spolupráce slovanských

---

¹ Do roku 1965 vyšlo až 30 terminografických diel. Časť z nich je dostupná online na stránke <https://terminologickyportal.sk/glosare.html> (Viac informácií v článkoch J. Horeckého *Dvadsať rokov slovenskej terminológie* na s. 171 a *Formovanie slovenskej odbornej terminológie v SAVU* na s. 176).

² Viac v štúdií J. Levickej *Slovenská terminológia v kontexte jazykovo-spoločenskej situácie 60. rokov 20. storočia* na s. 23.

³ V roku 1954 J. Horecký napísal, že ich v roku 1950 fungovalo 15, o rok už 21 a v roku 1953 až 25 terminologických komisií.

lingvistov: v rokoch 1968 – 1978 spolupredseda medzinárodnej komisii pre lingvistickú terminológiu a v rokoch 1968 – 1998 predsedal medzinárodnej komisii pre literárnovednú terminológiu pri Medzinárodnom komitáte slavistov. V rámci tejto organizácie sa značnou mierou podieľal na príprave významného slavistického projektu *Slovník slovanské lingvistické terminologie I.* (1977) a *II.* (1979).

Jeho prvým tematicky terminologickým článkom v súbornej bibliografii je text s názvom *Poznámky k tvoreniu odbornej terminologie*, ktorý v časopise *Slovenská reč* vyšiel roku 1947 a v ktorom sa okrem stručného historického pohľadu na začiatky terminologickej práce na území Slovenska od uzákonenia štúrovskej slovenčiny zamýšľal nad zásadnými otázkami terminológie (povahou a definíciou termínu a jeho vlastností). Nasledovali desiatky kratších poradensky zameraných článkov, ale aj niekoľko teoretických textov (celkovo viac ako 400), kým J. Horecký svoju intenzívnu a rozmanitú priekopnícku terminologickú prácu pretavil do dizertačnej práce, ktorej obhajobou získal vedeckú hodnosť kandidáta vied a ktorá vyšla roku 1956 monograficky pod názvom *Základy slovenskej terminologie*. Týmto dnes už klasickým dielom slovenskej jazykovedy (Ondrejovič, 2001) predstavil J. Horecký prvú slovenskú ucelenú terminologickú teóriu, v ktorej kládol dôraz na spätosť terminológie s lexikológiou a zároveň upozornil na jej špecifiká, čím potvrdil lingvistickú orientáciu terminologického uvažovania na Slovensku v duchu Pražskej školy terminológie a jej štruktúrno-funkčného prístupu. Prínos Horeckého monografie spočíva predovšetkým v snahe zachytiť komplexnosť terminologickej problematiky, počnúc historickými koreňmi, vývojom, cez spoločenský kontext až po jej diferencovanosť, vyplývajúcu z jednotlivých odborov a disciplín. Kritériá termín tvorby či posudzovania existujúcich terminologických jednotiek J. Horecký neabsolutizoval, ale v konkrétnych prípadoch si uvedomoval a bral do úvahy aj ich limity, resp. ich hierarchiu, pričom sa vždy usiloval ne strácať zo zreteľa funkčnosť posudzovaného termínu a odbornej komunikácie ako takej. Za vyše šesťdesiat rokov sa potvrdila predpoveď recenzenta A. Jedličku (1957) o tom, že Horeckého práca bude mať „velký význam pro další vývoj slovenské terminologie a že bude dobrým základem, z něhož bude další theoretická i praktická činnost v oblasti terminologie vycházet“. Sám autor však upozorňoval, že nejde o vyčerpávajúcu prácu a ďalej spolu s kolegami uvažoval o vlastnostiach termínov, ich typológii, problematike definície ako aj o lingvistických javoch, ako je homonymia, synonymia a najmä motivácia.

Ako sme už naznačili, v oblasti terminológie bol J. Horecký a jeho názory citeľne prítomné všade. O to viac, že vo svojej osobe a práci dokázal teóriu a praktické skúsenosti efektívne prepájať „do nerozlučnej jednoty“ (Ružička, 1970). Via-

cerí Horeckého súputníci vyzdvihovali jeho rýchlosť, pohotovosť a racionálnosť (Ružička, 1970), zmysel pre jemnú analýzu (Jedlička, 1957) a snahu o hľadanie objektívnych kritérií, ktoré by pomohli pri posudzovaní konkrétnych prípadov. Bol iniciátorom nových tém a smerov, ktoré si veľmi často vyžadoval vývin jazyka a spoločnosti, ako sa to stalo v prípade terminológie. Nielen že sa usiloval držať krok s vedeckým dianím v zahraničí, ale zároveň ho kriticky skúmal a aplikoval na slovenčinu.

Neodmysliteľnou súčasťou Horeckého lingvistického prístupu a terminologického zvlášť bola jeho erudícia latinčinára, vďaka ktorej získal istý nadhľad vo vzťahu k teórii a praxi živého jazyka. V prípade slovenčiny, ktorej slovná zásoba, a terminológia obzvlášť, disponuje veľkým podielom latinizmov, predstavovali jeho znalosti latinčiny zásadnú devízu. On sám si to veľmi dobre uvedomoval a dokonca sa netajil tým, že jeho záverečná práca o sémantike latinských slov a zároveň termínov, ktorej obhájením získal titul PhDr., predznamovala jeho vedecké smerovanie k terminológii.

Lingvistická všestrannosť viedla J. Horeckého od skúmania konkrétnych termínov, resp. slov, k slovtvorbe a abstrahovaniu slovtvorných typov a slovtvorných štruktúr. Ako sám uviedol vo svojej ďakovnej reči pri udeľovaní čestného doktorátu na pôde Univerzity Pavla Jozefa Šafárika v roku 1994: „Od skúmania vhodnosti či nevhodnosti konkrétnych termínov bol už iba malý krok – a bol to krok nevyhnutný – ku skúmaniu otázok tvorenia slov, ako aj k otázkam fungovania odborného jazyka vôbec, k otázkam štylistiky a z toho ďalej k problematike textu a jazykovej komunikácie“ (2001, s. 17).

Napriek tomu, že už v polovici 60. rokov 20. storočia sa J. Horecký prestal intenzívne zaoberať ustáľovaním slovenskej terminológie a svoju vedeckú pozornosť zameral predovšetkým na rozvíjajúcu sa matematickú jazykovedu, neprestal o terminologických otázkach uvažovať a publikovať. Práve v 60. a 80. rokoch 20. storočia vydal viacero zásadných štúdií (napr. v roku 1974 *Obsah a forma termínu* alebo *Základné problémy terminológie*) a príležitostne prednášal o slovenskej terminologickej práci v zahraničí. Jeho posledné texty z oblasti terminológie z prelomu tisícročia zahŕňajú nielen terminologické recenzie a drobné analýzy, ale aj zásadnejšie reflexie o *Intenzii a extenzii termínu* (1999) alebo o *Onomaziologickej interpretácii tvorenia slov* (1999), ktorými uzavrel viac ako polstoročie svojho plodného a inšpiratívneho terminologického uvažovania.

Z vyše 1400 rôznorodých textov, v ktorých sa J. Horecký zaoberal terminologickými, ale aj onomaziologickými a slovtvornými otázkami, sme vybrali dvad-

sať a tie sme zoskupili do tematických okruhov, pričom sme v rámci nich zvolili chronologické poradie. Z hľadiska vzniku prevažujú texty z 50. rokov (celkovo sedem), zo 70. a 80. rokov sme zaradili po štyri texty, tri zo 60. rokov a dva sme vybrali z 90. rokov minulého storočia.

Najväčšiu časť predkladaného výberu prác profesora Horeckého predstavujú články a štúdie, v ktorých sa venuje základným teoretickým problémom terminológie, keďže o týchto otázkach treba podľa neho „uvažovať znova a znova“ (1974a, s. 129). V prvom rade sa to týka charakteru a usúvzťažnenia terminológie ako disciplíny a jej vzťahu k iným jazykovedným disciplinám (1956, 1965) a tiež definovania a ohraničenia jej základnej jednotky – termínu (1956, 1960, 1974b) – a jej vzťahu k pojmu (1956, 1960, 1974a). V druhom rade ide o analýzu vlastností termínov (1955, 1965) aj v súvislosti s terminologickou kultúrou a internacionalizáciou terminológie. Ďalšiu skupinu tvoria články, v ktorých Horecký uplatňuje ním zdôrazňovaný onomaziologický prístup k skúmaniu vzájomného vzťahu medzi pojmom a pomenovaním. Zaradili sme do nej články o systematike motivačných znakov v kongruenčných pomenovaniach (1958) a o pomenovaniach motivovaných podobnosťou (1982, 1987). V tretej skupine možno nájsť texty, v ktorých sa J. Horecký zameriava na vzťahy v danej sústave termínov (1981), prípadne osobitne na synonymá (1954) a homonymá (1957). Interlingválny aspekt terminologickej práce je predmetom článkov o prekladaní terminológie (1977), o internacionalizácii a unifikácii slovenskej (1978) a slovanskej terminológie (1958). V neposlednom rade boli do výberu zaradené články venované terminológii v diachrónnom pohľade, počnúc jej antickými prameňmi (1989), cez retrospektívu povojnového vývoja slovenskej terminológie (1965, 1994), až po článok o stave slovenskej terminológie na sklonku druhého tisícročia (1997). Kým reflexiu základných otázok teórie terminológie a definíciu termínu možno, prirodzene, nájsť v Horeckého monografii *Základy slovenskej terminológie*, problematika motivácie, významových vzťahov ako aj internacionalizácie so špecifickým zreteľom na latinčinu naznačuje ďalšie témy, ktorými profesor Horecký obohatil nielen obzory poznania slovenskej terminológie, ale lingvistiky ako takej.

LITERATÚRA:

BOZDĚCHOVÁ, I.: Prague school of terminology. In: *Polskie i europejskie nurty terminologiczne*. Ed.: Marta Małachowicz – Sambor Gruzca. Varšava: Instytut Komunikacji Specjalistycznej i Interkulturowej Uniwersytetu Warszawskiego 2017, s. 108 – 120.

HORECKÝ, J.: Zpráva o činnosti terminologického oddelenia Ústavu slovenského jazyka SAV. In: Slovenské odborné názvoslovie, 1954, roč. 2, č. 5, s. 159 – 160.

HORECKÝ, J.: Základné problémy terminológie. In: Kultúra slova, 1974, roč. 8, č. 5, s. 129 – 132.

HORECKÝ, J.: Moje vníkanie do jazyka. In: Človek a jeho jazyk 2. Jazyk ako pamäť kultúry. Ed.: S. Ondrejovič. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV 2001, s. 15 – 19.

JEDLIČKA, A.: Základní příručka o slovenském odborném názvosloví. In: Naše řeč, 1957, roč. 40, č. 5 – 6, s. 159 – 165. Dostupné na <http://nase-rec.ujc.cas.cz/archiv.php?art=4558>

PECIAR, Š.: Životné jubileum Jána Horeckého (k 60. narodeninám J. Horeckého). In: Slovenská reč, 1980, roč. 45, č. 1, s. 48 – 52.

RUŽIČKA, J.: Prof. Ján Horecký päťdesiatročný. In: Jazykovedný časopis, 1970, roč. 21, č. 1, s. 68 – 71.

TERMINOLOGICKÝ PORTÁL A DATABÁZA TERMINOLOGICKÝCH PRÁC J. HORECKÉHO

Jana Levická

Úspešné pôsobenie J. Horeckého v rôznych terminologických komisiách, akceptácia jeho návrhov nových termínov odborníkmi a najmä erudovaný prístup k preberaniu cudzích termínov je v čase čoraz citeľnejšej rozkolísanosti slovenskej terminológie a rastúcej potreby jej koordinácie viac než inšpiráciou. Práve tieto faktory podnietili vznik projektu VEGA č. 2/0114/15 s názvom *Analýza terminologickej práce Jána Horeckého ako inšpirácia pre terminologický manažment 21. storočia na Slovensku*, ktorý sa v oddelení Slovenského národného korpusu Jazykovedného ústavu E. Štúra SAV riešil v rokoch 2015 – 2017. Tento projekt si za jednu z priorit kládol sprístupniť terminologické uvažovanie a skúsenosti uchované v textoch profesora J. Horeckého čo najširšiemu okruhu záujemcov. Zámerom riešiteľského kolektívu bolo vypracovať výberovú anotovanú bibliografiu a sprístupniť terminológii venované texty Jána Horeckého ako aj časopis *Slovenské odborné názvoslovie* na webových stránkach Slovenskej terminologickej databázy (STD), aby sa tak najmä terminológom a lingvistom zjednodušil prístup k myšlienkam a záverom J. Horeckého.

Pôvodný úmysel zdigitalizovať a sprístupniť online terminologické práce profesora Jána Horeckého v podobe anotovanej bibliografie pod vplyvom zahraničných i domácich impulzov, ktoré členovia riešiteľského kolektívu čerpali predovšetkým na konferenciách a pri komunikácii s prekladateľskými oddeleniami európskych inštitúcií, sa v prvom roku trvania projektu zmodifikoval a rozšíril. Ukázalo sa, že optimálnym riešením by bolo vytvoriť jednotnú platformu, v rámci ktorej by sa sústreďovali praktické i teoretické informácie z oblasti terminológie, a zároveň ju prepojiť s už existujúcou STD. Takéto riešenie už v zahraničí možno nájsť v podobe terminologických portálov¹ – zriadila ho napríklad terminologická koordinačná jednotka Európskeho parlamentu² alebo Ústav chorvátskeho jazyka a jazykovedy³. Práve podľa tohto vzoru vznikla koncepcia terminologického portálu, ktorý je dnes prístupný na adrese <https://terminologickyportal.sk>.

---

¹ Portál v špecializovanom význame definuje *Cambridge Dictionary* (<https://dictionary.cambridge.org/>) ako internetovú stránku, ktorá umožňuje ľuďom získať užitočné informácie.

² Ide o portál <http://termcoord.eu/>

³ <http://nazivlje.hr/>

Testovacia verzia terminologického portálu bola verejnosti sprístupnená v novembri 2016 a po prvý raz ju členovia projektového tímu (J. Levická, M. Zumrík) prezentovali na medzinárodnom summite Európskej terminologickej asociácie (EAFT) v Luxemburgu, ktorý sa konal 14. – 15. novembra 2016.

Novovytvorený portál v súčasnosti ponúka nielen databázu terminologických prác J. Horeckého, ale aj ďalšie teoretické zdroje, terminologické zdroje a rôznorodé praktické informácie z oblasti terminologickej praxe i teórie. V záujme jednotného spracovania a vyhľadávania sa v dvoch sekciách využila klasifikácia informácií (slovníkov a textov) podľa sústavy odborov vedy a techniky obsiahnutá v smernici č. 27/2006-R, ktorá bola vydaná Ministerstvom školstva, vedy, výskumu a športu Slovenskej republiky 21. 12. 2006.

1. Obsah terminologického portálu Jazykovedného ústavu E. Štúra SAV

1.1. Sekcia teoretických zdrojov

Databáza terminologických prác J. Horeckého, zaradená do sekcie *Teoretických zdrojov*, obsahuje bibliografické údaje a anotácie k 1418 textom, v rámci ktorých možno nájsť štúdie, referáty, recenzie, jazykové posudky, správy či tzv. drobníčky, teda krátke analýzy konkrétnych termínov v rozsahu maximálne dvadsiatich riadkov. Zámerom riešiteľského kolektívu bolo vytvoriť ku každému zaradenému textu krátku anotáciu na spôsob abstraktu a priradiť mu relevantné kľúčové slová. Začiatkom roka 2019 bolo v tejto databáze k dispozícii 952 anotácií a 1223 celých textov vo formáte PDF. Okrem kľúčových slov boli terminologické texty klasifikované na základe smernice č. 27/2006-R MŠVVaŠ SR. Práve vďaka tejto klasifikácii a takisto pridaným kľúčovým slovám⁴ umožňuje databáza nielen základné vyhľadávanie na základe názvu textu, ale aj efektívnejší vyhľadávací spôsob na základe kľúčových slov alebo tematického zaradenia článku. Zaradené texty z rokov 1947 až 2000 obsahujú širokú škálu reflexií J. Horeckého, týkajúcich sa termínu, pojmu, ich definície a vzájomného vzťahu, vývoja slovenskej terminológie, ako aj správy o aktuálnych udalostiach na poli slovenskej i zahraničnej terminologickej práce. Okrem výsostne terminologicky zameraných textov boli do databázy zaradené aj články so slovtvornou tematikou – ťažiskovou oblasťou v celoživotnom jazykovednom diele J. Horeckého, ktorú úzko prepajil so svojou

⁴ Okrem relevantných lingvistických javov sme medzi kľúčové slová zaradili aj niektoré jazyky, najmä češtinu, angličtinu a nemčinu, aby si používatelia mohli napríklad vyhľadať tie články, v ktorých J. Horecký analyzoval termín/y pochádzajúce z konkrétneho jazyka pri navrhovaní slovenského ekvivalentu.

terminologickou teóriou a praxou, čo v kontexte súdobého terminologického myslenia predstavuje ojedinelý pohľad.

Okrem databázy terminologických prác J. Horeckého obsahuje sekcia teoretických zdrojov aj dva archívy zaniknutých slovenských terminologických odborných časopisov, v ktorých J. Horecký pôsobil ako šéfredaktor a prvý z nich aj zakladal.

a) Prvým časopisom je mesačník *Slovenské odborné názvoslovie*, ktorý vydávalo Nakladateľstvo SAV v rokoch 1953 – 1961. Na stránkach jeho 9 ročníkov boli publikované odborné články a štúdie o stave slovenskej terminológie a terminologickej práce, o všeobecných otázkach terminológie, ako aj o terminológiách jednotlivých odborov. Časopis tiež uverejňoval súpisy termínov a terminologické slovníky s definíciami, nomenklatúry, v samostatnej rubrike potom poznámky a diskusie o aktuálnych terminologických otázkach. V rámci projektu sa podarilo zdigitalizovať všetky čísla časopisu v rozsahu takmer 3500 strán.

b) V roku 1962 sa *Slovenské odborné názvoslovie* transformovalo na dvojmesačník *Československý terminologický časopis*⁵, ktorý vychádzal vo Vydavateľstve Slovenskej akadémie vied ako orgán Československej ústrednej terminologickej komisie pri prezídiu ČSAV v rokoch 1962 – 1966. Jeho oficiálnym poslaním bolo „upevňovať kontakty medzi češtinou a slovenčinou“. Jednotlivé čísla mali rozsah približne 60 strán. V časopise boli publikované odborné články a štúdie, a to domáce i prekladové, diskusie, správy a posudky na terminologické slovníky a odborné publikácie s podobným odborným záberom ako jeho predchodca (prírodné, spoločenské, humanitné vedy, technika), približne dvojnásobne sa však rozšíril celkový objem príspevkov.

1.2. Sekcia terminologických zdrojov

Druhá časť terminologického portálu s názvom *Terminologické zdroje* zahŕňa v prvom rade samostatný projekt STD, ďalej zoznam výkladových a prekladových terminologických slovníkov a napokon samostatnú podsekcii obsahujúcu 21 zdigitalizovaných odborných slovníkov z rokov 1952 – 1964.

a) Slovenská terminologická databáza, ktorá sa v oddelení Slovenského národného korpusu Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV buduje od roku 2005, predstavuje typ národnej databázy, ktorá je voľne prístupná a bezplatná a má ambíciu postupne spracovávať a sprístupňovať terminológie všetkých odborov a disciplín v slovenčine, t. j. obsiahnuť odbornú lexiku čo najväčšieho počtu humanitných,

---

⁵ Viac o okolnostiach existencie týchto dvoch časopisov možno nájsť v štúdií J. Levickej *Slovenská terminológia v kontexte jazykovo-spoločenskej situácie 60. rokov 20. storočia* na s. 23.

spoločensko-vedných, prírodných i technických disciplín, šport a záujmové činnosti nevynímajúc. Projekt STD sa primárne zameriava na deskripciu pojmov a im prislúchajúcich termínov v slovenčine, pričom sa snaží postihnúť aj situáčno-komunikačný a temporálny aspekt odbornej lexiky. Čiastočnou výnimkou deskriptívneho prístupu je snaha o usmerňovanie tvoriacej sa terminológie pomocou tzv. pragmatických kvalifikátorov, ktoré sa ku zaradeným termínom priradujú, v ideálnom prípade, na základe konzultácie s odborníkmi. Na začiatku roka 2019 obsahovala STD vyše 9800 termínov a terminologických spojení z 19 oblastí (astronómia, bezpečnostnoprávna oblasť, chémia, marketing, medicína, právo, sociálna ochrana, stavebníctvo a iné).

b) Druhou časťou terminologických zdrojov je zoznam existujúcich slovenských lexikografických a terminografických diel, ktorý začiatkom roka 2019 obsahoval informácie o približne 400 výkladových a prekladových terminologických slovníkoch a odborových encyklopédiách. Jeho cieľom je pomôcť odbornej a laickej verejnosti zorientovať sa v ponuke vydaných diel. Každá položka, resp. slovník tohto zoznamu, preto obsahuje nielen bibliografické údaje, údaje o jazyku, prípadne jazykoch, z ktorých boli termíny zahrnuté do konkrétneho slovníka, ale aj tematické zaradenie podľa spomínanej smernice č. 27/2006-R a krátku anotáciu. Popis niektorých slovníkov je obohatený o informácie týkajúce sa kvality slovníka a štruktúry hesla. Z tematického hľadiska tieto slovníky zahŕňajú oblasti spoločenskovedných, humanitných, prírodných, lekárskejších a pôdohospodárskych vied, ale aj oblasť techniky či športu. Pridanou hodnotou je možnosť vyhľadávať v tomto zozname podľa vecnej oblasti a jazyka.

c) Sekcia výkladových terminologických slovníkov obsahuje bibliografické údaje, krátke anotácie a voľne stiahnuteľné PDF verzie 21 terminologických slovníkov, ktoré v rokoch 1952 – 1964 vypracovali príslušné terminologické komisie spolu s pracovníkmi Ústavu slovenského jazyka SAV, predchodcu dnešného Jazykovedného ústavu E. Štúra SAV. Slovníky, zdigitalizované v rámci projektu, zahŕňajú rôznorodé oblasti, počnúc baníctvom a zememeračstvom, cez letectvo až po genetiku a organickú chémiu. Krátka anotácia každého z nich pozostáva zo základnej informácie o spôsobe spracovania jednotlivých hesiel, z mien členov a predsedov príslušných terminologických komisií a tiež jazykových poradcov Ústavu slovenského jazyka SAV. Pri ôsmich z nich to bol J. Horecký (baníctvo, právo, anorganická, organická a fyzikálna chémia, telesná výchova, televízia, optika, železnice). K niektorým z nich sa podarilo nájsť a uviesť aj popis a parafrázu alebo citát z dobových recenzií.

1.3. Sekcia užitočných informácií

Posledná sekcia terminologického portálu s názvom ***Užitočné informácie*** obsahuje zoznam terminologických elektronických slovníkov a databáz na Slovensku a v zahraničí s krátkym popisom a odkazom na webovú stránku. Druhú časť predstavuje zoznam zahraničných terminologických centier, portálov a spoločností. Ide o aktualizované informácie, ktoré pôvodne figurovali na webovej stránke projektu STD. Tretia časť ponúka zoznam terminologických komisií, ktoré boli zriadené, prípadne obnovené pri najvyšších orgánoch štátnej správy Slovenskej republiky na základe uznesenia vlády SR č. 238/2014. Zoznam bol v októbri 2017 aktualizovaný odborom štátneho jazyka Ministerstva kultúry Slovenskej republiky.

Terminologický portál predstavuje flexibilnú platformu, ktorú možno dopĺňať a aktualizovať priebežne – predovšetkým zoznam výkladových a prekladových slovníkov, výstupy terminologických komisií a užitočné odkazy. Perspektívne bude možné databázu J. Horeckého doplniť a rozšíriť, prípadne vytvoriť paralelnú databázu článkov terminologického charakteru iných slovenských autorov. Sekciu terminologických zdrojov môže obohatiť aj zoznam študentských záverečných prác s terminologickým zameraním.

Terminologický portál, určený širokému spektru používateľov, má vďaka centralizácii relevantných a rôznorodých terminologických informácií a materiálu potenciál napomôcť efektívnejšej a koordinovanejšej spolupráci terminológov, odborníkov a používateľov najmä v rámci interdisciplinárne orientovaných projektov. Portál tak má nielen informačný, ale aj významný strategický charakter z hľadiska jazykového a špecificky terminologického plánovania, keďže rozširovanie, skvalitňovanie a dopĺňanie rôznorodých informácií terminologického charakteru na tejto platforme môže reálne prispieť k ustáľovaniu terminológie a k zvyšovaniu kultúry odborného jazyka a komunikácie.

SLOVENSKÁ TERMINOLÓGIA V KONTEXTE JAZYKOVO-SPOLOČENSKEJ SITUÁCIE 60. ROKOV 20. STOROČIA

Jana Levická

1. Úvod

Cieľom tejto štúdie je usúvzťažniť terminologické aktivity J. Horeckého, v širšom kontexte aj terminologickú činnosť vtedajšieho Ústavu slovenského jazyka SAV (ÚSJ SAV), s jazykovo-politickou situáciou predovšetkým v 60. rokoch 20. storočia v Československu, keďže sa toto dianie dotklo aj procesu ustáľovania slovenskej terminológie.

V prvej časti sa zameriame na vplyvy spoločensko-politického vývoja v Československu na ustáľovanie terminológie na Slovensku v uvedenom období, v druhej časti načrtujeme prístup J. Horeckého ku koordinácii slovenskej a českej terminológie a jeho názory na preberanie termínov z češtiny do slovenčiny. V snahe o názorovú vyváženosť sme poslednú časť zostavili z výberu stanovísk českých lingvistov k uvedeným otázkam.

Práve 60. roky 20. storočia, presnejšie prvé roky tohto desaťročia poznačil vzostup politicky iniciovaných snáh o jazykovú reguláciu vzťahu oboch štátnych jazykov, hoci ešte v roku 1954 o vplyve češtiny na slovnú zásobu slovenčiny J. Horecký napísal (1954, s. 257), že takéto snahy o externé zásahy s cieľom vytvoriť jednotnú terminológiu sa vyskytli v čase prvej ČSR, no „spoločenské podmienky sú dnes podstatne iné.“¹

Na začiatku 60. rokov 20. storočia už bola slovenská terminológia vďaka práci terminologického oddelenia ÚSJ SAV (1950 – 1958), vedenom J. Horeckým, pomerne dobre teoreticky i prakticky rozpracovaná. Jej smerovanie a zásady ustáľovania sa však dostali pod palbu politicky a ideologicky motivovanej kritiky, ktorej pôvod možno nájsť práve v politických udalostiach začiatku tohto obdobia. Totiž na 12. zjazde Komunistickej strany Československa (KSČ), ktorý sa konal

---

¹ Možno dodať ešte jeden pomerne výrečný Horeckého citát z toho istého článku: „Okrem jazykových podmienok najväčšiu dôležitosť mala okolnosť, či sa toto obohacovanie slovenskej slovnej zásoby českými slovami dialo nenásilne, organicky a bez politických cieľov zjednotiť oba jazyky v jednotný československý štátny jazyk“.

v decembri 1962 a na ktorom bol za prvého tajomníka KSČ zvolený protislovensky naladený A. Novotný, bola okrem iného prijatá téza *O rozvoji a zblížovaní národov a národností*, ktorú rok predtým v druhej polovici októbra 1961 prijal 22. zjazd Komunistickej strany Sovietskeho zväzu. Pod vplyvom nedávneho historického vývoja a nerovnakých predstáv Čechov a Slovákov o súžití v spoločnom štáte sa táto téza vo vtedajšom Československu „nedialekticky rozpadla na dve od seba navzájom izolované protirečenia: na rozvoj národov a národností a na ich zblížovanie“ (Sikora, 2008, s. 29). Zatiaľ čo slovenskí politickí predstavitelia sa usilovali o rozvoj,² českí sa zamerali na zblížovanie, čo však v realite chápali ako „splývanie“, a to aj na jazykovej úrovni. Ako uviedol S. Sikora (2008, s. 26), táto *česká cesta* v rokoch 1961 – 1967 napokon „viedla až k akejsi recidíve medzivojnového ‚čechoslovakizmu‘ v komunistickom rúchu, čo celkom prirodzene provokovalo obranné reakcie Slovákov“.

Obe protirečivé tendencie sa prejavili aj v rámci československých jazykovedných kruhov a najvýraznejšie sa dostali k slovu na konferenciách, ktoré v povojnových dejinách spisovnej slovenčiny zohrali kľúčovú úlohu. Tieto podujatia sa síce zameriavali najmä na otázky jazykovej kultúry (čo istým spôsobom reflektovalo aktuálne diskusie v ZSSR), no zároveň sa týkali aj ustaľovania slovenskej terminológie (Masár, 1968, s. 331), keďže bola v slovenskej (ale aj českej) jazykovede tradične chápaná ako súčasť slovnej zásoby a terminologická kultúra zas za zložku jazykovej kultúry. V praktickej, terminologickej rovine mali vplyv predovšetkým na existenciu odborných časopisov a ďalšie smerovanie slovenskej terminológie.

V nasledujúcej časti sa pokúsime v skratke načrtnúť chronologickú postupnosť jednotlivých nielen terminologických podujatí a udalostí, ktoré v 60. rokoch súviseli so stavom a vývojom slovenskej terminológie.

2. Konferencie o spisovnej slovenčine a koncepcia zblížovania češtiny a slovenčiny

Potrebu zblížovania oboch jazykov a jednotnej terminológie deklarovali spoločne českí i slovenskí účastníci celoštátnej konferencie s tendenčným dobovým názvom *O aktuálnych otázkach marxistickej jazykovedy*, ktorá sa uskutočnila 5. – 8. decembra 1960 v Libliciach. Jeden jej blok bol osobitne venovaný aktuálnym otázkam vzájomného vzťahu češtiny a slovenčiny, čo podľa J. Horeckého (1967a,

---

² Sikora uvádza, že sa oň usilovali dvomi spôsobmi: jednak oslavou a pripomínaním udalostí a osobností slovenských dejín, a jednak snahou o „faktické rozšírenie právomocí slovenských národných orgánov“.

s. 5) „naznačilo, že problematiku kultúry spisovnej slovenčiny stačí zredukovať na vzťah k češtine.“ J. Horecký (1963, s. 5) s odstupom času stručne skonštatoval, že sa na liblickej konferencii „kriticky (i keď nie dosť do hĺbky) hodnotili výsledky terminologického úsilia slovenských jazykovedcov (menej sa hodnotila práca českých terminológov)“.

S odstupom takmer 30 rokov a bez obáv z cenzúry J. Horecký roku 1990 o tejto konferencii napísal do časopisu *Kultúra slova*, že predstavovala „otvorený zámer zblížovať češtinu a slovenčinu, resp. približovať slovenčinu k češtine“ (Horecký, 1990, s. 260), pričom zákulisné manipulácie naznačil aj dovtedy nezverejnenou informáciou, že na jednej strane dostal príkaz sa konferencie zúčastniť, no zároveň bol súčasťou tohto odkazu zákaz „predniesť referát o najpálčivejšej otázke vzťahu českej a slovenskej terminológie“ (tamže). Jeden z kľúčových referátov na konferencii predniesol český jazykovedec a dialektológ J. Bělič, ktorý všetky divergentné, puristicky pôsobiace postoje označil „za šovinistickú obmedzenosť a za prejav buržoázneho nacionalizmu...“ (tamže), čo len odzrkadľuje fakt, že českí predstavitelia vnímali slovenské obranné a niekedy až puristicky ladené reakcie nielen ako neželané dedičstvo nedávnej minulosti, ale aj ako protičeský postoj. Tento pohľad sa prejavil aj v kritike terminologickej práce J. Horeckého, ktorú J. Bělič neváhal vyhlásiť za „podvratnú činnosť“. V otázke terminológie J. Bělič na liblickej konferencii oficiálne obhajoval „zásadu, aby najmä nové odborné výrazy boli v maximálnej miere v zásade totožné a staval sa za uvážlivé zámerné zblížovanie oboch jazykov“ (tamže). Práve z tohto uhla pohľadu v Libliciach tvrdo kritizoval J. Horeckého druhý hlavný prednášajúci Š. Peciar za to, že zbytočne narúša jednotnosť českej a slovenskej terminológie tým, že presadzuje používanie niektorých slovenských termínov líšiacich sa od českých, napríklad termín *točovka* na úkor termínu *sústruh*. Treba zdôrazniť, že závery konferencie – najmä odsúdenie purizmu a boja proti bohemizmom, podpora vzájomných lexikálnych interferencií a zámerné zblížovanie oboch jazykov v oblasti terminológie, ktoré možno nájsť v zborníku *Problémy marxistickej jazykovedy* (Praha, 1962)³ – oficiálne schválili všetci zúčastnení, vrátane Slovákov. Ako píše G. Múcsková (2013), ich skutočné postoje však zostávajú skryté, keďže konferencie sa zúčastnili predstavitelia ÚV KSČ a zborník bol s najväčšou pravdepodobnosťou cenzurovaný. Niektoré z postojov vyšli najavo v nadchádzajúcich udalostiach a iné až s odstupom rokov – napríklad J. Horecký vo svojom článku z roku 1990 zverejnil Běličov názor zo

³ Podrobne o nej v: MÚCSKOVÁ, G.: „Nehatný rozvoj“ spisovného jazyka v kultúrnom a politickom kontexte 60. rokov 20. storočia. In: *Jazyk a diskurz v kultúrnom a politickom kontexte spisovnej slovenčiny*. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV 2013, s. 63 – 70.

„súkromných rozhovorov“ týkajúci sa organizácie terminologickej práce, podľa ktorého by „Slováci ako malý národ nemali trvať na svojej terminológii, zrejme s podtextom, že len Česi sú veľký národ“ (Horecký, 1990, s. 260). Aj toto vyjadrenie ilustruje odlišný český postoj k prevzatej sovietskej téze o zblížovaní národov, zároveň evokuje napríklad obdobný názor V. Vážneho z 30. rokov 20. storočia.

Reguláciu oboch národných terminológií mala podľa návrhu účastníkov liblickej konferencie zabezpečiť novovytvorená Československá ústredná terminologická komisia (ČSÚTK), ktorej 1. zasadanie sa konalo 26. januára 1962 v Prahe.⁴ Táto komisia spadala priamo pod Jazykovedné kolégium ČSAV, pričom mala dve pracoviská – pražské a bratislavské, ktoré bolo pričlenené k ÚSJ SAV a jeho vedením bol poverený vedecký tajomník komisie J. Horecký. Na 1. zasadnutí jej predseda J. Bělič (1962, s. 3) v takpovediac programovom vyhlásení povedal, že sa v oblasti terminológie dosiaľ nepracovalo „na podklade marxisticky ujasneného vzťahu medzi češtinou a slovenštinou a neprihliželo se k spoločenským potrebám masového a stále vzrúšťajúciho styku medzi oboma našimi národmi“. Za jej hlavný „státněpoliticky naléhavý úkol“ (tamže) označil koordinačnú a usmerňovaciu činnosť terminologickej práce na Slovensku i v Čechách tak, aby „se názvosloví vyvíjelo stejným směrem při zachovávaní specifičnosti obou jazyků a také při potřebném sladění s názvoslovím mezinárodním, zejména pokud jde o jazyky států socialistického tábora“ (tamže, s. 6). Osobitne vyjadril presvedčenie, že sa nová česká a slovenská terminológia nemajú zbytočne odchyľovať. Konkrétna práca ČSÚTK sa mala sústreďovať na sledovanie terminológie v názvoslovných normách a právnych predpisoch, pričom J. Horecký na zasadaní upozornil, že napríklad v oblasti práva by mala byť prvoradou úlohou tejto komisie pojmová harmonizácia, keďže české a slovenské právo sa každé opieralo o inú právnu tradíciu ešte z čias Rakúsko-Uhorska, čo sa v období prvej ČSR nepodarilo zjednotiť. Členovia komisie navyše schválili založenie niekoľkých odborových názvoslovných komisií.

Je možno symptomatické, že sa na tomto zasadaní praktickými a výsostne jazykovými otázkami koordinácie zaoberal práve J. Horecký. Na „príkladoch z terminológie rozličných odborov ukázal zhody a rozdiely v jednotlivých typoch termínov“ a podčiarkol jednu zo svojich hlavných zásad, „že české a slovenské názvy sa musia zhodovať predovšetkým v motivácii – majú sa tvoriť na základe totožných motivačných prvkov. Pravda, zhoda sa nemá dosahovať za cenu poru-

---

⁴ Viac o jej pôsobení v článkoch J. Horeckého *Zasadnutie Československej ústrednej terminologickej komisie* a J. Kuchařa *Zpráva o 1. zasedání Čs. ústřední terminologické komise ČSAV*.

šovania hláskoslovných, slovotvorných, lexikálnych a sémantických zákonitostí češtiny a slovenčiny“ (Horecký, 1962a, s. 369). Možno dodať, že pri zastávaní kritizovaného termínu *točovka* dodržal J. Horecký práve tieto zákonitosti.

Priamym dôsledkom liblickej konferencie bolo aj zrušenie či skôr nahradenie odborného mesačníka *Slovenské odborné názvoslovie* novým dvojmesačníkom s názvom *Československý terminologický časopis* (ČSTČ), ktorý začal vychádzať roku 1962 a ktorého poslanie bolo v zhode s celoštátnymi politicky deklarovanými cieľmi „upevňování kontaktů mezi češtinou a slovenštinou“ (Bělič, 1962, s. 6). J. Horecký sa napriek predchádzajúcej kritike stal šéfredaktorom aj nového spoločného časopisu. Za zmienku stojí, že v prvom čísle druhého ročníka tohto časopisu v článku o *Novej etape v koordinácii českej a slovenskej terminológie* (1963) J. Horecký v podstate vyjadril kritiku na vlastné vedenie *Slovenského odborného názvoslovia*, keď napísal, že sa „málo pozornosti venovalo skúmaniu vzťahu medzi českou a slovenskou terminológiou“ (Horecký, 1963, s. 5). Otázkou zostáva, či bola táto kritika dobrovoľná a autentická. Okrem toho J. Horecký v článku spomína tri spoločné česko-slovenské terminologické porady v 50. rokoch, no jedným dychom dodáva, že neprispeli k „hlbšiemu skúmaniu problematiky“ (tamže).

Na liblické podujatie nadviazala 2. – 4. apríla 1962 bratislavská konferencia *O vývinových tendenciách dnešnej spisovnej slovenčiny a o problémoch jazykovej kultúry na Slovensku*, no jej účastníci sa podľa J. Horeckého aj v diskusiách snažili vyhýbať sporom a kritike. Hlavným cieľom konferencie malo byť odsúdenie protičesky zameraného purizmu a vyslovenie podpory zblížovaniu oboch štátnych jazykov. Aj bratislavské podujatie sa dotklo terminologických otázok v rámci samostatného tematického okruhu, v ktorom zaznel referát člena pôvodného terminologického oddelenia ÚSJ SAV F. Buffu sumarizujúci dovtedajšiu prácu. F. Buffa zdôraznil najmä tri hlavné kritériá, ktorými sa toto oddelenie riadilo pri ustáľovaní terminológie: 1. ústrojnosť terminologických jednotiek, 2. využívanie produktívnych slovotvorných typov pri termín tvorbe, 3. priezračnosť a nosnosť (derivatívnosť) termínov. V diskusii nasledujúcej po Buffovom príspevku sa účastníci zhodli, že pri práci terminologického oddelenia „prevládala lingvistický aspekt a nedostatočne sa rešpektovala zaužívanosť jednotlivých termínov“ (Urbančok, 1962, s. 254). Osobitne sa v diskusii zdôraznilo, že „sa málo prihliadalo na to, aby sa slovenská terminológia zbytočne nevzdŕaľovala českej“, čomu by v budúcnosti mala zabrániť existencia ČSÚTK, ktorej hlavnou úlohou bude „usmerňovať ďalšiu prácu v terminologickej oblasti tak, aby rozdielov medzi slovenčinou a češtinou bolo čo najmenej“ (tamže). Ako žiarivý príklad bola v tejto

súvislosti v referáte K. Richtera vyzdvihnutá spolupráca na českej a slovenskej vojenskej terminológii⁵.

Druhé stretnutie ČSÚTK sa uskutočnilo začiatkom decembra 1962⁶ v Bratislave. Odznela na ňom správa o činnosti komisie od 26. januára 1962 v podaní vedeckého tajomníka J. Kuchařa a informácie o aktivitách odborových komisií (napr. anatomickej). J. Antal zo SAV a s ním aj českí kolegovia vyslovili názor, že je nutné vypracovať zásady koordinácie a diskutovali o potrebe menovať slovenských členov do odborových komisií. Pri hodnotení 1. ročníka ČSTČ J. Bělič konštatoval, že „z českej strany treba zabezpečiť väčší odber, ako aj intenzívnejšie prispievanie“ (Masár, 1963, s. 124). Požiadavka vypracovať koordinačnú smernicu komisie sa dostala aj medzi päť záverečných uznesení, v ktorých sa uvádza, že návrh zásad prerokujú odborové komisie a po prediskutovaní v ČSÚTK budú uverejnené v ČSTČ.

Tretie pracovné zasadnutie ČSÚTK sa konalo 19. decembra 1963 v Prahe. Jeho náplňou bolo informovanie o koordinácii oboch terminológií v právnych predpisoch a názvoslovných normách a takisto diskusia o návrhu *Zásad koordinácie českej a slovenskej terminológie* (Horecký, 1964, s. 192). Správa J. Horeckého o tomto zasadnutí v ČSTČ má len pol strany, čo spolu s faktom, že podľa dostupných informácií išlo zároveň o posledné zasadnutie ČSÚTK, je viac než signálom skôr deklaratívneho charakteru samotnej existencie tejto komisie. Potvrdzujú to i slová J. Horeckého zo spomínaného článku z roku 1990, v ktorom sa o nej vyjadril ako o „mŕtvonarodenej ústrednej komisii pre terminológiu“ (Horecký, 1990, s. 261).

Už spomenuté *Zásady koordinácie českej a slovenskej terminológie* vyšli v roku 1964 v treťom čísle ČSČT bez uvedenia autora. Podľa I. Masára (1988, s. 130) tento text ČSÚTK autorizovala, no na publikovanie ho pripravil J. Horecký. V tomto dokumente, ktorý je v podstate rozpracovaním programového vyhlásenia ČSÚTK, sa koordinácia terminológie v češtine a slovenčine označuje za štátnopolitickú úlohu a zdôrazňuje sa predovšetkým pragmatické hľadisko „presného dorozumievania“ so „značným významom hospodárskym a spoločenským“⁷. Objavuje sa tu aj zmienka o tom, že koordinácia podporí zblížovanie oboch národov a vyrovnávanie vypracovanosti ich jazykov. Samotný text pozostáva zo

---

⁵ Viac o tejto spolupráci v článkoch K. Richtera *České a slovenské vojenské názvosloví* a J. Kuchařa *O koordinaci českého a slovenského názvosloví z hlediska teorie i praxe*.

⁶ Viac o stretnutí v článku I. Masára *Zpráva o 2. zasadnutí Československej ústrednej terminologickej komisie ČSAV*.

⁷ *Zásady koordinácie českej a slovenskej terminológie*. In: *Československý terminologický časopis*, 1964, roč. 4, č. 3, s. 129.

šiestich častí, pričom zhodám a rozdielom medzi slovenčinou a češtinou – ortografickým, fonetickým, gramatickým a lexikálnym – je venovaná druhá časť hneď po úvode. Ide viac-menej o aktualizované zhrnutie Horeckého dovtedajších už publikovaných textov o vzťahu medzi slovenčinou a češtinou v oblasti terminológie, osobitne z pohľadu rozvíjania tej slovenskej. V Zásadách sa zdôrazňuje pragmatický princíp funkčnosti terminologických prostriedkov, ktoré treba aj napriek rozdielnosti rešpektovať a nenahrádzať, ak ide o ustálené pomenovania. V prípade terminologickej synonymie sa však v dokumente odporúča uprednostniť výraz, ktorý „jestvuje aj v druhom jazyku“⁸. Podobne aj pri tvorení nových názvov je z hľadiska koordinácie potrebné rozdielnym výrazom sa vyhýbať a používať rovnaké slovotvorné základy a prostriedky. Dokonca sa tu v súvislosti s internacionalizmami navrhuje zväziť zjednotenie českého a slovenského pravopisu. Z celkových pätnástich strán dokumentu táto druhá jazykovedná časť predstavuje stranu a pol. Zvyšné strany sú venované metódam a organizácii terminologickej práce, definovaniu základných termínov a v závere je predstavený návrh štruktúry terminologického slovníka a názvoslovnej normy.

Je nanajvýš pozoruhodné, a to nielen z jazykového hľadiska, že celý text bol publikovaný len po slovensky. Navyše všetky termíny uvádzané ako príklady odvodzovania či skladania sú takisto výhradne slovenské.

Za prirodzenú reakciu na vydanie prvých dielov nového *Slovníka slovenského jazyka* (SSJ) a najmä na politicky predpísané zblížovanie slovenčiny a češtiny možno označiť niekoľko mesiacov trvajúcu diskusiu v roku 1964, ktorá sa medzi jazykovedcami a predstaviteľmi slovenskej kultúry i radovými občanmi rozprúdila v týždenníku *Kultúrny život*, vydávanom Zväzom slovenských spisovateľov⁹. Aj táto diskusia sa týkala predovšetkým úrovne jazykovej kultúry vo verejnom styku, no najviac reakcií, najmä spomedzi zástupcov kultúrnej verejnosti, kritizovalo jazykovedcov a obzvlášť tvorcov slovníka za to, že prenikaniu českých výrazových prostriedkov, najmä očividne nepotrebných, nekladú prekážky. Mnohí kritici sa vyslovili za regulovanie a selekciu lexikálnych výpožičiek z češtiny. V kontexte politického „zblížovania“ s češtinou vyznievali tieto postoje viac než ochranársky. Ako potvrdzuje G. Múscová (2017, s. 43), podpora purizmu sa často objavuje pod vplyvom „spoločenských okolností, v dôsledku ktorých jazykové spoločenstvo, alebo jeho časť, pociťuje ohrozenie národnej svojbytnosti, suverenity alebo dokonca identity“.

⁸ Tamže, s. 131.

⁹ Podrobne túto diskusiu mapuje publikácia „*Pri zelenom stole: naša reč*“: návraty k takmer zabudnutej diskusii editoriek G. Múscovej a J. Vráblovej.

Diskusiu v *Kultúrnom živote* možno chápať aj ako katalyzátor nasledujúcich udalostí a predzvesť ďalšieho vývoja vedomého usmerňovania spisovného jazyka.

Proces vymanenia sa slovenských jazykovedných kruhov spod politického tlaku pomohli zrealizovať dve smolenické konferencie v roku 1965 a 1966. Tá prvá, ktorá sa uskutočnila 21. – 23. júna 1965, bola pôvodne oponentským konaním päťdielneho *Slovníka slovenského jazyka*, ktorému sa najviac vyčítalo, že „má nedostatky normatívneho a kodifikačného rázu“ a že „skresľuje obraz slovnej zásoby spisovnej slovenčiny jednak vo vzťahu k jej celonárodnému základu tým, že mnohé slovenské slová vylučuje zo spisovného jazyka, a jednak vo vzťahu k češtine tým, že za spisovné slovenské slová uznáva mnohé české slová, za ktoré slovenčina má plnohodnotnú domácu náhradu“ (Kačala, 2006, s. 322). Okrem lexikografov sa však podujatia zúčastnila nielen väčšina slovenských jazykovedcov, ale aj veľa predstaviteľov slovenskej kultúrnej verejnosti. Diskusie sa navyše neohraničovali na trvanie konferencie, ale preniesli sa aj na stránky jazykovedných periodík i neodbornej dennej tlače. Za všetky reakcie môžeme uviesť aspoň slová významnej prekladateľky Z. Jesenskej, ktorá sa zapojila do všeobecnej diskusie na konferencii a aj do diskusií v *Kultúrnom živote* a ktorej postoj istým spôsobom predznamenáva neskoršie oficiálne stanovisko slovenských jazykovedcov: „V minulosti sa nie vždy zdržiavali českí jazykovedci zasahovania do vnútorných vecí slovenčiny, čo sa prejavilo aj na liblickej konferencii; slovenčina sa síce uznávala a vyhlasovala za samostatný jazyk, ale sa jej pritom upieralo právo na vlastný samostatný vývin. Zbližovanie češtiny a slovenčiny v istých bodoch je prirodzený životný proces, ale iba do istej miery; pritom a zároveň s tým bude tu aj vzdľaťovanie sa a odlišovanie sa oboch jazykov v iných bodoch tiež ako prirodzený proces.“¹⁰

Konferencia nepriamo spôsobila zmenu vo vedení Ústavu slovenského jazyka SAV a na prelome rokov 1966 a 1967 jeho premenovanie na Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV. Ako sa uvádza v reakcii JÚEŠ z roku 1967 na správu J. Machača *Smolenická konferencia (nejenom) lexikografická*, toto podujatie bolo kľúčové i v tom, že „o problémoch spisovnej slovenčiny sa vo verejnosti otvorene hovorilo naozaj až pri kritike SŠJ“¹¹. Dokonca týždenník *Kultúrny život* jej vyhradil veľký priestor a zaradil ju na úvodnú stranu s názvom *Prelomová konferencia slovenskej jazykovedy*¹².

¹⁰ Diskusia o Slovníku slovenského jazyka. In: Slovenská reč, 1966, roč. 31, č. 2, s. 76.

¹¹ Ještě o smolenické lexikografické konferenci. Pripomenky ku zprávě o kritice Slovníka slovenského jazyka. In: Naše řeč, 1967, roč. 50, č. 3. s. 171 – 174 (dostupné aj na <http://nase-rec.ujc.cas.cz/archiv.php?art=5294>).

¹² Kultúrny život, 1965, roč. 20, č. 27, s. 1.

Druhá smolenická konferencia sa uskutočnila 5. – 7. decembra 1966 a venovala sa výslovne kultúre spisovnej slovenčiny. Výsledkom jej konania boli nové kritériá spisovnosti a nová koncepcia spisovnej slovenčiny, ktorú účastníci konferencie prerokovali a schválili a ktorú J. Ružička predstavil roku 1967 pod názvom *Tézy o slovenčine*¹³. Terminológia sa priamo týkala piata téza, v ktorej sa okrem iného uvádza, že v súčasnej dobe dochádza k „internacionalizácii prostriedkov spisovnej slovenčiny vo vede a technike“ (Ružička, 1967, s. 35), čo vyplýva z významu a rozvíjania odborného štýlu. V poslednom odseku tejto tézy sa zdôrazňuje ustálenosť spisovnej slovenčiny a konštatuje sa, že sa do nej „natrvalo preberajú iba potrebné slová a výrazy, najmä termíny, a začleňujú sa do stavby spisovnej slovenčiny, takže nenarúšajú vnútorné zákonitosti“ (tamže, s. 36). Takisto siedma téza, ktorá za hlavné zásady spisovnosti vyhlásila ústrojnosť, ustálenosť a funkčnosť, explicitne spomína termíny: „kritérium ústrojnosti je dôležité najmä pri tvorení nových slov, termínov“ (tamže, s. 37). V závere tejto tézy sa navyše zdôrazňuje, že schválené tri princípy majú rovnakú dôležitosť, no „v sporných prípadoch sa dáva prednosť kritériu ústrojnosti“ (tamže), čím spätne odobrili terminologickú prácu a zásady práce terminologického oddelenia vedeného J. Horeckým.

Z hľadiska jazykovej politiky najvýznamnejšie princípy predstavuje štvrtá téza, v ktorej autori žiadali zakotviť význam a celospoločenskú záväznosť spisovnej slovenčiny v zákone o národnom jazyku, a šiesta téza o rozvoji slovenčiny podľa vlastných zákonitostí. Ako uvádza J. Horecký (1990, s. 145), práve táto téza vyvolala „najväčší odpor oficiálnych kruhov“, pretože sa v nej „výslovne konštatovalo, že umelé a násilné zblížovanie slovenčiny a češtiny je mimojazyková tendencia, prejav buržoáznej ideológie v socialistickej spoločnosti nemá oporu“ (tamže). Ideologické oddelenie vtedajšieho ÚV KSS *Tézy o slovenčine* z pochopiteľných dôvodov odmietlo¹⁴, pričom schválenie zákona o štátnom jazyku o takmer tridsať rokov odsunuli augustové udalosti roku 1968.

Zo záverov druhej smolenickej konferencie vyplynulo aj rozhodnutie nevýdavať ďalej *Československý terminologický časopis*, pretože „neňašiel dosť porozumenia v kultúrnej verejnosti českej ani slovenskej“ (Ružička, 1967, s. 3). Okrem toho sa mu vyčítalo, že sa príliš úzko zameriaval na vzťah slovenčiny a češtiny v oblasti terminológie, kým súdobé potreby si žiadali periodikum orientujúce sa na problémy jazykovej kultúry. Nahradila ho dodnes vychádzajúca *Kultúra slova*, ktorá sa od svojho vzniku programovo venuje terminológii a jazykovej kultúre.

¹³ Koncepcia s týmto názvom bola publikovaná časopise *Kultúra slova* v tom istom roku.

¹⁴ Boli považované za „nacionalistickú úchylku a obranárstvo vyúsťujúce do protičeského purizmu“ (Kačala, 1992, s. 9).

Dalo by sa povedať, že poprední predstavitelia slovenskej jazykovedy si zvolili cestu vecne a vedecky podloženej jazykovej emancipácie v rámci spoločného československého štátu. Umožnila ju predovšetkým politická podpora nového vedenia JÚLŠ SAV na úrovni politbyra a povereníctva školstva, ako aj uvoľňujúca sa celková politická situácia v období 1963 – 1967, ktoré S. Sikora označil za tzv. predjarie roku 1968, keď dochádzalo k opatrnej a postupnej liberalizácii komunistického režimu v ČSSR.

3. Pohľad J. Horeckého na zblížovanie slovenskej a českej terminológie

Ako sme už naznačili, v slovenskej lingvistike 60. rokov 20. storočia existovali dva, dalo by sa povedať tradičné postoje k preberaniu českých slov. Na jednej strane pročeský, reprezentovaný Š. Peciarom, a na druhej postoj skupiny lingvistov, ktorá zastávala názor, že preberať sa majú len potrebné bohemizmy, a ktorá pri otázke preberania cudzích slov vrátane českých dôsledne upozorňovala na špecifická slovenčiny. Do druhej skupiny možno zaradiť aj J. Horeckého.

Problematike vzťahu češtiny a slovenčiny, resp. vplyvu češtiny na slovenskú terminológiu venoval J. Horecký niekoľko desiatok článkov, vrátane popularizačných a osvetových¹⁵. Niektoré z nich predstavujú krátke a stručné texty zdôvodňujúce formu slovenského ekvivalentu oproti často staršiemu českému termínu. V iných prípadoch išlo o obhajobu novotvaru, ako napríklad v článku publikovanom v roku 1949 pri navrhovanom termíne *žiarivka* namiesto českého *duťnavka*.¹⁶

Ako J. Horecký skonštatoval už v *Základoch slovenskej terminológie* (1956), problematika vzťahu češtiny a slovenčiny sa riešila „vždy jednak viac-menej neurčito a s akousi rozpačitosťou, jednak až s nádychom šovinizmu z českej i slovenskej strany“ (Horecký, 1956, s. 74). J. Horecký si veľmi dobre uvedomoval československý kontext ustalovania slovenskej terminológie a pragmatické dôsledky a potreby koexistencie oboch jazykov v jednom štáte vyplývajúce predovšetkým z jednotnej ekonomiky a správy. No zároveň sa snažil upozorňovať na špecifiká oboch príbuzných jazykov, bez zohľadnenia ktorých by výsledok spoločného koordináčného postupu nebol funkčný. Už v začiatkoch svojej terminologickej práce zdôrazňoval predovšetkým riziko mechanického kopírovania českých vzorov pri

---

¹⁵ Máme na mysli najmä články *Niektoré rozdiely medzi českými a slovenskými termínmi; Vzťahy medzi slovenskou a českou terminológiou; K otázke českej a slovenskej terminológie*.

¹⁶ Najviac takýchto krátkych textov publikoval v časopise *Slovo a tvar* v roku 1949 (až 30) a v roku 1950 (celkovo 19).

tvorbe nových slovenských termínov. Vyjadril to aj v správe o druhej porade¹⁷ českých a slovenských pracovníkov terminologických oddelení ÚJČ AV a ÚSJ SAV, ktorej cieľom bolo načrtnúť možnosti spolupráce a jednotnej praxe pri uštalovaní terminológie. J. Horecký tu jasne sformuloval svoj základný postulát, že pri terminologickej práci nie je správne „vychádzať z hľadiska štylistického, ako sa to spravidla v našej literatúre robilo, ale predovšetkým z hľadiska lexikologického, najmä pomenúvacieho“ (Horecký, 1955, s. 317), čím sa vymedzil voči českej tradícii posudzovania terminológie v duchu funkčnej štylistiky.

Ďalším zásadným princípom Horeckého terminologickej práce bol kontext spoločenských podmienok daného jazyka. V prípade slovenčiny poukazoval nielen na stav terminológie v konkrétnej vednej oblasti a na jej vývoj (napr. pri právnej terminológii), ale aj na historickú kontinuitu niektorých terminológii, ktoré sa do veľkej miery alebo aspoň sčasti opierajú o ľudový jazyk, čím nezriedka zdôvodňoval ich odlišnosti v porovnaní s češtinou. Vzhľadom na politickú situáciu a ostré verejné pranie slovenských puristických postojov najmä v časoch Slovenského štátu (1939 – 1945) preto zdôrazňoval, že „takéto rozdiely v terminológii sú jednoducho dôsledkom odlišných vnútorných zákonov češtiny a slovenčiny i odlišného historického vývinu, a nie azda dôsledkom nejakých zámerných snáh po čo najväčšom odlíšení slovenčiny od češtiny“ (Horecký, 1953b, s. 229).

J. Horecký pritom neodmietal koordináciu pri tvorbe nových slovenských alebo českých termínov, ale nechápal ju ako jednosmerný proces. Tie termíny, ktoré boli v slovenčine priezračnejšie utvorené, predkladal ako možný vzor pre český ekvivalent.

Základné zásady Horeckého terminologickej práce v otázke vzťahu k českej terminológii¹⁸ by sa dali zhrnúť do nasledujúcich bodov:

1. ak existuje ustálený slovenský termín, nie je dôvod preberať český (napríklad je zbytočné preberať termíny *sústružník/soustružník*, keď máme v slovenčine slovo *tokár*, a analogicky netreba zavádzať *sústruh/soustruh*, keď máme *točovku*). Mimočodom, obdobné názory zaznievali aj v diskusiách *Kultúrneho života* v súvislosti s lekárskou a botanicou terminológiou;

¹⁷ Prvá spoločná porada sa uskutočnila 17. a 18. júna 1954 v Prahe. Jej účastníci sa zhodli na potrebe koordinovať vytváranie a normalizovanie českého a slovenského odborného názvoslovia, vzájomne sa informovať o svojich aktivitách a stretávať sa na pracovných poradách aspoň raz ročne. Podrobnejšie informácie možno nájsť v správe o diskusií z tejto porady, ktorá bola uverejnená v časopise *Kultúrny život* alebo v správe Z. Hlaváčkovej *Porada o českej a slovenskej terminológii*.

¹⁸ J. Horecký však upozorňoval, že táto problematika si vyžaduje hlbšie analýzy.

2. ak výpožičky z češtiny nevznikli za pomoci rovnakých „slovotvorných zákonov“ ako v slovenčine, Horecký ich považoval za neodôvodnené, rovnako ako v prípade termínov s nezreteľnou motiváciou alebo termínov s falošnou motiváciou (*tečna, břit*);

3. ak sa termín preberá z češtiny, je potrebné vystríhať sa tzv. faux amis (napríklad *dobyť pohľadávku, dobytne pohľadávky, zbožie*). V tomto prípade však J. Horecký pripúšťal aj výnimky, a to z pragmatických sémantických dôvodov: termín je možné prebrať z češtiny, aj keď bol utvorený od slovotvorného základu, ktorý má v slovenčine „značne odchylny význam“ (Horecký, 1949, s. 116) – napr. pri výpožičke *moriaca kad'a* nepovažoval ekvivalentné slovenské sloveso *namáčať* za sémanticky dostatočné, resp. označil ho za mätúce, pretože daný proces nemusí zahŕňať namáčanie;

4. ak sa termín preberá z češtiny, možno zachovať jeho slovotvornú motiváciu, ale pritom je potrebné „svedomite zachovávať rozdiely, ktoré tu sú“ (Horecký, 1954, s. 261).

Na záver možno parafrázovať vyjadrenia J. Horeckého z konferencie v Smoleniciach v roku 1966: slovenčina sa síce v rámci svojho vývoja opierala v niektorých obdobiach o češtinu, čo je však záležitosť historická, nie zásada platná pre súdobý stav. J. Horecký z hľadiska širšej perspektívy koexistencie oboch jazykov v spoločnom štáte konštatoval vznik mnohých prirodzených kontaktných javov a prvkov, no zdôraznil, že v tejto situácii by aktívnym mal byť jazyk prijímajúci a výhradne jeho štruktúry a jeho potreby majú určovať mieru správnosti preberaných prvkov. Nebol stúpencom „obranárskych opatrení proti češtine“ (Horecký, 1967b, s. 43) a za hlavnú úlohu slovenskej jazykovedy považoval objektívne skúmanie kontaktných javov oboch jazykov a posilnenie vedomia o štruktúre spisovnej slovenčiny u jej používateľov. Podľa neho len takáto „prevencia“ zaručí, že sa do slovenčiny budú z češtiny preberať len prvky, ktoré sú „štruktúrne prípustné“ (tamže, s. 45).

4. Pohľad českých lingvistov na zblížovanie češtiny a slovenčiny a osobitne na koordináciu českej a slovenskej terminológie

V predchádzajúcich častiach sme otázku koordinácie českej a slovenskej terminológie a v širšom kontexte aj vzťahy medzi slovenčinou a češtinou predstavili z pohľadu slovenskej lingvistickej scény, preto by sme chceli celkový obraz v tejto poslednej časti doplniť o postoje z „druhej“ strany. České stanovisko, a to nielen k oficiálnej téze zblížovania národov, sme sa rozhodli ilustrovať publikovanými

článkami českých lingvistov v danom období. V rozpätí rokov 1960 – 1970 sme v internetovom archíve českého odborného časopisu *Naše řeč*¹⁹ našli celkovo päť článkov priamo reflektujúcich problematiku vzájomných vzťahov oboch jazykov spoločnej Československej socialistickej (federatívnej) republiky, ktoré ju, prirodzene, nemôžu reprezentovať komplexne a vyčerpávajúco, no podľa nášho názoru poskytujú dostatočný materiál na pochopenie vnímania českej strany.

Niektoré názory J. Běliča, jedného z predstaviteľov oficiálnej línie zblížovania oboch jazykov, sme už v predchádzajúcej časti spomínali, tu by sme ich chceli ďalej rozšíriť.

V recenzii prvého dielu nového Peciarovho slovníka s názvom *K slovenské lexikografii*²⁰ z roku 1961 J. Bělič kritizoval „rezidua dřívějších tendencí“ na Slovensku, ktoré sa podľa neho prejavovali v *Slovenskej řeči* a najmä v *Slovenskom odbornom názvosloví* a, ako sme už uviedli, radikálne sa staval proti tomu, aby sa uprednostňovali slová odlišné od češtiny, pričom argumentoval tým, že od E. Štúra sa slovenská terminológia opiera o českú. Na druhej strane uznával, že „každý český termín není ovšem možné mechanicky převzít do slovenštiny, protože nevyhovuje vždycky specifickým rysům slovenského jazyka“, teda v prípade slovenských termínov pripúšťa „příslušné obměny hláskové a tvarové“, v čom sa aspoň deklaratívne s J. Horeckým zhodli. V závere svojej recenzie sa J. Bělič vyslovil za paralelný vývoj oboch terminológií, avšak bez vzájomnej závislosti. Zároveň vyjadril ľútosť, že neexistuje spoločná československá komisia, ktorá by koordinovala tvorbu nových termínov v oboch jazykoch, pričom by „dbala o to, aby nové názvy byly vytvářeny tak, že by v příslušných hláskových obměnách vyhovovaly oběma jazykům. Požadovat pasivní přejímání českých termínů do slovenštiny, i když některý termín zákonitostem slovenského jazyka odporuje, bylo by nesprávné“. Koordináciu českej a slovenskej terminológie považoval J. Bělič za podmienku vzájomnej zrozumiteľnosti predstaviteľov oboch národov v odbornej sfére, a preto tvrdil, že je „škodlivé“ presadzovať slovo *točovka*, keďže pri spolupráci českých a slovenských robotníkov môže jeho používaním dôjsť k nedorozumeniu. Jeho druhým argumentom, ktorý by sa dal označiť za akési echo myšlienky všeslovenskej vzájomnosti, bolo, že zavádzaním odlišných termínov do slovenčiny sa táto nevzdáva len od češtiny, ale aj od iných slovanských jazykov.

¹⁹ <http://nase-rec.ujc.cas.cz/archiv.php>

²⁰ BĚLIČ, J.: K slovenské lexikografii. In: *Naše řeč* [online], 1961, roč. 44, č. 1 – 2 [cit. 5. 4. 2019]. Dostupné na internete <http://nase-rec.ujc.cas.cz/archiv.php?art=4808>

O poznanie väčší odstup možno nájsť v recenzii I. Lutterera z roku 1963 na zborník z liblickej konferencie s názvom *Problémy marxistické jazykovedy*²¹. Autor síce na začiatku spomína existenciu „jistých prežitků“, teda toho, čo česká strana často považovala za slovenské puristické tendencie („vymycování slov, vymáhání dublet češtině nepodobných“), no na druhej strane kriticky konštatuje, že slovenčina bola v čase „buržoazní republiky“ de iure uzákonená ako jedno z dvoch rôznych „znení“ jazyka československého, no de facto „byla svébytnost slovenštiny (prý pouhé nářeční skupiny českého jazyka) z české strany popírána“. Takýto prístup vyvolal podľa neho na slovenskej strane prirodzenú reakciu – v maximálnej miere zdôrazňovať odlišnosť slovenčiny. I. Lutterer, ako bolo v tom čase viac-menej nutnosťou, nezabudol pripomenúť, že práve socialistické zriadenie zaistilo slovenčine „opravdovou samostatnosť“.

I. Lutterer jednoznačne odmietal snahu o vytvorenie jedného spoločného jazyka a otázku zblížovania češtiny a slovenčiny videl, podobne ako J. Bělič, práve v koordinácii odborného názvoslovia, vďaka ktorému by sa zabezpečilo presné dorozumievanie občanov spoločného štátu vo výrobnjej a správnej oblasti. Autor navyše zdôraznil, že sa nemá vždy prispôsobovať len slovenčina češtine a vyslovil podporu vzdelávaniu v druhom jazyku, aby sa u Čechov aj Slovákov rozvinul pasívny bilingvismus.

Jedno zo zásadných konštatovaní týkajúce sa podstaty rozporov medzi slovenskými a českými lingvistami v otázke kultivovania spisovného jazyka možno nájsť v správe s názvom *Smolenická konference (nejenom) lexikografická*²², ktorú publikoval o rok neskôr, v roku 1966, J. Machač. Analyzoval v nej predovšetkým odlišné vnímanie národnoreprezentatívnej funkcie jazyka, dotkol sa otázky vplyvu češtiny na slovenčinu a napokon, možno ako reakciu na liblickú konferenciu a mnohé názory slovenskej strany, ktoré sme ilustrovali v prvej časti citátom Z. Jenseskej, uvažoval aj o tom, komu prináleží usmerňovať vývoj spisovného jazyka. Závery svojho uvažovania zhrnul do nasledujúcich troch bodov, ktoré považujeme za potrebné odcitovať v plnom rozsahu:

1. Národně reprezentativní funkce jazyka se v slovenském prostředí uplatňuje mnohem intenzivněji než v poměrech českých;

---

²¹ LUTTERER, I.: *Problémy marxistické jazykovedy*. In: Naše řeč [online], 1963, roč. 46, č. 2 [cit. 5. 4. 2019]. Dostupné na internete <http://nase-rec.ujc.cas.cz/archiv.php?art=4940>

²² MACHAČ, J.: *Smolenická konference (nejenom) lexikografická*. In: Naše řeč [online], 1966, roč. 49, č. 5 [cit. 5. 4. 2019]. Dostupné na internete <http://nase-rec.ujc.cas.cz/archiv.php?art=5238>; išlo o konferenciu konanú roku 1965.

2. Ovlivňující působení češtiny na slovenštinu (i naopak) je objektivním faktem. Avšak každá aprioristická teze o sblíživání obou jazyků budí v slovenském prostředí nejen obavy o osud slovenštiny, ale zároveň i tendence k zdůrazňování odlišností obou příbuzných jazyků;

3. Péče o kulturu národního jazyka náleží jazykovědcům příslušného národa.

Bylo zřejmě potřebné tyto myšlenky (vcelku evidentní v bodě druhém a třetím) – v té či oné formě – zdůraznit v celkovém dobovém ovzduší, kdy se postupně odstraňují následky deformací z padesátých let.

Snahou o objektivitu sa vyznačuje aj článok K. Horálka z roku 1968 s názvom *Příbuzenství češtiny a slovenštiny*²³. Autor v ňom uvádza, že „u nás se stále ještě staví do defenzivního postavení spisovná slovenština“, pričom jedným dychom dodáva, že Slováci a takisto spisovná slovenčina síce po druhej svetovej vojne získali v obnovenom štáte nový status, no diplomaticky konštatuje, že „ideálneho stavu se ani pak nedosáhlo“. Dôvody vidí jednak v rôznych centralizačných a deformačných tendenciách²⁴, no „z jazykových poměrů přímo nevycházely“. V súvislosti so snahami o československú koordináciu terminológie uvádza, že tieto „regulačné“ aktivity vyvolávali „nespokojenost Slováků“. Zároveň však K. Horálek veľmi opatrne podotkol, že ak česká strana v tomto smere vyvinula isté aktivity, nechcela tým presadzovať „nadvládu české odborné terminologie“, len vychádzala z predpokladu, že je možné vzhľadom na blízkosť jazykov postupovať podľa rovnakých alebo podobných zásad. K. Horálek pripúšťal, že mohlo dôjsť k nejakým chybám, no politické zásahy v tomto smere jednoznačne odmietol²⁵. Na záver vyjadril presvedčenie, že nové štátoprávne pomery (t. j. prijatie zákona o československej federácii) pomôžu odstrániť aj „třecí plochy“ v takých prípadoch, keď sa slovenská terminológia líši od českej a môžu „vznikat komplikace“, ktoré nie je možné riešiť „administratívnymi zásahy“. Upozorňuje, že k zmenám v tomto zmysle už dochádza, keďže „politická aktivita Slováků v centrálních orgánech našeho státu zvyšuje nutně i prestiž slovenštiny“. Realisticky dodáva, že tieto trecie plochy sa sotva v krátkom čase odstránia „definitívnym spôsobom“.

O rok neskôr vydala v *Naší řeči* trojica autorov – A. Stich, A. Tejnor a M. Sedláček – recenziu zborníka *Kultúra spisovnej slovenčiny s názvom Základní dílo o kultuře spisovné slovenštiny*²⁶. Ide o retrospektívny pohľad českých jazykoved-

²³ HORÁLEK, K.: Příbuzenství češtiny a slovenštiny. In: Naše řeč [online], 1968, roč. 51, č. 4 [cit. 5. 4. 2019]. Dostupné na internete <http://nase-rec.ujc.cas.cz/archiv.php?art=5396>

²⁴ Aké tendencie presne mal na mysli, sa však čitateľ v článku nedozvie.

²⁵ „Nebylo to jistě působením nějakých temných politických sil“.

²⁶ STICH, A. – TEJNOR, A. – SEDLÁČEK, M.: Základní dílo o kultuře spisovné slovenštiny. In: Naše řeč [online], 1969, roč. 52, č. 4 [cit. 5. 4. 2019]. Dostupné na internete http://nase-rec.ujc.cas.cz/archiv.php?art=5453#_ftn2

cov na dianie na Slovensku súvisiace s problematikou kultivovania spisovného jazyka. Skutočnosť, že diskusie o tejto otázke na Slovensku sprevádzal istý „stupeň bojovnosti a vzrušení“, dávajú autori do priameho súvisu „se zjitřenými otázkami politického, hospodárskeho a kultúrneho života Slovenska v dobé před lednem 1968“. Autori ďalej prirovnávajú recenzovaný zborník zo smolenickej konferencie z roku 1966 s českým zborníkom zo začiatku 30. rokov, ktorým pražskí štrukturalisti chceli ponúknuť ucelenú teóriu spisovného jazyka, pričom aj tomuto počinu predchádzali spory a vyjasňovanie stanovísk. Konštatujú, že slovenský zborník obsahuje „mnohá kritická slova na adresu jazykovedné konferencie v Liblicích roku 1960“ a že mnohé stanoviská sa kryštalizujú práve s ohľadom na ňu. Nanajvýš dôležité sa nám javí ďalšie konštatovanie, že totiž do roku 1963 sa pražská teória spisovného jazyka a jazykovej kultúry považovala za prijateľnú aj pre pomery na Slovensku a slovenčinu ako takú, no slovenskí jazykovedci dospeli po viacročných diskusiách k záveru, že „stav spisovné slovenštiny a spoločenské pomery, v nichž funguje, jsou odlišné od stavu češtiny i společenských podmínek českých v 30. letech, a že je tedy zapotřebí teorii spisovného slovenského jazyka vytvořit sice s opřením o teorii pražskou, ale přece jen nově a osobitě“.

Napriek genetickej a typologickej blízkosti jazykov sa spisovná podoba dvoch jazykov nemusí svojou situáciou vôbec zhodovať, ako podľa autorov ukazuje celkový súhrnný obraz ponúkaný v zborníku. Druhým kľúčovým pozorovaním autorov je, že „slovenská jazykoveda se rozhodla zasáhnout do vývoje spisovného jazyka mnohem rozhodněji a důsazněji, než by se vůbec dalo jen uvažovat u nás“, čo ilustrovali predovšetkým slovami J. Ružičku, ktoré odzneli na konci diskusie po jeho referáte: „... my v ústave hodnotíme spisovný jazyk v mnohom ako postulát, ako niečo, čo treba preniesť do praxe v relatívnej úplnosti a dokonalosti“ (Ružička, 1967, s. 132), a dodávajú, že ide o „stanovisko současné české jazykovedě dost vzdálené“. Podobne ako J. Machač zvlášť zdôrazňujú, že na konferencii odznel český postoj (reprezentovaný F. Danešom a M. Jelínkom), že „kodifikace spisovné slovenštiny je záležitost plně a pouze slovenských jazykovedců a že námítky nebo protiargumenty z české strany mohou mít a mají ráz pouze odborných polemik“.

Autori recenzie uznávajú legitímnosť slovenských reakcií a aktivít a navyše vyvracajú dovtedajší argument, podľa ktorého je zblížovanie oboch jazykov potrebné z hľadiska dorozumievania v jednom štáte:

Je jasné, že slovenština se musí lexikálně proti češtině ohraničit a že to kultivovaní uživatelé spisovného jazyka velice jasně pociťují. Tento pocit je možno dobře pochopit i příslušníku jiného národa, uvědomí-li si, že samotná existence jazyka předpokládá jistou míru odlišnosti tohoto jazyka od jazyků ostatních, zvláště od jazyka příbuzného, a že se tedy

každý jazyk bude bránit tomu, aby se dostal do stavu, kdy je jen hláskovou a tvaroslovnou modifikací jazyka jiného. U nás v Česku se argumentovalo proti této slovenské tendenci nepřekročit únosnou hranici mezi slovenštinou a češtinou především praktickým zřetelem, tj. možností snadného dorozumění mezi příslušníky obou národů žijících v jednom státním útvaru. To je však argument, jak se ukazuje, lichý; meze, které se na Slovensku kladou pronikání lexikálních prvků, nijak podstatně možnost jazykového dorozumívání mezi Čechy a Slováky nezhoršují.

Posledný článok, ktorý uvidíme, je z roku 1970 z pera A. Sticha a má názov *Ze slovensko-české spolupráce v oblasti jazykovedy*²⁷. A. Stich v ňom uvažuje aj o prenikaní ideológie do jazykovedných disciplín a hovorí, že „jejich väzanosť na ideológii sa však silnejšie alebo slabšie prejavuje, jakmile se upře pozornost na studium otázek spisovného jazyka, vztahu jazyka a společnosti, hranic mezi jazyky, jazykových kontaktů, vztahu národního jazyka a národního i státního vědomí“. Konštatuje, že už od roku 1918 sa v týchto otázkach objavovali „občasné spory a nedorozumenia zvlášť medzi českou bohemistikou a slovenskou slovakistikou“, no vzájomné vzťahy tým nikdy neboli ohrozené. Podobne ako I. Lutterer, aj on kriticky reflektuje súdobý spoločensko-politický kontext a s veľkým pochopením voči slovenským postojom píše, že „zvlášť v dobe od roku 1960, kdy právem sílil na slovenské straně pocit ohrožení, plynoucí z omezování slovenských národních politických orgánů²⁸, a když problémy mohly proniknout na veřejnost jen zastřeně v kulturní sféře (jazykové diskuse na Slovensku od roku 1964 jsou toho příkladem), se vzájemný kontakt a spolupráce tříštily o tyto překážky ležící mimo vlastní vědeckou disciplínu“. Na rozdiel od K. Horálka konštatuje, že po „některých akcích vyvolaných politickými místy“, ktoré na Slovensku vzbudili obavy o svojbýtnosť slovenčiny, sa česká jazykovedná obec „stáhla do úzadí“, pretože sa po „jistých zkušenostech“ obávala, „aby jejich hlasů o slovenských jazykových otázkách, třeba i dobře míněných a týkajících se vědeckých otázek, nebylo zneužito k cílům nevědeckým“. A. Stich uvádza, že tento postoj následne viedol k narušeniu vzájomných vzťahov československých lingvistov a až federalizácia Československa umožnila na spoločnom stretnutí ich obnovu, pričom obe strany sa vyslovili za vzájomnú informovanosť a prekonávanie „nebezpečí vzájemné izolovanosti“.

²⁷ STICH, A.: *Ze slovensko-české spolupráce v oblasti jazykovedy*. In: *Naše řeč* [online], 1969, roč. 52, č. 4 [cit. 5. 4. 2019]. Dostupné na internete <http://nase-rec.ujc.cas.cz/archiv.php?art=5479>

²⁸ Išlo o dôsledky prijatia novej ústavy ČSSR, ktorá dovŕšila proces okliešťovania právomocí slovenských národných orgánov od roku 1945 a tieto sa stali len akýmisi symbolmi, a nie reprezentantmi skutočnej moci.

5. Záver

Analyzované a citované články podľa nášho názoru odzrkadľujú, že sa názory a stanoviská českej strany na kontext spisovnej slovenčiny vyvíjali. Koncom turbulentných 60. rokov 20. storočia sa už v textoch neobjavujú zmienky o purizme, naopak, zaznieva z nich snaha o pochopenie špecifickosti slovenčiny vzhľadom na jej vývoj a postavenie v spoločnom štáte. Koncom tejto dekády sa ukázalo, že sa na komunikačnej úrovni najmä vďaka prítomnosti oboch jazykov v médiách rozvíja pasívny bilingvismus a používanie odlišných slov či termínov nijako neprekážalo vo vzájomnej komunikácii. Pokiaľ ide o otázku ustáľovania terminológie, možno skonštatovať, že slovenská strana bola oveľa aktívnejšia, čo vyplývalo aj z aktuálnej potreby dotvárať slovenské terminológie mnohých odborov, ktorá doznievala ešte z 50. rokov 20. storočia. Na českej strane nebola táto potreba natoľko výrazná, keďže česká terminológia bola už vypracovaná a relatívne ustálená. Aj z tohto hľadiska možno vnímať istú jednostrannosť v zapájaní sa Slovákov a Čechov do spoločných terminologických snáh v započatom procese koordinácie oboch terminológií – pripomeňme vydávanie a redigovanie terminologických časopisov v Bratislave, väčšinové prispievanie do týchto časopisov zo strany Slovákov, ako aj ich odoberanie. V neposlednom rade boli nevyvážené koncipované aj už spomínané *Zásady koordinácie českej a slovenskej terminológie* vydané len v slovenčine a všetky príklady v nich boli výlučne v slovenskom jazyku. Nazdávame sa, že práve v posune a zmene pohľadu českej strany a azda aj v jej „stiahnutí sa do úzadia“ možno nájsť vysvetlenie, prečo spoločná terminologická komisia nemala dlhé trvanie a prečo rozsiahlejšie koordinačné aktivity oboch terminológií ustrnuli takpovediac v zárodku.

LITERATÚRA:

- BĚLIČ, J.: Za upevňování kontaktů mezi češtinou a slovenštinou na poli terminologie. In: Československý terminologický časopis, 1962, roč. 1, č. 1, s. 1 – 6.
- BĚLIČ, J.: K slovenské lexikografii. Na okraj prvního svazku Slovníku slovenského jazyka (recenzia). In: Naše řeč [online], 1961, roč. 44, č. 1 – 2 [cit. 5. 4. 2019]. Dostupné na internete: <http://nase-rec.ujc.cas.cz/archiv.php?art=4808>
- Diskusia o Slovníku slovenského jazyka. In: Slovenská reč, 1966, roč. 31, č. 2, s. 76.
- HLAVÁČKOVÁ, Z.: Porada o českej a slovenskej terminológii. In: Slovenská reč, 1954, roč. 19, č. 8, s. 268.
- HORÁLEK, K.: Příbuzenství češtiny a slovenštiny. In: Naše řeč [online], 1968, roč. 51, č. 4 [cit. 5. 4. 2019]. Dostupné na internete: <http://nase-rec.ujc.cas.cz/archiv.php?art=5396>
- HORECKÝ, J.: Moriaci kaďa. In: Slovo a tvar, 1949, roč. 3, č. 3, s. 116.

HORECKÝ, J.: Niektoré rozdiely medzi českými a slovenskými termínmi. In: Československý novinář, 1953a, roč. 5, č. 6, s. 257 – 258.

HORECKÝ, J.: Niekoľko rozdielov v slovenskej a českej právnej terminológii. In: Československý novinář, 1953b, roč. 5, č. 5, s. 229.

HORECKÝ, J.: Vzťahy medzi slovenskou a českou terminológiou. In: Slovenské odborné názvoslovie, 1954, roč. 2, č. 9, s. 257 – 261.

HORECKÝ, J.: Celoštátna porada o terminológii. In: Slovenské odborné názvoslovie, 1955, roč. 3, č. 10, s. 317 – 319.

HORECKÝ, J.: Základy slovenskej terminológie. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1956. 146 s.

HORECKÝ, J.: Zasadnutie Československej ústrednej terminologickej komisie (správa). In: Slovenská reč, 1962a, roč. 27, č. 6, s. 369 – 370.

HORECKÝ, J.: K otázke českej a slovenskej terminológie. In: Informační bulletin pro otázky jazykovědné, 1962b, č. 3, s. 45 – 47.

HORECKÝ, J.: Nová etapa v koordinácii českej a slovenskej terminológie. (K 10. výročiu založenia Československej akadémie vied). In: Československý terminologický časopis, 1963, roč. 2, č. 1, s. 1 – 7.

HORECKÝ, J.: Pracovné zasadnutie Československej ústrednej terminologickej komisie (správa). In: Československý terminologický časopis, 1964, roč. 3, č. 3, s. 192.

HORECKÝ, J.: Vážené súdružky a súdruhovia, vážení prítomní. (prívet). In: Kultúra spisovnej slovenčiny. Red. J. Ružička. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1967a. s. 5.

HORECKÝ, J.: Vzťah spisovnej slovenčiny k spisovnej češtine. In: Kultúra spisovnej slovenčiny, Ed.: J. Ružička. Bratislava: Vydavateľstvo SAV, 1967b, s. 43.

HORECKÝ, J.: Jazyková politika v r. 1948 – 1988. In: Kultúra slova, 1990, roč. 24, č. 8, s. 259 – 265.

Ústavná rada Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV: Ještě o smolenické lexikografické konferenci. Pripomenky ku zpráve o kritike Slovníka slovenského jazyka. In: Naše řeč, 1967, roč. 50, č. 3 [cit. 5. 4. 2019]. Dostupné na internete: <http://naserec.ujc.cas.cz/archiv.php?lang=en&art=5294>

KAČALA, J.: Štyridsať rokov od prelomovej jazykovednej konferencie. In: Kultúra slova, 2006, roč. 40, č. 6, s. 321 – 325.

KAČALA, J.: Jazykoveda v minulých desaťročiach. In: Kultúra slova, 1992, roč. 26, č. 1, s. 7 – 11.

KUCHAR, J.: Zpráva o 1. zasedání Čs. ústřední terminologické komise ČSAV. In: Československý terminologický časopis, 1962, roč. 1, č. 3, s. 181 – 183.

KUCHAR, J.: O koordinaci českého a slovenského názvosloví z hlediska teorie i praxe. In: Naše řeč [online], 1964, roč. 47, č. 1 [cit. 5. 4. 2019]. Dostupné na internete: <http://naserec.ujc.cas.cz/archiv.php?art=4990>

Kultúrny život, 1954, roč. 9, č. 15, s. 11.

LUTTERER, I.: Problémy marxistické jazykovědy. In: Naše řeč [online], 1963, roč. 46, č. 2 [cit. 5. 4. 2019]. Dostupné na internete: <http://naserec.ujc.cas.cz/archiv.php?art=4940>

MACHAČ, J.: Smolenická konferencia (nejenom) lexikografická (správa). In: Naše řeč [online], 1966, roč. 49, č. 5 [cit. 5. 4. 2019]. Dostupné na internete: <http://nase-rec.ujc.cas.cz/archiv.php?art=5238>

MASÁR, I.: Zpráva o 2. zasadnutí Československej ústrednej terminologickej komisie ČSAV. In: Československý terminologický časopis, 1963, roč. 2, č. 2, s. 123 – 127.

MASÁR, I.: Slovenské odborné názvoslovie v r. 1919 – 1968. In: Slovenská reč, 1968, roč. 33, č. 6, s. 331 – 340.

MASÁR, I.: Definície termínu. In: Kultúra slova, 1988, roč. 22, č. 5, s. 129 – 141.

MÚCSKOVÁ, G.: „Nehatený rozvoj“ spisovného jazyka v kultúrnom a politickom kontexte 60. rokov 20. storočia. In: Jazyk a diskurz v kultúrnom a politickom kontexte spisovnej slovenčiny. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV, 2013, s. 63 – 70.

MÚCSKOVÁ, G.: O slovenskom purizme a anti-purizme v kontexte jazykových ideológií. In: Jazyky a jazykové ideológie v kontexte viacjazyčnosti na Slovensku. Ed.: I. Lanttyák, G. Múcsková, J. Tancer. Bratislava: Univerzita Komenského, 2017, s. 39 – 79.

Naše řeč. Elektronický archív časopisu dostupný na <http://nase-rec.ujc.cas.cz/archiv.php>

„Pri zelenom stole: naša reč“: návraty k takmer zabudnutej diskusii. Ed.: G. Múcsková, J. Vrábl'ová. Bratislava: Univerzita Komenského 2014. 148 s.

Prelomová konferencia jazykovedcov. In: Kultúrny život, 1965, roč. 20, č. 27, s. 1.

RICHTER, K.: České a slovenské vojenské názvosloví. In: Československý terminologický časopis, 1962, roč. 1, č. 3, s. 129.

RUŽIČKA, J.: Na cestu o kultúre reči. In: Kultúra slova, 1967, roč. 1, č. 1, s. 3.

RUŽIČKA, J.: Tézy o slovenčine. In: Kultúra slova, 1967, roč. 1, č. 2, s. 33 – 40.

RUŽIČKA, J.: Záver diskusie k základnému referátu. In: Kultúra spisovnej slovenčiny. Ed.: J. Ružička. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1967. s. 132.

SIKORA, S.: Zasadanie ÚV KSC v januári 1968 a začiatky obrodného procesu v ČSSR. In: Londák, M.: Rok 1968: eto Vaše delo. Bratislava: Historický ústav SAV, 2008, s. 24 – 37.

STICH, A.: Ze slovensko-české spolupráce v oblasti jazykovědy. In: Naše řeč [online], 1969, roč. 52, č. 4 [cit. 5. 4. 2019]. Dostupné na internete: <http://nase-rec.ujc.cas.cz/archiv.php?art=5479>

STICH, A. – TEJNOR, A. – SEDLÁČEK, M.: Základní dílo o kultuře spisovné slovenštiny (recenzia). In: Naše řeč [online], 1969, roč. 52, č. 4 [cit. 5. 4. 2019]. Dostupné na internete: <http://nase-rec.ujc.cas.cz/archiv.php?lang=en&art=5453>

URBANČOK, M.: Konferencia o vývinových tendenciách spisovnej slovenčiny. In: Československý terminologický časopis, 1962, roč. 1, č. 4, s. 252 – 255.

Zásady koordinácie českej a slovenskej terminológie. In: Československý terminologický časopis, 1964, roč. 4, č. 3, s. 129 – 143.

JÁN HORECKÝ A PROCEDURÁLNA TEÓRIA POJMU

Miroslav Zumrík

1. Úvod

Cieľom tejto štúdie je porovnať vymedzenie pojmu a jeho základných vlastností u Jána Horeckého a procedurálnu teóriu pojmu v podaní českého logika Pavla Maternu.

Vymedzenie pojmu a vymedzenie jeho základných vlastností zaraďuje Horecký medzi základné otázky terminológie, o ktorých „treba uvažovať znova a znova“ (1974a, s. 129). Ako ďalšie základné otázky terminológie pritom Horecký stanovuje vymedzenie termínu, vymedzenie vzťahu medzi termínom a pojmom, a základné znaky termínu (tamže). Význam skúmania pojmu je zrejmý aj z článku o vzťahu medzi termínom a pojmom, kde Horecký tvrdí, že „pojmem a termín tvoria dialektickú jednotu, v ktorej vedúcim prvkom je pojem“ (1974b, s. 321). Ďalším dôvodom, prečo má význam zaoberať sa vymedzením pojmu, je požiadavka, že ak má byť terminológia skutočnou vedou, musí mať aj svoju metateóriu: „predmetom teórie je určitý výsek skutočnosti, ktorý daná veda skúma, obsahom metateórie je systém základných téz a pojmov, s ktorými daná teória pracuje“ (Horecký, 1960, s. 97). Keďže medzi základné pojmy terminológie patrí pojem, vymedzenie pojmu predstavuje dôležitú úlohu terminologického skúmania. Význam vymedzenia pojmu pojem si uvedomuje aj Materna, keď konštatuje, že výraz pojem sa na jednej strane používa veľmi frekventovane v odborných textoch i v bežnom jazyku, hoci na druhej strane ostáva tento výraz nejasný (2000, s. 11). Frekventovanosť, s akou sa výraz pojem používa, podľa Maternu svedčí o tom, že tento výraz zrejme potrebujeme. Český logik sa preto pokúša o „takové objasnění, které by respektovalo podstatné rysy společné nejrůznějším výkladům a které by bylo zároveň co možná přesné“ (tamže). Obracia sa pritom podľa vlastných slov na široký okruh záujemcov, zvlášť na filozofov, jazykovedcov a psychologov, a svoj výklad opiera o formálnu sémantiku, využívajúcu určité prvky z matematickej logiky.

Môžeme usudzovať, že Materna je presvedčený o možnosti dialógu medzi zástupcami logického, filozofického a jazykovedného skúmania pojmov. S odkazom na názov knihy *Na pomedzí logiky a filozofie* (2001) od slovenského logika Pavla Cmureja sa preto v tejto štúdií pokúsime o komparáciu prístupov k pojmu „na pomedzí“ logiky a jazykovedy. Takýto prístup nie je nový. Jeho príkladom je diskusia

logika Cmoreja a jazykovedca Horeckého, ktorá na stránkach *Jazykovedného časopisu* prebiehala v rokoch 1985 – 1993 a týkala sa povahy jazykového znaku a vzťahov označovania a zastupovania (Cmorej 1985, 1991, 1993; Horecký 1986, 1992).

V štúdií najprv v krátkosti predstavíme Maternovu takzvanú procedurálnu teóriu pojmu¹, a potom sa zameriame na vymedzenie pojmu u Horeckého, tak ako ho nachádzame v definíciách a tézach vo vybraných textoch z päťdesiatych rokov minulého až začiatku dvadsiateho prvého storočia.

2. Procedurálna teória pojmu

Procedurálna teória pojmu sa opiera o procedurálne chápanie významu u českého logika Pavla Tichého, ktorý vytvoril formálnu sémantiku, takzvanú Transparentnú intenzionálnu logiku (TIL) (Tichý 1988). Základnú intuíciu procedurálneho chápania významu vyjadruje Marie Duží takto: „Významem výrazu [...] není množinový objekt označený daným výrazem, např. funkce chápána extenzionálně jakožto množinové zobrazení, nýbrž algoritmicky strukturovaná procedura, jejímž výstupem je označený objekt, např. množinový objekt nebo i jiná procedura nižšího řádu, nebo v přesně definovaných případech tato procedura nedává na výstupu žádný objekt“ (2015, s. 95). Z toho vyplýva, že významy sú v systéme TIL chápané ako procedúry a štruktúrované entity. Významy sú štruktúrované na spôsob algoritmu, ako abstraktné programy predpisujúce určité akcie (Materna, 2016, s. 56). Kľúčovým pojmom systému TIL sú konštrukcie, ktoré Tichý chápe ako formálne explikáty významu výrazov: „konstrukce, tedy abstraktní algoritmicky strukturovaná procedura, je objekt, který přiřazujeme výrazům přirozeného jazyka jako jejich význam“ (Duží – Materna, 2012, s. 35). Základnú sémantickú schému u Tichého možno vyjadriť tak, že jazykový výraz vyjadruje ako svoj význam konštrukciu, ktorá konštruuje denotát, a ten je zasa označený jazykovým výrazom (tamže, s. 36). Procedúry predstavujú „jakési abstraktní a objektivní předpisy či instrukce, které určují, jaké operace mají být aplikovány na objekty na vstupu tak, aby produkovaly výstupní objekt (pokud takový existuje) příslušného typu“ (Duží, 2015, s. 96). Z abstraktného a objektívneho charakteru konštrukcií vyplýva, že to nie sú mentálne objekty (tamže). V TIL je zavedená epistemická báza, ktorá obsahuje základné objekty štyroch typov – pravdivostné hodnoty, individuá, časové okamihy a možné svety. Nad bázou možno definovať ďalšie objekty, napríklad rôzne funkcie, množiny a podobne. To

---

¹ Materna svoju teóriu prezentoval v anglických monografiách (1998, 2004), v českých popularizačných prácach (2000, 2016), procedurálnu sémantiku predstavil v kolektívnych prácach (2010, 2012); prehľad o Maternovej teórii podáva napríklad Duží (2015).

sú všetko objekty prvého rádu. Konštrukcie sú objekty vyššieho rádu – konštrukcie patriace do prvého rádu konštruujú objekty spomínané vyššie, teda individuá, množiny, funkcie, časy atď. Konštrukcie druhého rádu konštruujú konštrukcie prvého rádu, resp. objekty nimi konštruované, atď. donekonečna². Hlavnými druhmi konštrukcií sú premenné a konštrukcie definované postupne ako trivializácia, vykonanie, dvojité vykonanie, kompozícia a uzáver (Materna, 2016, s. 37 – 77).

Tichého procedurálne chápanie významu využil Materna pri budovaní procedurálnej teórie pojmu. Základnú intuíciu vyjadruje Materna takto: „Pojem konstrukce bude vhodným pojmem objasňujúcim povahu pojmu“ (tamže, s. 111 – 112). Materna si však zároveň uvedomil, že pojem konštrukcie nemožno s „pojmom pojmu“ stotožniť, a pojem preto explikuje ako špecifický druh konštrukcie, uzavretú konštrukciu, ktorá neobsahuje takzvané voľné premenné (tamže, s. 88). Konštrukcii s voľnou premennou v prirodzenom jazyku zodpovedá napríklad výraz typu „jeho otec“. Kým nie je špecifikovaná hodnota „jeho“, tak ani „jeho otec“ nič neoznačuje. Zároveň v závislosti s rôznymi hodnotami „jeho“ bude aj „jeho otec“ označovať rôzne objekty. Materna potom pojem s ďalšími úpravami definuje prostredníctvom množiny procedurálne izomorfných konštrukcií, z ktorých každá konštruuje ten istý objekt v podstate tým istým spôsobom, a predstavuje tak ten istý pojem (tamže, s. 90).

3. Identifikačná funkcia pojmov

V článku *Obsah a forma termínu* Horecký tvrdí: „Obsahovú stránku pojmovej zložky termínu tvorí množina predikátov, nazývaná aj logickým spektrom. Formálne (materiálne) môžu byť tieto predikáty vyjadrené jazykovými výrazmi typu ,a patrí do triedy B‘ alebo ich formalizovanými zápsismi [...]. Forma (štruktúra) tejto zložky je daná zhruba poradím predikátov od najvšeobecnejších k najšpeciálnejším, resp. inými logickými vzťahmi“ (1974b, s. 322).

Z citátu je zrejmé, že Horecký chápe pojem ako istú zložku termínu³ a termín zasa ako zloženú entitu. Ďalej si možno všimnúť, že Horecký operuje filozofický-

² Charakteristiku TIL uvádzame podľa poznámok recenzenta štúdie M. Zouhara.

³ Hoci Horecký na tomto mieste hovorí o pojme ako „zložke“ termínu, zdôrazňuje, že oblasť pojmov (oblasť myslenia) a jazykové výrazy (oblasť jazyka) sú oddelené, a zároveň úzko súvisia: „V nijakom prípade nemožno zahrňovať do jazykového znaku rovinu myšlienkovú a realitnú [...] Zároveň [...] jestvuje úzky vzťah medzi myšlienkovou rovinou a rovinami jazykovými“ (Horecký, 1983, s. 20). Termín by sme preto mohli u Horeckého interpretovať ako spôsob prepojenia myslenia a jazyka.

mi kategóriami obsah a forma: pojmová zložka termínu má obsahovú a formálnu stránku. Obsahovú stránku tvorí množina predikátov, ktorú označuje ako logické spektrum, formálna stránka (štruktúra obsahu) je daná zhruba poradím predikátov od najvšeobecnejšieho k najšpeciálnejšiemu, a tiež inými logickými vzťahmi. Keďže Horecký rozlišuje obsahovú a formálnu stránku, pričom formálnu stránku, formu, stotožňuje so štruktúrou pojmovej zložky termínu, môžeme povedať, že pojem u Horeckého nie je určený iba obsahom, množinou svojich zložiek (predikátov), ale aj ich formou, štruktúrou. Pojmová zložka termínu (pojem) je v tomto zmysle štruktúrovanou entitou. Pojem, respektíve logické spektrum, však takto ostáva usporiadanou množinou, súborom predikátov. Prípadnú štruktúru v pravom zmysle slova bližšie neurčuje, keďže tvrdí iba to, že formálna stránka pojmu je daná zhruba poradím predikátov podľa stupňa ich všeobecnosti a inými logickými vzťahmi. Naznačuje teda iba poradie, usporiadanie predikátov, a charakter naznačených logických vzťahov necháva bez vysvetlenia. Štruktúra v pravom zmysle slova určuje, čo a v akom poradí treba vykonať, čo v Horeckého usporiadanej množine nie je.

Čo sa týka vymedzenia zložiek pojmu, Horecký tvrdí, že ide o takzvané predikáty, ktoré môžu byť vyjadrené jazykovými výrazmi typu „a patrí do triedy B“, alebo ich formalizovanými zápismi. Zložky pojmu sú entity vyjadrované istým typom výrokov, ktorými určovaný predmet zaraďujeme do jednotlivých tried. S odkazom na vyššie uvedený príklad môžeme povedať, že pojem ZELENÉ AUTO je vyjadrením predikátov „určovaný predmet patrí do triedy zelených predmetov“ a „určovaný predmet patrí do triedy áut“. Výsledkom takéhoto určenia je predmet, ktorý patrí zároveň do triedy zelených predmetov a do triedy áut. Otázkou je, či takéto určenie umožňuje stanoviť poradie predikátov. Podľa Horeckého je poradie predikátov dané zhruba stupňom všeobecnosti. Ak použijeme uvedený príklad, môžeme uvažovať o poradí, pri ktorom najprv vyčleníme triedu zelených predmetov, a z nej vyčleníme podtriedu tých zelených predmetov, ktoré patria zároveň do triedy áut. Môžeme však postupovať aj opačne, najprv vyčleniť triedu áut, a z nich vyčleniť podtriedu tých áut, ktoré sú zelené. V oboch prípadoch bude výsledkom vyčlenenia trieda zelených áut. V oboch prípadoch je tiež zrejмый postup od rozsiahlejšej (všeobecnejšej) k užšej (špeciálnejšej) triede, pretože sa dá predpokladať, že zelených predmetov je viac než zelených áut, a takisto, že áut je viac než zelených áut. Z tohto hľadiska môžeme povedať, že Horecký určuje, hoci len „zhruba“, poradie predikátov, a teda postupnosť určovania predmetu. Zároveň však platí, že okrem vymedzenia smeru (poradia) určovania predmetu prostredníctvom predikátov nestanovuje bližšie podmienky tohto určovania. Určovanie predmetu prostredníctvom

predikátov nemá presne stanovené poradie, a Horecký takisto bližšie neurčuje, či má množina predikátov istý minimálny či maximálny, prípadne predpísaný počet prvkov. Inými slovami, určenie predmetu prostredníctvom pojmu ako množiny približne usporiadaných predikátov nemá charakter presne definovaného postupu z presne definovaných krokov a prostredníctvom presne definovaných elementárnych objektov. Tým už naznačujeme rozdiel v porovnaní s procedurálnou teóriou pojmu. Určenie pojmu, aké nachádzame v uvedenom Horeckého citáte, má charakter intuície, ktorá vzhľadom na svoju otvorenosť a malú „určenosť“ poskytuje veľký priestor na rozličné interpretácie. Napriek tomu však môžeme konštatovať, že Horeckého chápanie pojmu, keďže určuje aspoň približný smer určovania predmetu, stanovuje (približné) poradie predikátov od všeobecných k špeciálnym, a na tomto základe (pretože pojem nie je určený iba svojimi zložkami, ale aj ich približným usporiadaním, štruktúrou) má istý protoprocedurálny charakter. Akokoľvek nejasné a otvorené takéto chápanie ostáva, predsa len vyjadruje intuíciu, že určovať predmet prostredníctvom predikátov (prostredníctvom pojmu) znamená postupovať istým usporiadaným spôsobom (od všeobecného k špeciálnemu), a vykonávať tak (u Horeckého ďalej neurčovanú) sekvenciu krokov, ktorá vedie k určovanému predmetu. V tomto zmysle azda môžeme povedať, že intuície u Horeckého a v procedurálnej teórii pojmu u Maternu sú prinajmenšom konvergentné, keďže Materna zastáva názor, že pojmy možno uchopiť ako isté identifikačné procedúry vedúce za istých definovaných podmienok (nie vždy) k rôznym typom objektov, vrátane iných pojmov: „Pojmy identifikujú objekty. Jsou to jakési identifikační procedury. Identifikovaným objektom může být zase pojem. Procedurou nemyslíme konkrétní postup časově rozložených kroků [...] Pojem jako identifikační procedura může selhat“ (2000, s. 19). Procedurálna teória pojmu sa však, na druhej strane, opiera o definície nahrádzajúce vágny výraz presnejším (takzvané explikácie) a o pojmový aparát logiky, v čom spočíva nezanedbateľný rozdiel v porovnaní s Horeckého intuíciami.

Ak sa vrátíme k tvrdeniu, že u Horeckého i v procedurálnej teórii pojmov nachádzame intuíciu, podľa ktorej pojmy predstavujú isté identifikačné procedúry, musíme skonštatovať, že Horeckého vymedzenie tejto identifikačnej procedúry ostáva otvorené, neformalizované. V článku *Základné problémy terminológie*, napríklad, tvrdí, že pre jeden pojem môže existovať viacero logických spektier, a to v závislosti na stave poznania: „jednak podľa filozofickej orientácie jednotlivých bádateľov, jednak podľa stavu a rozpracovanosti danej teórie, ale i podľa tradície a pod.“ (Horecký, 1974a, s. 130). Toto tvrdenie, na jednej strane, potvrdzuje, že Horecký nebuduje svoju teóriu pojmov axiomaticky a vychádzajúc z definova-

ných základných typov entít a procedúr, z ktorých sa skladajú všetky zložené entity a procedúry. Na druhej strane, podobnosť intuícií u Horeckého a v procedurálnej teórii pojmu by sme mohli vyjadriť tak, že pojmy sú v prvom rade identifikačné procedúry. Túto intuíciu nachádzame aj v článku *Intenzia a extenzia terminu*, kde sa Horecký podľa vlastných slov „prikláňa k tým bádateľom, ktorí chápu pojem ako mentálnu entitu, ktorá má nielen identifikačnú funkciu, ale učí nás kategorizovať, rozoznávať veci, posudzovať nové veci, generalizovať vysvetlenia vecí“ (1999, s. 125). Z citátu je zrejmé, že Horecký prisudzuje pojmu okrem iných dôležitých vlastností, ktorým sa budeme venovať, aj identifikačnú funkciu. Ak tvrdí, že pojmy majú identifikačnú funkciu, možno to azda interpretovať tak, že chápe pojmy ako, prinajmenšom, prostriedky identifikácie. Nehovorí, samozrejme, výslovne o pojme ako identifikačnej procedúre. Horeckého chápanie pojmu je v tomto zmysle viacúrovňové, keďže Horecký vymenúva hneď niekoľko rôznych funkcií pojmu: kategorizáciu vecí (predmetov), identifikáciu známych vecí, analýzu / interpretáciu neznámych vecí, generalizáciu vysvetlenia vecí. Pojmy sú spôsobom, ako možno veci (predmety) zaradiť do istých kategórií, ako ich možno identifikovať, ako možno opísať a interpretačne uchopiť nové, neznáme veci, a prostredníctvom pojmov tiež možno posudzovať jednotlivé vysvetlenia vecí, napríklad jednotlivé konkurenčné teórie v istej oblasti poznania. Hoci Horecký hovorí o pojme ako entite a tvrdí, že má isté funkcie, z charakteru týchto funkcií (kategorizácia, identifikácia, analýza / interpretácia, generalizácia) možno usúdiť, že ide zároveň o isté procedúry, čo by opäť naznačovalo podobnosť intuícií u Horeckého a Maternu. Zopakujme však, že ide iba o našu interpretáciu, Horecký výslovne o procedúre identifikácie nehovorí, ani pre ňu nestanovuje presný postup. To predstavuje jasný rozdiel v porovnaní s procedurálnym chápaním pojmov ako špecifického typu konštrukcií či algoritmov, sekvencií „intelektuálnych krokov“ na spôsob matematických operácií.

4. Pojmy – mentálne alebo abstraktné entity?

Vo vyššie uvedenom Horeckého citáte (1999, s. 125) si tiež možno všimnúť, že Horecký sám seba zaraďuje k bádateľom, ktorí chápu pojem ako mentálnu entitu. Naznačuje tým, že v otázke chápania pojmu ako entity existuje medzi bádateľmi viacero táborov. Keďže ide o otázku, akého druhu sú pojmy ako entity a aké majú základné vlastnosti, môžeme povedať, že ide o otázku ontologickú či filozofickú. Ontologický charakter a ontológia pojmov v súčasnej filozofii naozaj predstavuje diskutovanú tému, pričom Margolis a Laurence rozlišujú v tejto diskusii dve

hlavné pozície: „at the most general level, there are two dominant frameworks in contemporary philosophy. One proposes that concepts are mental representations, while the other proposes that they are abstract objects“ (Margolis – Laurence, 2007, s. 561). Táto otázka predstavuje ďalší aspekt, v ktorom môžeme porovnať Horeckého a procedurálne chápanie pojmov.

Materna sa svojou procedurálnou teóriou pojmu zaraďuje pomerne jednoznačne na druhú pozíciu, podľa ktorej pojmy sú abstraktné, no objektívne jestvujúce objekty, tak ako objektívne jestvujú objekty matematiky, čísla a pod. Materna vychádza z toho, že výraz pojem je homonymný, má prinajmenšom dva významy („psychologický“ a logický), pričom podľa neho platí, že „[p]ojem ve smyslu psychického objektu není nic jiného než určitá forma mentálního zpracování (užití, učení, ap.) pojmu ve smyslu logického objektu“ (2000, s. 24). Materna sa dištancuje od toho, aby sa povaha pojmov vysvetľovala prostredníctvom mentálnych procesov a aby sa pojmy umiestňovali do času a priestoru podobne ako subjektívne predstavy a iné mentálne stavy, viazané na konkrétne, individuálne vedomie. Každá predstava totiž „vybavuje pouze smyslově vnímatelné objekty, zatímco řada pojmu se týká abstraktních [...] objektů“ a „je subjektivní, takže jednotlivé predstavy se subjekt od subjektu liší, i když se týkají téhož objektu“ (tamže, s. 16).

Horecký sa zasa, ako sme uviedli vyššie, sám zaraďuje medzi zástancov mentálneho charakteru pojmov. Môžeme to podprieť aj ďalším Horeckého tvrdením, že predikáty ako zložky pojmov sú mentálne, a nie objektívne entity: „Tieto logické predikáty sú produktom myšlienkovvej činnosti, nie sú to objektívne predmety, preto ostávajú v myšlienkovvej oblasti“ (1982, s. 18). Môžeme si však položiť otázku, či mentálny rozmer pojmov automaticky znamená stotožnenie pojmov so subjektívnymi predstavami. Ak by boli pojmy zredukované na subjektívne, individuálne predstavy, nemohli by predstavovať „znalosť predmetov, reprezentovanú práve možnosťou vypovedať, predikovať podstatné znaky poznávaného objektu“ (Horecký, 1999, s. 125).

Otázku ontologickej povahy pojmov riešia napríklad Margolis a Laurence tak, že uznávajú argumenty oboch táborov a hľadajú možnosti ich kombinovania: „powerful motivations have been offered in support of both frameworks. This suggests the possibility of combining the two“ (Margolis – Laurence, 2007, s. 561). Materna tvrdí, že používanie či osvojovanie si pojmov prebieha, prirodzene, ako mentálny proces, čo je však „velice dobře slučitelné s nementálností pojmu samých“ (2016, s. 17). Pavel Cmorej sa, podobne ako Margolis a Laurence, prikláňa k možnosti kombinovať mentálny a abstraktný charakter pojmov, keď navrhuje rozlišovať takzvané mentálne a ideálne pojmy. Mentálne pojmy definuje ako „men-

tálne stavy a procesy, ktoré môžeme pokladať za myslené jazykové výrazy explicitne vyjadriteľné fyzickými, intersubjektívne prístupnými výrazmi“ (Cmorej, 2017, s. 570). Ideálne pojmy nemajú mentálnu ani fyzickú povahu, a prívlastok „ideálny“ znamená, že existujú mimo priestoru a času (tamže, s. 573). Sú to v maternovskom zmysle „abstraktné“ entity. Ideálny pojem Cmorej definuje ako „význam výrazu, ktorý sa už náležite uplatnil v komunikácii alebo pri rozvíjaní určitého vedeckého, technického či iného odboru, je patrične zaužívaný a vystupuje ako istá norma, určujúca používanie jeho mentálnych a fyzických realizácií“ (tamže, s. 576). Vzťah medzi ideálnymi pojmami a ich mentálnymi a fyzickými realizáciami (mentálnymi a fyzickými výrazmi) Cmorej označuje ako koreláciu (tamže).

5. Pojmy ako súčasti pojmových sústav

Z charakteru vymenovaných funkcií pojmu podľa Horeckého (identifikácia, kategorizácia, interpretácia, generalizácia) vyplýva, že daný pojem môže tieto funkcie vykonávať nie izolovane, ale prostredníctvom odkazu na istý kategoriálny systém či interpretačnú schému, inými slovami, na systém ďalších pojmov. Predmet identifikujeme ako niečo („tento predmet je auto“), ako reprezentanta istej kategórie („tento predmet je typom dopravného prostriedku“).

To, že identifikačná funkcia daného pojmu je viazaná na systém pojmov súvisiacich s týmto pojmom, vyplýva aj zo základnej Horeckého tézy, podľa ktorej pojem je vymedzený „definíciou a miestom v systéme pojmov daného vedného odboru“ (Horecký, 1974a, s. 130). V oboch častiach tejto tézy sa vyjadruje vzťah pojmu k súvisiacim pojmom. V časti o definícii sa tento vzťah vyjadruje na základe toho, že pojem nemožno definovať ním samým alebo neznámym pojmom, a jeho definícia sa musí opierať o iné, známe či jednoduché pojmy. V časti o mieste pojmu v systéme pojmov je vzťah daného pojmu k tomuto systému zrejmy z toho, že až jednotlivé pojmy ako isté „uzly“, komponenty pojmovej sústavy, sú vymedzené svojou definíciou a svojím miestom v systéme pojmov. Horecký v tejto súvislosti tvrdí, že „základ mimojazykového kontextu“ pre „pojem zaradený v sústave pojmov“ tvorí „práve táto sústava pojmov“ (1956, s. 257). Ak vyjdeme z tvrdení, že sústava pojmov tvorí základ mimojazykového kontextu, pojem je zaradený v sústave pojmov a vymedzený svojím miestom v tejto sústave, môžeme azda vysloviť tvrdenie, že vzťahy, prostredníctvom ktorých je v rámci pojmovej sústavy daný pojem vymedzený, majú istú identifikačnú funkciu, pretože identifikujú jednotlivé zložky sústavy pojmov. To by však znamenalo, že výraz „identifikačná funkcia“ v aplikácii na pojmové sústavy používame v inom zmysle ako pri výraze „identi-

fikačná funkcia“ v spojení s pojmami samými. Používať „identifikačnú funkciu“ ako výraz s dvomi významami by teda bolo máťúce. Môžeme nanajvýš uviesť, že Horecký na jednom mieste hovorí o používateľovi termínu, ktorý „musí vedieť, ktorý výrazový prostriedok má použiť, aby správne denotoval pojem a referoval na objekt, o ktorom hovorí“, pričom „[s]právnosť nemôže hľadať v textoch ani v jazykových, výkladových slovníkoch, ale v systéme pojmov daného vedného odboru“ (1999, s. 128). Z toho vyplýva, že zdrojom významu pre jednotlivý termín a pre ním pomenovaný pojem je okrem definície práve systém pojmov daného vedného odboru. Toto by potom bolo možné interpretovať tým spôsobom, že systém pojmov má vo vzťahu k pomenovanému pojmu istú identifikačnú funkciu. Podobnú intuíciu nachádzame aj u Maternu: „Víme něco o velrybách [...] proto, že nám zoologie poskytne pojem velryby“ (2016, s. 20).

6. Pojmy ako významy termínov

Ďalší, avšak len protoprocedurálny prvok v Horeckého chápaní pojmov nachádzame v spôsobe, akým vymedzuje vzťah pojmu a jeho jazykového vyjadrenia, pomenovania – termínu. Táto otázka, ako sme uviedli v úvode, predstavuje podľa Horeckého jednu zo základných otázok terminológie. Pri tvorbe termínu dochádza k výberu jednotlivých sémantických príznakov a usporiadania týchto príznakov do štruktúrovanej dvojice obsahových prvkov (do bázy a príznaku), pričom sa prejavuje „zreteľná štruktúracia, vzájomná viazanosť a závislosť jednotlivých obsahových prvkov“ (Horecký, 1974b, s. 323). Štruktúracia sa prejavuje v takzvanej onomaziologickej a onomatologickej zložke termínu: „Je to preto, že tu už sú (pri realizácii termínu) k dispozícii aj isté formálne prvky na vyjadrovanie vzťahov (napr. gramatické prípony v združených pomenovaniach)“ (tamže).

Onomaziologickú i onomatologickú zložku termínu Horecký charakterizuje, podobne ako pojmovú (a sémantickú) zložku termínu, z obsahovej i formálnej stránky. Obsahovú stránku onomaziologickej zložky termínu tvoria „základné onomaziologické príznaky, čiže tie zo sémantických príznakov, ktoré sa v danom pomenovaní skutočne využívajú“, formálna (štruktúrna) stránka sa „prejavuje vzťahmi medzi bázou a príznakom“ (tamže, s. 323). Obsahovú stránku onomatologickej zložky tvoria „morfémy (v odvodených slovách) alebo slová (v združených pomenovaniach), ktorými sa v danom jazyku vyjadrujú vybrané onomaziologické príznaky“ (tamže). Ak výber a zreteľnú štruktúraciu sémantických príznakov budeme považovať za akési protoprocedúry, môžeme aj tomuto aspektu Horeckého teórie pripísať charakter (proto)procedurálnosti.

7. Záver

Výsledok nášho porovnávania môžeme zhrnúť tak, že sme naznačili možnosť istej podobnosti medzi vymedzením pojmu a jeho základných vlastností u Horeckého a v procedurálnom chápaní pojmu u Maternu, zároveň však treba zdôrazniť vzájomné rozdiely oboch koncepcií: u Horeckého nachádzame v podstate množinové chápanie pojmu, bližšie neurčené „logické vzťahy“ medzi jeho obsahovými zložkami, ako aj bližšie neurčenú identifikačnú funkciu pojmu. V dôsledku toho možno hovoriť iba o „protoprocedurálnom“ chápaní pojmov, o ktorom sme uvažovali v súvislosti s tromi aspektmi Horeckého koncepcie: s aspektom pojmu ako entity s identifikačnou funkciou, pojmu ako entity určenej v rámci sústavy pojmov, a pojmu ako entity, ktorá je špecifickým spôsobom vyjadrená jazykovými výrazmi. Môžeme konštatovať, že kým procedurálna teória pojmov vníma jazyk ako prostriedok kódovania významov ako abstraktných entít (Materna, 1998, s. 2) a definuje pojmy ako istý typ konštrukcií, Horeckého definície a tézy si ponechávajú charakter interpretačnej otvorenosti. Táto otvorenosť je zrejماً z viacerých hľadísk, napríklad z toho, že Horecký priebežne reviduje vlastný pojmový aparát a v otázke zložiek jazykového výrazu navrhuje hovoriť skôr o jednotlivých rovinách než o štruktúrach (Horecký, 1974b, s. 322). Spomenutá otvorenosť definícií a téz je zrejماً vtedy, keď Horecký zdôrazňuje, že fenomén jazyka treba skúmať z viacerých hľadísk, „diachronicky z ontogenetického i fylogenetického aspektu i synchronicky z gnozeologického a komunikatívneho aspektu“ (Horecký, 1983, s. 53), alebo keď rozlišuje viaceré funkcie jazyka, hoci sa najviac venuje poznávacej a komunikatívnej funkcii. To, čo sme nazvali otvorenosť vo vzťahu k skúmaniu jazyka, je napokon zrejماً aj z Horeckého revidovania vlastného prístupu k jazyku, ktoré nachádzame v eseji *Človek a jeho jazyk* (2000). Jazyk je v tomto krátkom texte zasadený do filozofického kontextu, a to s odkazom na filozofiu reči u Martina Heideggera. Revidovanie prístupu vidieť v tom, že Horecký s odstupom času vníma akoby komunitný rozmer používania jazyka, na rozdiel od systematického rozmeru, ktorý skúmal v osemdesiatych rokoch napríklad v práci *Spoločnosť a jazyk* (1982): „Dnes, po dvadsiatich rokoch ďalšieho štúdia o používaní jazyka, vidím tu dva vážnejšie nedostatky. Prvý je ten, že tu je zrejماً príliš veľká vzdialenosť, medzera medzi jazykom a spoločnosťou, spoločnosť sa charakterizuje vo veľmi všeobecných črtách. Druhý nedostatok je v tom, že v celom výklade sa zdôrazňuje jazyk ako systém, stráca sa človek, tvorca a používateľ jazyka, *homo loquens*. Veď človek nežije v bezbrehom spoločenstve ľudí izolovane, ale zaraďuje sa do niekoľkých

typov spoločenstva“ (Horecký, 2000, s. 3). Aj tu naznačuje otvorenosť skúmania fenoménu jazyka: „človek využíva svoj jazyk na základe svojho jazykového, ale aj kultúrneho vedomia. Prirodzene, toto vedomie môže byť na rozličných stupňoch vývinu a súčasného stavu, ale vždy sa realizuje v diskurze, pri diskurzívnej činnosti, lebo človek je *zoon dialogikon, homo loquens, l’homme de la parole*. Závery však môžu byť len predbežné a vyzývajúce či pozývajúce ďalej skúmať túto prítiažlivú zložku človeka, jeho jazyka a jeho kultúry“ (tamže, s. 6). Takú istú otvorenosť však nenachádzame iba v retrospektívnej eseji z neskoršieho Horeckého obdobia, ale aj v jeho „revidovanej“ práci z osemdesiatych rokov, kde v závere zdôrazňuje nie poznávaciu a komunikatívnu funkciu jazyka, ale práve jeho estetickú, až existenciálnu funkciu, a vyjadruje vieru, že jazyky „neprestanú byť [...] prostriedkom na vyjadrovanie [...] pocitov krásna i životných pocitov vôbec“ (Horecký, 1982, s. 107). Môžeme azda povedať, že to, čo sme u Horeckého označili ako interpretačnú otvorenosť definícií a téz, možno pri skúmaní jazyka považovať za prinajmenšom rovnako inšpiratívne ako úsilie o formalizovanú exaktnosť v procedurálnej teórii pojmu.

LITERATÚRA:

CMOREJ, Pavel: Ako sa vyvíjajú pojmy I. In: *Filozofia*, 2017, roč. 72, č. 7, s. 567 – 580.

CMOREJ, Pavel: K explikácii pojmu jazykový znak. In: *Jazykovedný časopis*, 1985, roč. 36, č. 2, s. 150 – 162.

CMOREJ, Pavel: K označovaniu a zastupovaniu v Horeckého koncepcii. In: *Jazykovedný časopis*, 1993, roč. 44, č. 2, s. 135 – 142.

CMOREJ, Pavel: Na pomedzí logiky a filozofie. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV 2001. 352 s.

CMOREJ, Pavel: O ideálnych jazykových znakoch a označení. In: *Jazykovedný časopis*, 1991, roč. 42, č. 2, s. 122 – 129.

DUŽÍ, Marie – MATERNA, Pavel – JESPERSEN, Bjørn: *Procedural Semantics for Hyperintensional Logic (Foundations and Applications of TIL)*. Berlin: Springer Verlag 2010. 552 s.

DUŽÍ, Marie – MATERNA, Pavel: TIL jako procedurální logika (průvodce zvědavého čtenáře Transparentní intensionální logikou. Bratislava: Aleph 2012. 412 s.

DUŽÍ, Marie: Procedurální teorie pojmu. In: *Studia Philosophica*, 2015, roč. 62, č. 2, s. 87 – 114.

HORECKÝ, Ján: Človek a jeho jazyk. Esej čiže pokus o charakteristiku vzťahu. In: *Jazykovedný časopis*, 2000, roč. 51, č. 1, s. 3 – 6.

HORECKÝ, Ján: Intenzia a extenzia termínu. In: *Pangue lingua*. Zborník na počesť Viktora Krupu. Ed.: J. Genzor – S. Ondrejovič. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV 1999, s. 123 – 129.

HORECKÝ, Ján: Obsah a forma termínu. In: *Kultúra slova*, 1974b, roč. 8, č. 10, s. 321 – 324.

HORECKÝ, Ján: Pojem a hranice termínu. In: *Slovenské odborné názvoslovie*, 1956, roč. 4, č. 9, s. 257 – 260.

HORECKÝ, Ján: *Spoločnosť a jazyk*. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV 1982. 106 s.

HORECKÝ, Ján: *Vývin a teória jazyka*. Bratislava: SPN 1983. 110 s.

HORECKÝ, Ján: Vzťah pojmu a termínu. In: *Jazykovedný časopis*, 1960, roč. 11, č. 2, s. 97 – 102.

HORECKÝ, Ján: Základné problémy terminológie. In: *Kultúra slova*, 1974a, roč. 8, č. 5, s. 129 – 132.

HORECKÝ, Ján: Zložky a dimenzie jazykového znaku. *Jazykovedný časopis*, 1986, roč. 37, č. 1, s. 64 – 72.

MARGOLIS, Eric – LAURENCE, Stephen: The Ontology of Concepts – Abstract Objects or Mental Representations? In: *NOÛS*, 2007, roč. 41, č. 4, s. 561 – 593.

MATERNA, Pavel: *Concepts and Objects*. Helsinki: Societa Philosophica Fennica 1998. 177 s.

MATERNA, Pavel: *Conceptual Systems*. Berlin: Log Verlag 2004. 190 s.

MATERNA, Pavel: *Hovory o pojmu*. Praha: Academia 2016. 160 s.

MATERNA, Pavel: *Svět pojmu a logika*. 2. vyd. Praha: Filosofia 2000. 136 s.

TICHÝ, Pavel: *The Foundations of Frege's Logic*. Berlin – New York: De Gruyter 1988. 320 s.

**VYBRANÉ TEXTY J. HORECKÉHO
Z OBLASTI TERMINOLÓGIE**

A. TEORETICKÉ OTÁZKY TERMINOLÓGIE

TEORETICKÉ ZÁKLADY ODBORNEJ TERMINOLÓGIE

Článok bol pôvodne publikovaný v časopise *Naša veda* v roku 1955.

Spisovná slovenčina sa dnes stáva skutočne literárnym jazykom v najširšom slova zmysle. Píšu sa ňou nielen romány a poézia, ale aj vedecké diela, teoretické úvahy i populárne výklady, prednáša sa ňou na vysokých školách, je dorozumievacím prostriedkom vo výskumných ústavoch i vo výrobných podnikoch. Takáto šírka používania kladie na spisovnú slovenčinu veľké nároky. Predovšetkým sa ukazuje potreba vytvoril ustálenú a jednotnú terminológiu, aby sa na všetkých pracoviskách tým istým slovom označoval ten istý pojem, tá istá vec, aby sa spresnil a uľahčil pracovný styk.

Rozvoj spisovnej slovenčiny v dnešnom období teda znamená predovšetkým rozvoj jej slovnnej zásoby, i keď sa pritom spresňuje a zdokonaľuje i jej gramatická stavba. Nové slová však nevznikajú z ničoho. Slovná zásoba sa rozširuje predovšetkým na základe už jestvujúcich slov, najmä na základe základného slovného fondu a na základe slovotvorných typov, ktoré sú vlastné slovám základného slovného fondu. Dôkladné štúdium spôsobov pomenovania ukazuje presné zákonitosti a aplikovanie týchto zákonitostí na odborné termíny umožnilo vypracovať zásadné kritériá, podľa ktorých treba posudzovať, či je daný termín vhodný alebo nie.

Základnou tézou pri práci na ustáľovaní a tvorení termínov je téza, že termín nie je symbol, teda slovo, ktoré by sa ako nejaká nálepka, etiketa dalo prilepiť na ľubovoľný pojem alebo predmet, ale že je jazykový znak, totiž slovo, ktoré je s označovaným pojmom alebo predmetom nejakým spojené a na ktorom sa toto spojenie s označovanou vecou alebo pojmom aj nejakým spôsobom vyjadruje. Toto spojenie najlepšie vidieť na odvodených slovách. Napr. na názve *oborávač* už prípona *-č* naznačuje, že ide o nejaký nástroj alebo stroj na oborávanie a samo sloveso *oborávať* naznačuje, že sa niečo oraním obklopuje zemou.

Významová priezračnosť, totiž vlastnosť naznačovať, o pomenovanie čoho ide, je teda veľmi dôležitá vlastnosť termínov. Pritom však nie sú zriedkavé ani také názvy, utvorené obyčajne bez odborných jazykovedných znalostí, ktoré nielenže nevyjadrujú vzťah k označovanej veci, ale ho priamo skresľujú. Takéto skreslenie je napr. v názve *klasňovač*, ktorým sa označovalo to zariadenie na mláťačke, v ktorom sa klasy jačmeňa pri mlátení zbavujú ôstia. Je jasné, že sám klas je pri tomto pochode úplne druhoradý, predovšetkým ide o ôstie. Názvy prístrojov,

ktorými sa niečo niečoho zbavuje, tvoria sa obyčajne príponou *-č* od sloviac utvorených zase predponou *od-* a príponou *-ovať* od základného podstatného mena, resp. prídavného mena. Napr. činnosť, ktorou sa strom zbavuje kôry, je *odkôrňovanie* a prístroj na odkôrňovanie je *odkôrňovač*. Takýto názov je významovo celkom priezračný, každý si ľahko uvedomí, prečo je v ňom prípona *-č* i predpona *od-*. Hovoríme, že v takýchto názvoch je jasná motivácia. V názve *klasňovač* je motivácia nejasná, lebo nevieme, aký pochod sa môže vyjadrovať slovesom *klasňovať*, ba môže dokonca zvädzať k nesprávnemu chápaniu.

Pri uvažovaní o správnej a jasnej motivácii termínu sa často vynoruje otázka, či vôbec hodno meniť zaužívaný termín, i keď je azda trochu nesprávny, ale inak mu všetci odborníci správne rozumejú, vedia ho správne používať. Proti návrhom na zmenu pre nedostatočnú motivovanosť sa obyčajne argumentuje požiadavkou ustálenosti termínu.

Požiadavka ustálenosti je v terminológii skutočne veľmi dôležitá. Najmä v období, keď sa tvoria stále nové a nové termíny, je dôležité, aby bol určitý pevný základ, ktorý sa nemení a umožňuje tak dorozumievanie pri ustavičnom vznikaní nových termínov.

Ustálenosť terminológie však nemožno chápať ako prísnu ustrnutosť, ako by terminológia nepodliehala zmenám, ale skôr ako požiadavku pružnej stability.

Často je potreba zmeniť termín vyvolaný zmenou v samej slovnej zásobe jazyka, preniknutím doteraz používaného termínu do vrstvy archaických slov, prípadne jeho zánikom vôbec. Temer pred 80 rokmi mohol I. B. Zoch (1868) navrhnúť spojenie *uviesť na nivoč* vo význame „anulovať“, lebo jestvovalo slovo *nivoč*. V dnešnej slovenčine, ako vieme, jestvuje slovo *nivoč* iba v ustálenom spojení *uviesť nanivoč* vo význame „zničiť, úplne zničiť“, preto ho nemožno používať v matematickej terminológii. Bolo by to zrejme v nesúlade s celonárodnou zrozmiteľnosťou spisovného jazyka.

Ale ustálenosť terminológie nemôže byť ani prekážkou vo vývine príslušného vedného odboru. Ak sa napr. ukáže, že medzi vtákmi treba rozlišovať dva blízke rody, ktoré sa doteraz zahrnovali do jedného rodu, treba dať každému z nových rodov osobitný názov. V ľudovom jazyku sa povedzme nerozlišujú rody *Dryobates* a *Dryocopus*, tak ako sa nerozlišujú mnohé iné rody, ale obidvom rodom sa hovorí *d'atel'*. Vo vedeckej systematike sa však vyžaduje mať pre každý rod osobitný názov. Preto sa v našom prípade názov *d'atel'* ponechal pre rod *Dryobates* a pre rod *Dryocopus* sa utvoril názov *tesár*; a to úplne podľa zásad tvorenia názvov pre vtáky. Hovoriť teda o purizme, ktorý ide vo svojej zaslepenosti až tak ďaleko, že mení dávno ustálené, ba dokonca ľudové názvy a miesto *d'atla* navrhuje akéhosi

tesára, je prinajmenšom neinformovanosť o skutočnom stave, ak nie zlomyseľné prekrúcanie skutočnosti.

Napokon treba k téze o ustálenosti termínov ešte poznamenať, že jazyk je jav spoločenský, a preto sa vyvíja spolu s vývinom spoločnosti. To znamená, že s vývinom spoločnosti sa vyvíja i terminológia. Ustálenosť terminológie sa najzreteľnejšie prejavuje v období pokojného, pomalého vývinu vedy. Ale v obdobiach prudkého vývinu, v obdobiach náhlych zlomov v náhľadoch na jednotlivé problémy sa vždy prejavuje aj značná neustálenosť terminológie. Takýto stav pekne osvetlil český jazykovedec A. Jedlička (1949) pri svojom výskume obrodenskej Jungmannovej terminológie. Takýto stav je bezpochyby aj v dnešnej slovenčine a to nás oprávňuje v medziach možností meniť aj zaužívané termíny, ak nevyhovujú základnej požiadavke: významovej priezračnosti a správnej motivácii a ak vieme miesto nesprávnych termínov utvoriť výstižné a správne nové termíny.

Tieto požiadavky však nie sú jediné. Dôležitá je aj požiadavka jednoznačnosti a presnosti i požiadavka systémovosti a nosnosti.

Z hľadiska systémovosti sa od termínu vyžaduje, aby zapadal do sústavy termínov daného odboru alebo užšej oblasti v danom odbore. Požiadavka systémovosti sa zdôrazňuje najmä v prácach Výboru pre technickú terminológiu pri Akadémii vied ZSSR, pretože „vedecká terminológia musí tvoriť nie iba súhrn slov, ale systém názvov, určitým spôsobom medzi sebou spätých; v tom je jeden zo základných rozdielov medzi len terminológiou a vedeckou terminológiou“.

Z hľadiska systémovosti napr. forsírujeme pre stroj na frézovanie názov *frézovačka* miesto *frézka*, lebo tento názov zapadá do systému názvov strojov, ktoré sa tvoria príponou *-ačka*, ako vidieť z názvov *vítačka*, *hobl'ovačka*, *obrážka*, *kosačka*, *mlátačka* a pod. Z hľadiska systémovosti uznávame ako správny aj právny názov *postúpenec*, hoci od podmetových sloviess, ako je *postúpiť*, slová takto bežne netvoríme.

Požiadavka nosnosti znamená, že ako základnému termínu sa dáva prednosť takému názvu, od ktorého sa dajú pohodlne a podľa pravidiel tvorenia slov odvodzovať ďalšie potrebné termíny.

Ak sa v botanike využíva predpona *pa-* na označenie blízkych druhov (pritom niekedy aj pod vplyvom latinskej predpony *pseudo-*), predpokladá to, že názov rodu musí byť jednoslovný. Od rodového názvu *fialka* sa dá utvoriť názov *pafialka*, od názvu *gaštan pagaštan* a pod.; ale od názvu *červený smrek*, hoci je to nepochybne názov ľudový, takýto názov utvoriť nemôžeme, i keď je potrebný. Znenie *červený pasmrek* by nezodpovedalo skutočnosti, lebo jednak nejde o vyjadrenie

blízkosti k smreku, jednak by sa takýmto tvorením porušil ľudový ráz termínu, keby sa ľudovosť krížila s umelým tvorením. Okrem toho *červený smrek* je latinsky *Larix* a potrebujeme názov pre *Pseudolarix*. Preto sa v zhode s požiadavkou systémovosti ustálil pre *Larix* názov *smrekovec* a pre *Pseudolarix* *pasmerkovec*.

Dôležitou otázkou pri ustalovaní slovenskej terminológie je vždy vzťah k českej terminológii. Zo strany slovenských pracovníkov v terminológii, počnúc M. Godrom v polovicike minulého storočia cez I. Viestu v dvadsiatych rokoch tohto storočia až po dnešných pracovníkov sa tento pomer riešil vždy s plným ohľadom na češtinu, ale pritom samostatne, podľa zásady, že slovenčina a čeština sú dva samostatné, i keď veľmi približné jazyky, odlišné jednak svojou hláskoslovnou, slovotvornou i významovou štruktúrou, jednak konkrétnymi historickými podmienkami, v ktorých sa tieto dva jazyky a ich terminológie vyvíjali. Nepochopenie bolo skôr na strane tých pracovníkov, ktorí v tridsiatych rokoch tohto storočia mechanicky prepisovali slová z češtiny do slovenčiny bez ohľadu na štruktúrne rozdiely, resp. aj tých, ktorí navrhovali úplne zjednotiť slovenskú a českú terminológiu.

Dnes sa vzťah slovenskej terminológie k českej rieši otvorene, často v bratskej spolupráci slovenských i českých pracovníkov z príslušných odborov i jazykovedcov, a to na základe zásady, že každý jazyk, teda i čeština a slovenčina, tvorí osobitnú, samostatnú štruktúru a že vzťahy terminológie treba riešiť práve z hľadiska stretnutia týchto dvoch samostatných štruktúr. Veľmi poučný pre tieto ciele je príklad na stretnutie českého a ruského názvoslovného systému M. Tyrša.

Ako je známe, v predrevolučnom Rusku bol značný počet českých sokolských cvičiteľov, ktorí si Tyršovo názvoslovie úplne mechanicky prispôbobi ruštine, a to tak, že proti českým základným slovám dali ruské základné slová, ale český predponový systém úplne mechanicky previedli do ruských názvov. Proti českým termínom *upažit*, *vzpažit*, *předkmih*, *zákmih* utvorili ruské termíny *uručit'*, *vzručit'*, *predmach*, *zamac* a pod. No už roku 1938 vypracovala osobitná komisia pri Výskumnom ústave telesnej kultúry v Leningrade nové názvoslovie, lepšie vyhovujúce štruktúre ruštiny, v ktorom sa opúšťa český predponový systém a miesto *vzručit'* sa zavádza termín *ruki vverch*, miesto *predmach* *mach vpered* a pod.

V slovenčine by isteže nebolo možné meniť názvy tohto druhu, i keď proti čes. *paže* je v slovenčine *ruka*, a to najmä preto, že predponový systém češtiny a slovenčiny je vcelku zhodný. Tu sa zase ukazuje, že vzťah medzi jednotlivými jazykmi je špecifický; vzťah medzi ruštinou a češtinou je iný ako medzi češtinou a slovenčinou.

Je známe, že v slovenčine a češtine je veľa spoločných slov, veľa rovnakých slovotvorných typov, no neslobodno zabúdať, že je i značný počet slov rozdielnych (napr. *zed'* – *mír*, *fajčit'* – *kouřit*, *dedina* – *vesnice*, *doska* – *prkno*), že sú rozdiely i medzi slovotvornými typmi (napr. *kamenár* – *kameník*, *krajčír* – *krejčí*, *sprievodca* – *průvodčí*) i vo významovej štruktúre niektorých slov (slovo *lichva* v češtine znamená to, čo v slovenčine *úžera*, kým v slovenčine *lichva* je dobytok). Tieto odlišnosti, vyplývajúce zo samej štruktúry slovenčiny, treba prirodzene brať do úvahy a starostlivo zvážiť pri každom preberaní termínu z češtiny. Rozumie sa, že ak niet prekážok uvedeného rázu, české slová sa do slovenčiny často preberajú, lebo vyplňujú v slovnej zásobe slovenčiny i v slovenskej odbornej terminológii dôležitú medzeru.

Pri tvorení a ustaľovaní slovenskej odbornej terminológie, treba zdôrazniť záverom, nemajú sa uplatňovať úzkoprsé ohľady na iné odbory a iných pracovníkov, ani strach pred dobrým slovenským termínom, ani nie strach pred domnelým purizmom. Poučenie z vývinu terminológie všetkých národov ukazuje, že hlavným cieľom má byť snaha vybudovať dobrú, spisovnú i odborne vyhovujúcu a výstižnú terminológiu, s využitím teoretických poznatkov získaných pri štúdiu terminologickej problematiky i s využitím všetkých zdrojov domácej slovnej zásoby i s neustálym ohľadom na češtinu a iné slovanské jazyky.

LITERATÚRA:

JEDLIČKA, A.: Josef Jungman a obrozenská terminologie literárně vědná a lingvistická. Praha: Česká Akademie věd a umění 1949. 106 s.

ZOCH, I. B.: Slovar vedeckého slovenského názvoslovia. In: Letopis Matice slovenskej V, 1868, zv. 1, s. 14 – 24.

O TEÓRII TERMINOLÓGIE

Článok bol pôvodne publikovaný v odbornom časopise
Slovenské odborné názvoslovie v roku 1956.

Každá veda, ktorá sa chce vyvinúť v samostatný vedný odbor, musí si vypracovať samostatnú teóriu. Pri budovaní tejto teórie veľmi dôležitú úlohu má vypracovanie základnej sústavy pojmov a názvov pre tieto pojmy.

Zo spoločenskej povahy jazyka a zo spätosti jazyka a myslenia vyplýva, že všetky pojmy, nech by boli akokoľvek abstraktné, musia sa vyjadrovať jazykovými prostriedkami. Preto otázka vytvárania terminologických sústav nemôže byť len otázkou jednotlivých vedných odborov, ale je aj závažným problémom jazykovedy.

Skúmať jazykovú podobu termínov, ich významovú i formálnu štruktúru, ako aj spôsoby, ako sa vypracované pojmy pomenúvajú, patrí jazykovede. Jazykovede pritom samozrejme patrí skúmať aj názvy pre také pojmy, ktoré nie sú členmi prísne logickej pojmoslovnej sústavy daného odboru, ale sú iba názvami jednotlivých vecí v mnohých výrobných odboroch.

I v samej jazykovede však treba riešiť otázku, do ktorej jazykovednej disciplíny treba zahrnúť skúmanie terminológie, resp. akými metódami možno zaručiť čo najlepšie výsledky pri tomto skúmaní.

Pretože termín treba chápať ako pomenovanie pojmu, je zrejmé, že teória terminológie bude patriť do náuky o pomenovaní, resp. do lexikológie. I keď ešte nie sú presne vymedzené hranice a úlohy tejto jazykovednej disciplíny, o zaradení terminológie do nej nemožno pochybovať. Je síce pravda, že v mnohých pomenovaniach, najmä v združených pomenovaniach so zhodným a nezhodným prívlastkom, uplatňujú sa aj prvky morfológické a syntaktické, ale i tak základnou funkciou termínov ostáva pomenovanie.

Skúmaním spôsobov pomenovania sa zaoberá jazykovedná disciplína, ktorej sa dáva názov onomaziológia. Pri onomaziologickom skúmaní sa vychádza od vecí, resp. od pojmov a zisťuje sa, ako sa tieto pojmy pomenúvajú. Vezmú sa napr. súčiastky pluhu a potom sa skúma, ako sa nazývajú v jednotlivých nárečiach toho istého jazyka, resp. v príbuzných jazykoch. Pretože príbuznosť jazykov sa pomerne najlepšie prejavuje a skúma v románskych, menej v germánskych jazykoch, najväčšie rozšírenie dosiahla onomaziológia v romanistike a germanistike. Ale ani v slavistike, a to ani u nás nechýbajú práce podobného druhu. Uviesť možno napr.

práce prof. Vážneho (o názvoch motýľov), prof. Ferianca (o názvoch rýb, vtákov a pod.). Hoci sú značné rozdiely v metóde i celi našich onomaziologických prác, predsa ich spája jedna spoločná vlastnosť: skúmajú vždy spôsob, ako sú pomenované jednotlivé živočíchy, resp. aj iné veci (menej často činnosti a deje), ale menej dôkladne si všímajú využitie daného jazykového materiálu.

Preto pre teóriu terminológie možno z takýchto onomaziologických štúdií vyťažiť najmä poznatky o spôsobe dávania mien, o ich významovej motivácii. Najmä v botanickej a zoologickej nomenklatúre možno ľahko zistiť, že mená živočíchov a rastlín sa často dávajú tak, aby sa vystihlo prostredie, v ktorom žijú, nejaká nápadná vlastnosť (veľkosť, farba, podoba krídiel, zobáka, chvosta a pod.). Nevýhodou doterajšieho onomaziologického skúmania v tejto oblasti však je, že si všíma poväčšine len názvy rodov, teda názvy zväčša jednoslovné, kým v oficiálnej botanickej a zoologickej nomenklatúre sú záväzné názvy dvojslovné, resp. aj trojslovné.

Pre teóriu terminológie treba doterajšie onomaziologické poznatky zovšeobecniť tak, aby sa podľa všeobecných zásad dali tvoriť, nielen pasívne preberať, nové názvy v spisovnom jazyku. To znamená, že treba predovšetkým uvážiť, čo je v danom prípade typické len pre určité nárečia a čo možno prevziať do spisovného jazyka bez narušenia jeho jednotného, celonárodného charakteru. Ďalej treba od skúmania jednotlivých názvov pokročiť k výskumu celých pomenovacích typov, teda napr. zisťovať, či je v danom prípade bežný, spôsob pomenovania metaforickým slovom, odvodeným slovom, zloženým slovom alebo združeným pomenovaním a najmä do akej miery sa využitie týchto typov odlišuje od ich využitia v bežnom jazyku. Prakticky to napr. znamená zistenie, že mená vtákov sa veľmi často tvoria odvodzovaním príponami, pričom mnohé prípony dostávajú tu špeciálnejší, vyhranenejší význam, alebo že vo vedeckej nomenklatúre sa uplatňuje výlučne združené pomenovanie so zhodným prívlastkom. V inom odbore, napr. v anatómii, bude zasa možno zistiť, že je určitá hierarchia medzi pomenovaniami jednoslovnými, často odvodenými, a združenými pomenovaniami, pričom zasa treba skúmať pomer a využitie združených pomenovaní s prívlastkom zhodným a nezhdným.

Všetky tieto poznámky ukazujú, že onomaziológia sama osebe nemôže byť dostačujúcim základom pre teóriu terminológie. Všetky termíny majú určitý význam, preto pri tvorení nových termínov nemožno využívať niektoré prípony, resp. aj iné prostriedky na tvorenie pomenovaní bez toho, že by sme nerešpektovali ich význam v bežnom jazyku. Aj špeciálny význam niektorých odvodzovacích prípon vždy nejako súvisí s bežným významom. V názve *ovčiareň* napr. môžeme použiť príponu *-iareň* len preto, že sa ňou bežne označuje miesto, na ktorom sa niečo

uchováva. Názov *stonožka* je priezračný len preto, že slovo *sto* má popri bežnom číslovkovom význame (100) často aj význam neurčitého, veľkého množstva.

Pre teóriu terminológie je teda neobyčajne dôležitá, ba nevyhnutne potrebná aj druhá disciplína lexikológie, ktorá sa v protiklade k onomaziológii označuje ako semaziológia, náuka o význame. Poznať správny význam pomenúvacích prostriedkov je dôležité najmä vtedy, ak chceme mať v teórii terminológie pevnú oporu aj pre tvorenie nových názvov, a to názvov majúcich všetky vlastnosti spisovných, nie nárečových alebo azda aj slangových slov.

Preto treba teóriu terminológie budovať nielen na výsledkoch onomaziológie, ale aj na poznatkoch semaziológie. Inými slovami: teória terminológie nie je ani disciplína čisto onomaziologická, ale ani čisto semaziologická. Je to proste disciplína lexikologická. Jej vypracovanie a spresnenie pomôže nielen správne vypracúvať terminológiu najrozmanitejších odborov, ale aj presnejšie vymedziť obsah lexikológie ako disciplíny jazykovednej.

LITERATÚRA:

FERIANC, O.: Slovenské názvoslovie rýb Československej republiky a susediacich krajov. In: *Prírodovedný zborník* 2, Martin, 1947, s. 65 – 152.

FERIANC, O.: Slovenské názvoslovie vtákov. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1958. 329 s.

VÁŽNÝ, Václav: O jménech motýlů ve slovenských nářečích. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1955. 337 s.

KRITÉRIÁ TERMINOLÓGIE

Článok bol pôvodne publikovaný v odbornom časopise
Československý terminologický časopis v roku 1965.

Diskusia o kultúre spisovnej slovenčiny, ktorá prebiehala v Kultúrnom živote roku 1964, dotýkala sa veľmi často aj otázok slovenskej odbornej terminológie. Pritom najmä jazykovedci poukazovali na možnosti koordinácie slovenskej terminológie s českou (predovšetkým pri tvorení nových názvov), prirodzene, pri rešpektovaní štruktúrnych vlastností slovenčiny i češtiny. Nejurykovedci sa dotýkali skôr konkrétnych otázok, uvádzali jednotlivé slová, ktoré by podľa ich názoru nebolo správne používať ako slovenské termíny. Ozval sa aj hlas, ktorý odporúčal pre slovenskú terminológiu priamo české slová.

Zo všetkých diskusných príspevkov bolo jasné, že terminológia sa pokladá za pevnú súčiastku spisovného jazyka, ale že pritom niet jednotných kritérií pre posudzovanie správnosti, resp. vhodnosti jednotlivých termínov, ale ani pre určovanie miesta terminológie v spisovnej slovnej zásobe. Preto pokladáme za účelné venovať rozboru týchto otázok pozornosť aj v našom časopise a nastoľujeme znova otázku zásad pre tvorenie, ustaľovanie a koordináciu terminológie.

O týchto zásadách sa v odbornej literatúre uvažovalo už častejšie nielen u nás, ale aj v cudzine¹.

V odborných štúdiách však prevažujú hľadiská čisto terminologické. Skúmajú sa vlastnosti termínu ako pomenovania pojmu i ako člena istého systému zviazaného s pojmovým systémom, ďalej sa venuje pozornosť slovotvornej štruktúre (a pritom prirodzene aj motivácii) termínov, prípadne sa skúma miesto termínu v slovnej zásobe, menej často i miesto termínu v texte.

Pri úvahách o terminológii z hľadiska jazykovej kultúry, resp. jazykovej politiky treba venovať pozornosť aj vzťahu medzi terminológiou a jej používateľmi,

---

¹ Svedčia o tom jednak početné štúdie v *Československom terminologickom časopise* (predtým v *Slovenskom odbornom názvosloví*), i dve základné knižné publikácie: *Základy slovenskej terminológie* (1956) od J. Horeckého a *Průručka o českém odborném názvosloví* (1955) od K. Sochora, jednak práce akad. D. S. Lotteho zhrnuté v zborníku z roku 1961 *Osnovy postrojenija naučno-techničeskoj terminologii* (porov. i český preklad niektorých častí v 1. a 2. ročníku ČSTČ), publikácia prof. M. Mazura *Terminologia technicna* (1961) – porov. k tomu výklad A. Tejnora v ČSTČ (1962) a snahy Technickej komisie 37 ISO (International Standardizing Organisation) i jej predsedu E. Wüsteru, autora práce *Internationale Sprachnormung in der Technik* (1931).

medzi terminológiou a úrovňou jazykovej kultúry v danom spoločenstve a napokon aj vzťahu národnej terminológie k iným národným terminológiám, resp. k medzinárodnej terminológii.

Veľmi často sa ako základné kritérium z tohto hľadiska zdôrazňuje ustálenosť a úzus. V jeho mene sa žiada nemeniť zbytočne termíny, ktoré sa bežne používajú v istom odbore. I keď zásadne treba uznať užitočnosť kritéria ustálenosti, nemožno nevidieť, že jeho absolutizovanie by znamenalo popierať historický charakter jazyka (i spoločnosti, ktorá ho používa) a stavať sa proti vývinu. Odôvodnená je iba taká ustálenosť, ktorá umožňuje dorozumievanie. Keby ustálený termín nepodporoval jednoznačné dorozumievanie, nemalo by zmyslu trvať na ňom. Veľa záleží aj na tom, v akom širokom okruhu používateľov a v akom prostredí je termín ustálený. Ak sa nejaký termín používa iba v užšom kruhu odborníkov a ak sa dá ukázať, že nevyhovuje štruktúre spisovného jazyka, je ustálenosť slabým argumentom. Platí to napr. o termínoch ako *kružítko*, *tečna*, *rozteč*, ktoré sa azda v niektorých odborných kruhoch dosť často používajú, ale popri ktorých jestvujú (a skutočne sa používajú nielen v písaných textoch, ale aj v ústnom styku) termíny *kružidlo*, *dotyčnica*, *rozstup*. Nebolo by logické v prospech termínov typu *tečna* argumentovať ustálenosťou alebo úzom. Ale aj naopak, ak sa široko a ustálene používajú termíny ako *lebka*, *kĺb*, nemalo by zmyslu zavádzať namiesto nich pomenovania *črep* a *zhyb*.

Kritérium úzu je zrejme na mieste len tam, kde ide skutočne o úzus širokého jazykového spoločenstva s primeraným povedomím istej jazykovej štruktúry. V dejinách slovenskej terminológie je dosť známy prípad, že za slovenský spisovný úzus sa pokladal úzus profesorov na lekárskej fakulte, ktorí boli pôvodom Česi, a v mene tohto úzu sa odmietali (Horecký, 1956, s. 28) anatomické názvy J. Ledényiho-Ladzianskeho². Je zrejmé, že úzus týchto profesorov, i keď prednášali po slovensky, bol ovplyvnený českým úzom. Podobne nemohol byť smerodajný úzus v slovenských pletiarских závodoch, kde sa bežne používali názvy ako *pletené zbožie*, *zbožový val*, *metrové zbožie*, *oddelenie prádla*³. Ale ani „čisto slovenský“ úzus nemôže byť pre modernú terminológiu smerodajný, ak ide o úzus úzkeho nárečového spoločenstva, a to tým viac, že spravidla je tu niekoľko pomerne uzavretých spoločenstiev a teda i viac úzov i viac názvov. Pre názvy vtákov i rastlín máme obyčajne celý rad nárečových názvov a je otázka, či by sa mali mechanicky vyberať z nich pre spisovnú nomenklatúru práve len názvy zo stredoslovenskej oblasti. Pre vtáka s rodovým menom *Caprimulgus* našiel napr. O. Ferianc (1958)

² Porov aj Ledényi-Ladziansky, J.: Slovenské telovedné názvoslovie. In: Slov. jazyk I. 1940, s. 85 – 91, s. 132 – 137, s. 203 – 211.

³ Porov. článok J. Zajaca *K problematike súčasnej slovenskej pletiarскеj terminológie*.

tieto názvy: *čoura, drimľuh, hejuz, hôrna lastovička, húba, jarabák, kozodoj, kozol, kozuja, lelek, lelok, lečajka, ležák, ležiak, lolek, májovka, muchiar, nočnár, nočná lastovička* (s variantmi *nošná lastovic, nošna lastoviška*), *nošný vták, štrek, zorka, žížala*. Z nich aspoň podoby *jarabák, kozodoj, ležiak, májovka, zorka* majú spisovný ráz, no s ohľadom na úzus sa normoval názov *lelek*. V ľudovom pradiarskom názvosloví (ako ukazuje V. Uhlár, 1965) jestvujú pre časti vretena názvy *palička, stepka, stopka, pero, brko, rukoväť*, resp. *praslík, zvrtilík, obrtlík, vrtka, kotúľka, verblík, sporík*. Teda aj tu je niekoľko úzov, často podmienených aj ekonomickými a spoločenskými skutočnosťami (odkiaľ názov prišiel, ktorý majster ho zaviedol).

V období rozvitých vedeckých i politických stykov medzi rozličnými národmi veľmi závažným kritériom pre terminológiu je medzinárodnosť, resp. medzinárodná zrozumiteľnosť terminológie. Osobitný význam má toto kritérium vo vzťahu terminológií dvoch alebo viacerých národov žijúcich v jednom štáte. Nie je to len otázka vzťahu českej a slovenskej terminológie, ale aj vzťahu národných terminológií v takom mnohonárodnom štáte, akým je Sovietsky zväz. Je známe, že práve v Sovietskom zväze sa zdôrazňuje tzv. princíp minimálnej diferenciacie⁴. Treba však pripomenúť, že práve tento princíp sa uplatňuje veľmi diferencovane, že sa berú do úvahy tradície národných jazykov, ich doterajší vývin a samozrejme ich jazyková štruktúra. V našich reláciách sa v podstate rovnaký princíp formuluje v zásadách Československej ústrednej terminologickej komisie (1964), keď sa hovorí, že „v hospodárskom styku je výhodné mať pre rovnaké pojmy a predmety rovnaké alebo aspoň zhodné pomenovanie“. Ďalej sa v uvedených zásadách konštatuje, že vývoj českého a slovenského jazyka bol v mnohom ohľade zhodný, ale že jestvujú niektoré lexikálne rozdiely, ktoré treba pri koordinácii českej a slovenskej terminológie rešpektovať, „ak ide o ustálené názvy a ak majú dané slová pevné miesto v slovnej zásobe češtiny, resp. slovenčiny“.

O potrebe koordinácie českej a slovenskej terminológie nemožno pochybovať, veď koordinácia je užitočná i v širšom medzinárodnom rozsahu. A treba povedať, že i hlavné zásady pre túto koordináciu budú správne, ak sa pri ich realizácii bude dôsledne uplatňovať téza o svojbtytnosti a rovnoprávnosti českého a slovenského národa a ich jazykov.

Požiadavka zrozumiteľnosti terminológie v dvoch jazykoch však nevyhnutne naráža na otázku, čo bude mierou tejto zrozumiteľnosti, resp. kto má komu rozumieť. Teoreticky treba síce predpokladať vzájomnú zrozumiteľnosť, ale v praxi

⁴ Porov. zborník *Voprosy terminologii* a komentár k nemu od J. Kuchařa v *Československom terminologickom časopise*, ako aj zborník *Voprosy razvitiija literaturnykh jazykov narodov SSSR*.

sa už vyskytli námietky, že istý slovenský termín nie je vhodný preto, lebo by sa mu mohlo nerozumieť v českom jazykovom prostredí. Pritom sa však neuvažuje o opačnom prípade.

V takýchto prípadoch akoby sa za kritérium správnosti istého termínu pokladal iný jazyk. No ak sa v diskusiách o purizme správne poukazuje na neudržateľnosť zásady „čo je v češtine, nemôže byť v slovenčine“, treba poukázať aj na neudržateľnosť zásady „čo je v češtine, musí byť aj v slovenčine“. Obidve tieto zásady sú v rozpore s dnešným stavom našich dvoch jazykov i s celým historickým vývinom češtiny a slovenčiny. Pokiaľ ide špeciálne o terminológiu, treba znova zdôrazniť, že do slovenskej terminológie najrozmanitejších odborov sa bez ujmy na jej slovenskosti prebrali mnohé termíny z češtiny, ale že rovnako vznikli aj mnohé termíny odlišné od češtiny.

Nemožno negovať ani priaznivú skutočnosť, že veľký počet slovenských termínov, najmä novších, má rovnakú slovotvornú štruktúru ako paralelné české termíny. Vyplýva to jednoducho z blízkosti slovotvorných štruktúr týchto dvoch jazykov. Pritom sa často nedá ani zistiť, či bol daný termín prevzatý z češtiny alebo či bol utvorený až v slovenčine. Pre staršie obdobia možno azda predpokladať, že čeština bola v mnohých prípadoch vzorom pre utvorenie názvu, v novších časoch ide skôr o paralelné tvorenie podľa vzorov iných jazykov. Treba totiž zdôrazniť, že potreba nového názvu vzniká, nie iba vtedy, keď sa vynájde nový prístroj alebo vypracuje nový pojem, ale pri dnešnom medzinárodnom charaktere vedy oveľa častejšie vtedy, keď treba do našich jazykov pretlmočiť názov z iného jazyka (z ruštiny, angličtiny, predtým viac z nemčiny, resp. francúzštiny). Možno povedať, že pri tvorení značnej časti nových názvov nie je pre slovenčinu vzorom čeština, ani pre češtinu slovenčina, ale svetové jazyky, v ktorých sa publikujú vedecké práce.

Pravda, nie všetky názvy sa do slovenčiny alebo češtiny prekladajú, resp. kalkujú. Najmä tzv. internacionálne názvy sa do oboch našich jazykov jednoducho preberajú a prispôbujú len graficky, niekedy aj tvaroslovne (pričom tu medzi češtinou a slovenčinou môžu byť nezávažné rozdiely, napr. čes. *aerosol* – slov. *aerosól*, čes. *perturbace* – slov. *perturbácia* a pod.). Treba však povedať, že medzinárodná zrozumiteľnosť sa dosahuje nielen takýmto preberaním hotových slov, ale aj kalkovaním (napodobňovaním slovotvornej a morfeomatickej štruktúry, resp. prenášaním motivácie)⁵. Tento poznatok sa dá aplikovať aj na vzťah medzi slovenskou a českou terminológiou: nie je pre koordináciu dôležité mať v oboch

---

⁵ Porov. článok J. Horeckého *Funkcia kalkovania v terminológii*.

jazykoch rovnaké slová, ale rovnakú motiváciu, vyjadrenú prostriedkami, ktoré vyhovujú štruktúre daného jazyka⁶. Z tohto hľadiska treba za sémanticky zhodné pokladať i také názvy ako č. *provozovna* – slov. prevádzkárňa, č. *zedník* – slov. murár, č. *silniční stavitelství* – slov. cestné stavitelstvo.

Z rozdielneho vývinu našich jazykov vyplýva ďalej skutočnosť, že isté slovo- tvorné postupy sú v slovenčine menej bežné ako v češtine. Preto tam, kde sa ešte i v dnešnej češtine (aspoň v písanej odbornej literatúre) udržiavajú také názvy ako *kývačský sval*, *přítahovačský sval* v anatomickom názvosloví, alebo *hrotnokřídlec*, *stejnobarvec*, *vlnoproužník*, *zubočárnik* v názvoch motýľov (Horecký, 1964), bývajú v slovenskom názvosloví názvy tvorené spravidla odvodzovaním (napr. proti uvedeným českým názvom motýľov je v slovenčine iba názov *čipkovec*). Treba zdôrazniť, že ak názvy vznikajú v súčasnosti, majú sa tvoriť podľa živých slo- votvorných postupov, aby novoutvorené názvoslovie bolo moderné. Požiadavka modernosti patrí dnes k základným požiadavkám na odbornú terminológiu.

Modernosť však neznamená len odklon od starých slovo- tvorných postupov, ale aj preberanie nových spôsobov tvorenia. Ide napr. o typ bežný v matematike, kde sa prívlastok vyjadruje nejakým symbolom a so svojím určujúcim členom sa spája spojovníkom. Patria sem také názvy ako *G-algebra*, *r-okolie*, *X-rez*, *x-rez*, σ -*okruh*, resp. v prídavných menách σ -*aditívna funkcia*, μ^* -*merateľná množina*. K tomuto novému typu patria aj názvy ako *A-vitamín*, γ -*laktón*, β -*nitroetylalkohol*, *N-metylbenzamid* v chémii, ba aj názvy typu *S-štruktúra*, *B-rozklad* v logike.

Často sa modernosť terminológie vidí v jej internacionálnom charaktere, resp. v tom, že sa preberajú a sústavne používajú slová medzinárodné alebo slová prevza- té z iných jazykov. Je jasné, že používanie rovnakých slov pre pomenovanie toho istého pojmu v rozličných jazykoch prispieva k presnému a rýchlemu dorozumieva- niu nielen pri medzinárodnej spolupráci, ale aj pri rozvoji národnej vedy. Ukazuje sa však (ako sme už upozornili), že pre medzinárodnosť je dôležitá zhoda v motivácii a vo význame, nie zhoda vo forme termínov. Dnešný stav je taký, že termíny gréc- kolatinského pôvodu sa nekalkujú v technických vedách, no gréckolatinské názvy rastlín a živočíchov sa spravidla kalkujú. Anatomické názvy sa sčasti kalkujú, sčasti dostávajú podobu vhodnú pre národný jazyk (rozdiel tu býva aj podľa toho, komu je oznámenie určené: v odborných lekárskejších prácach sa používajú podoby *dorzálny*, *fasciálny*, *ganglion*, v populárnych skôr *chrbtový*, *pokrývkový*, *uzol*).

Termíny zo živých jazykov sa nepreberajú rovnako. Zdá sa však, že v men- šej miere sa ponechávajú bez zmeny (resp. hláskove sa upravujú), častejšie sa

⁶ Porov. diskusný príspevok J. Kuchařa v Jazykovedných štúdiách VII z roku 1963.

kalkujú. Nezmenené často ostávajú módne slová (napr. *team, sputnik, big beat*) a prirodzene slová utvorené umele zo začiatočných písmen alebo slabík (*radar, laser*). Slová z bežného jazyka použité v špecifikovanom terminologickom význame sa spravidla kalkujú (napr. *memory – pamäť, redundancy – nadbytočnosť, tree – strom*). Podobne sa kalkujú (resp. doslovne prekladajú) aj mnohé názvy z vyššej matematiky (napr. názvy ako *jednoduchá merateľná funkcia, konvergencia rovnomerná skoro všade, priestor s konečnou mierou, jednoduchá súvislá oblasť, reťazec elementov pozdĺž C, integrálna rovnica so slabou singularitou*). Ako vidieť, neprekladajú sa v takýchto názvoch internacionálne slová.

Uvedené príklady zároveň ukazujú, že v exaktných vedách sa používajú motivované, významovo priezračné termíny a že táto priezračnosť sa zachováva aj v medzinárodnom rozsahu. Menej sa tu teda uplatňuje téza, že termín je tým lepší, čím menej v ňom vidieť motivovanosť. To znamená, že by nebolo v zhode so súčasnými tendenciami argumentovať napr. tým, že pre slovenčinu je výhodnejší nemotivovaný názov *tečna* než motivovaný názov *dotyčnica*, názov *rozteč* lepší než *rozstup* a pod.

Napokon treba zdôrazniť, že vzťahy medzi blízkymi jazykovými štruktúrami (nech to znie akokoľvek paradoxne) sú zložitejšie než medzi štruktúrami vzdialených, nepríbuzných jazykov. Kým z nepríbuzného jazyka možno bez väčších komplikácií prebrať akékoľvek slovo, ak pre poradie hlások v ňom platia také pravidlá ako v domácom jazyku (ak neplatia, nastávajú rozličné adaptácie, známe napr. pri preberaní anglických slov do japončiny, ruských slov do jazykov niektorých národností ZSSR), kým pri preberaní slov z blízkeho jazyka poznáme ich hláskovú i slovotvornú štruktúru, a preto ich preberáme cez sito domácej hláskovej a slovotvornej štruktúry, ba zavážia tu i sémantické vzťahy⁷.

Ukazuje sa teda, že veľmi dôležitým kritériom pre posudzovanie terminológie je štruktúra domáceho jazyka; čo odporuje tejto štruktúre, preniká do terminológie veľmi ťažko. Ak proti čes. slovesu *projíždět* (napr. v spojení *vlak projíždí*) nemožno v slovenčine utvoriť paralelný tvar od slovesa *jazdiť*, nebolo by účelné používať sloveso *jazdiť* na označenie pohybu vlaku, ale v ďalšom ani podst. mená *odjazd* a *prijazd* namiesto *odchod* a *príchod vlakov*⁸.

Podobné ťažkosti by vznikli aj vtedy, keby sme chceli kalkovať čes. názvy *rozjížděcí rychlost, najížděcí smer, pojížděná kolej*.

---

⁷ Porov. k tomu kapitulu od J. Horeckého o vzťahu slovenskej terminológie k češtine v jeho *Základoch slovenskej terminológie*.

⁸ Porov. zhnutie diskusie z liblickej konferencie Ľ. Ďuroviča v zborníku *Problémy marxistické jazykovedy*.

Nemožno tvrdiť, že by sa týmito niekoľkými poznámkami na okraj diskusie o kultúre spisovnej slovenčiny vyriešili všetky problémy ustáľovania a tvorenia slovenskej terminológie a jej koordinácie s českou terminológiou i so svetovou terminológiou. Mnohé problémy sú ešte otvorené, o mnohých treba objektívne a so znalosťou materiálu i jazyka ešte ďalej diskutovať. Nemožno pochybovať ani o tom, že do úvah o nadhodенých problémoch treba pribrať aj ohľad na mimojazykové faktory. A medzi tieto faktory patrí aj úroveň jazykovej kultúry, jazykového vzdelania a povedomia o jazykovej a národnej svojbytnosti.

Na záver treba zdôrazniť, že všetky tieto hľadiská neplatia len pre terminológiu, ale pre spisovný jazyk ako celok. Inými slovami: nebolo by správne vytrhať terminológiu z celej slovnej zásoby a vidieť v nej špeciálnu oblasť, ktorá má iba umožniť správne a jednoznačné dorozumievanie. Ak pre spisovný jazyk je dôležitá diferenciácia na jazykové štýly a ak štylistická diferenciácia je znakom rozvitosti jazyka, nemožno z neho vytrhávať práve terminológiu. Aj presná, vypracovaná a národná terminológia je súčasťou každého národného jazyka a má teda s týmto národným jazykom spoločnú nie iba funkciu dorozumievaciu, ale aj funkciu národnoreprezentatívnu. Svedčí o tom fakt, že všetky mladé národy na všetkých kontinentoch si budujú svoju národnú terminológiu.

LITERATÚRA:

ĎUROVIČ, I.: Zhrnutie diskusie. In: Problémy marxistické jazykovedy. Ed.: J. Bělič et al. Praha: Nakladatelství ČSAV 1962, s. 423 – 439.

FERIANC, O.: Slovenské názvoslovie vtákov. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1958. 329 s.

HORECKÝ, J.: Základy slovenskej terminológie. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1956. 146 s.

HORECKÝ, J.: Funkcia kalkovania v terminológii. In: Slavianska lingvistična terminologija, Sofia 1962, s. 33 – 36.

HORECKÝ, J.: K charakteristike názvov motýľov. In: Československý terminologický časopis, 1964, roč. 3, č. 4, s. 193 – 198.

KUCHAR, J.: Publikace o terminologických otázkách v SSSR. In: Československý terminologický časopis, 1962, č. 4, s. 211 – 216.

LEDÉNYI-LADZIANSKY J.: Slovenské telovedné názvoslovie. In: Slov. jazyk I. 1940, s. 85 – 91, s. 132 – 137, s. 203 – 211.

LOTTE, D. S.: Tvoření soustavy vědeckých technických termínů. In: Československý terminologický časopis, 1962, roč. 1, č. 1, s. 7 – 167.

LOTTE, D. S: Tvoření soustavy vědeckých technických termínů. In: Československý terminologický časopis, 1962, roč. 1, č. 3, s. 141 – 154.

LOTTE, D. S: Tvoření soustavy vědeckých technických termínů. In: Československý terminologický časopis, 1962, roč. 1, č. 4, s. 198 – 207.

LOTTE, D. S: Základy tvoření vědecké technické terminologie. In: Československý terminologický časopis, 1963, roč. 2, č. 1, s. 15 – 22.

LOTTE, D. S: Tvoření soustavy vědeckých technických termínů. In: Československý terminologický časopis, 1963, roč. 2, č. 2, s. 84 – 91.

MAZUR, M.: Terminologia techniczna. Warszawa: Naukowo-Techniczne 1961. 252 s.

SOCHOR, K.: Příručka o českém odborném názvosloví. Praha: Nakladatelství ČSAV 1955. 66 s.

TEJNOR, A.: Užitečná publikace o technické terminologii. In: Československý terminologický časopis, 1962, roč. 1, č. 4, s. 216 – 226.

Voprosy terminologii [Вопросы терминологии]⁹. Ed.: Iu. D. Dešerijev et al. Moskva: Izdatel'stvo Akademii nauk SSR 1961. 231 s.

Voprosy razvitija literaturnych jazykov narodov SSSR [Вопросы развития литературных языков народов СССР в советскую эпоху]. Ed. V. V. Vinogradov. Alma-Ata: Akademia Nauk Kazachskoj SSR 1964. 382 s.

UHLÁR, V.: Názvy pre praslíky na vretenách v slovenskom ľudovom názvosloví. In: Československý terminologický časopis, 1965, roč. 4, č. 4, s. 219 – 231.

WÜSTER, E.: Internationale Sprachnormung in der Technik besonders in der Elektrotechnik. Berlin: VDI Verlag 1931. 431 s.

ZAJAC, J.: K problematike súčasnej slovenskej pletiarскеj terminológie. In: Československý terminologický časopis, 1964, roč. 3, č. 4, s. 233 – 245.

Zásady koordinácie českej a slovenskej terminológie. In: Československý terminologický časopis, 1964, roč. 3, č. 3, s. 129 – 143.

---

⁹ Názvy článkov, časopisov a zborníkov, ktoré v pôvodnej bibliografii prác J. Horeckého figurovali v prepise z azbuky do latiniky, sme pre súčasného čitateľa doplnili aj v azbuke (pozn. ed.).

ZÁKLADNÉ PROBLÉMY TERMINOLÓGIE

Článok bol pôvodne publikovaný vo vedecko-popularizačnom časopise *Kultúra slova* v roku 1974 a tiež v zborníku materiálov zo zasadnutia Komisie pre lingvistickú terminológiu pri Medzinárodnom komitáte slavistov v Smoleniciach z roku 1974, ktorý vyšiel v roku 1976.

Hoci sa terminologickým otázkam venuje primeraná pozornosť už niekoľko desaťročí, jednako sa ešte stále vynárajú základné otázky, o ktorých treba uvažovať znova a znova. Ide o tieto hlavné problémy: 1. vymedzenie termínu, 2. vymedzenie pojmu, 3. vzťah medzi termínom a pojmom, 4. základné znaky pojmu a termínu.

1. Pokiaľ ide o vymedzenie termínu, možno pozorovať najmä v našej literatúre dve základné línie. Termín sa posudzuje predovšetkým ako časť slovnej zásoby a z tohto hľadiska sa podáva i jeho definícia. V tridsiatych rokoch sa takto definoval termín ako slovo, ktoré má v odbornom jazyku presný a jednoznačný význam a ktoré sa v hovorenom jazyku pociťuje ako slovo patriace do niektorej odbornej oblasti. Podobne definoval termín aj B. Havránek (1943). V priekopníckej práci A. Jedličku (1949) o obrodenskej terminológii sa definícia spresňuje: termín je lexikálno-sémantická jednotka odbornej funkcie spisovného jazyka, ktorá má presný význam, daný v odbornej oblasti definíciou, konvenciou alebo kodifikáciou. Pokusy o vymedzenie termínu z tohto, jazykového hľadiska uzaviera K. Hausenblas (1962); vymedzuje termín ako pomenovanie, resp. pomenováciu jednotku majúcu vzhľadom na komunikačné potreby odbornej oblasti, v ktorej sa používa, špecificky vymedzený význam. Jazykové stanovisko sa v tejto štúdii K. Hausenblasa veľmi výrazne prejavuje najmä formovaním šiestich nejasných bodov; nejasnosti vidí najmä v probléme stupňa terminologizovanosti, v kritériu spisovnosti a v úvahách o implicitnej a explicitnej podobe termínu.

Z terminologickej praxe vychádzajú tie definície termínu, ktoré berú do úvahy vzťah pojmu a termínu. Patrí k nim u nás definícia J. Horeckého (1956), ktorá bola v upravenom znení prevzatá do *Zásad pre koordináciu terminológie* (1964). Podľa týchto Zásad termín je pomenovanie pojmu vymedzeného definíciou a miestom v systéme pojmov daného vedného odboru.

Definíciami tohto typu mnohí jazykovedci často vyčítali ich nejazykový, resp. nejazykovedný charakter. Treba však povedať, že v takých definíciách ide aj o jazykové vlastnosti termínu, predovšetkým preto, lebo sa opierajú o vzťah jazyka a myslenia. Práve novšie výskumy v tejto oblasti ukazujú na zásadnú dôležitosť uvedených vzťahov a na ich význam pre marxisticko-leninské riešenie problému.

2. Pojem sa v Zásadách vymedzuje ako zovšeobecnený odraz tých stránok predmetu, ktoré sú pre ľudské poznanie podstatné. V tejto definícii sa síce berú do úvahy základné gnozeologické znaky pojmu, ale v podstate to je definícia statická, ba do istej miery nedialektická. Dnes prevláda vo filozofickej literatúre dynamické chápanie pojmu, založené na vzťahu pojmu k jeho logickému spektru (Watanabe, 1969). Toto logické spektrum predstavuje istú množinu výpovedí, ktoré sa nepretínajú a z ktorých každá vyjadruje istú vlastnosť. Napr. pre pojem „buldozér“ by bolo možno predpokladať takéto spektrum: 1. patrí do triedy strojov, 2. má tvar noža, 3. je určený na rezanie pôdy, 4. je určený na premiestňovanie pôdy.

Logické spektrum pojmu „aktuálne členenie“, môže mať zasa takéto zložky: 1. komunikatívny jav, 2. prehovor, 3. nemennosť vecného obsahu, 4. technika prenosu informácie, 5. dve základne funkcie zložiek vecného obsahu, 6. zreteľ na situáciu, 7. informovanosť adresáta, 8. poradie¹.

Prirodzene, pre jednotlivé pojmy môže jestvovať viacero spektier, a to jednak podľa filozofickej orientácie jednotlivých bádateľov, jednak podľa stavu a rozpracovanosti danej teórie, ale i podľa tradície a pod. Ako príklad možno uviesť, že pre vetu je známych okolo 300 definícií.

3. Pre skúmanie vzťahu medzi termínom a pojmom sa teda ukazuje ako správnejšie skúmať skôr vzťah medzi onomatologickou štruktúrou termínu a logickým spektrom pojmu. Pravda, ako vidieť z uvedeného príkladu aktuálneho členenia, tento vzťah nie je jednoznačný: nie všetky členy spektra nachádzajú vyjadrenie v jazykovej štruktúre termínu, skôr naopak, vyjadrujú sa iba niektoré.

Možno však ukázať, že je to vzťah dialektický. Svedčí o tom niekoľko skutočností, predovšetkým všeobecne uznávaný fakt, že pojmová štruktúra (presnejšie logické spektrum pojmu) vplýva na podobu termínu, že v termíne sa spravidla vyjadrujú aspoň niektoré znaky definované v spektre. Na druhej strane aj onomatologická štruktúra vplýva na pojmovú. Nie síce tak zreteľne ako v prvom prípade, ale poučné sú v tomto smere mnohé štúdie o vytváraní európskej, filozofickej a kultúrnej terminológie na základe gréčtiny a latinčiny. Napokon možno ukázať, že pojmová štruktúra (logické spektrum) sa mení rýchlejšie než onomatologická, lebo bezprostrednejšie odráža pokrok v poznávaní sveta a v budovaní teórie. Tu vzniká otázka, do akej miery možno pri spresňovaní logického spektra zotrvávať pri starom pomenovaní. Príklad s definíciami vety ukazuje, že termín *veta* sa pomerne dlho ponecháva pri rozličných logických spektrách, ale že predsa len dochádza k stavu, keď sa už nevystačí s termínom *veta* a potom vznikajú také termíny ako *výpoveď*, *fráza*, *klauza*.

---

¹ Zasadanie Komisie pre lingvistickú terminológiu pri MKS, Smolenice 28. 1. – 31. 1. 1974.

Vzťah medzi termínom a pojmom (medzi onomatologickou štruktúrou a logickým spektrom) je sprostredkovaný. Skutočnosť, že nie všetky prvky logického spektra sú zachytené v termíne, vysvetľuje sa z dvoch hľadísk. Pri výskume tohto vzťahu z jazykového pohľadu, založeného na empirickom poznaní, dospelo sa k pojmu onomaziologická štruktúra (Dokulil, 1962). Táto štruktúra sa člení na bázu a príznak, ak je príznakov viac, berie sa do úvahy motív, ktorý slúži priamo na výber jazykového prostriedku v danom termíne, pomenovaní.

Zo semiotického pohľadu, založeného skôr na deduktívnom princípe, sa ľudské myšlienky vzťahujúce sa na mimojazykové reálie pokladajú za stavebný materiál, z ktorého vznikajú isté významové konštrukcie, istá sémantická štruktúra. Schéma tejto štruktúry obsahuje exponenty, ktoré, informujú o vzťahu medzi objektom a jeho reprezentatívnu črtou (Judycka, 1970).

Onomaziologické i semiotické hľadisko sú si veľmi blízke, možno ich pokladať za jeden celok, ktorý sa vkladá medzi pojmovú štruktúru a onomatologickú štruktúru. (Onomatologická štruktúra vyjadruje formálne vzťahy medzi prvkami pomenovania, je vždy binárna.) Vzťah medzi termínom a pojmom možno potom s využitím vysvetlených pojmov osvetliť týmto vzorcom²:

{	[	<i>pojmová štruktúra</i>	<i>zložky 1–8</i>
		<i>sémantická štruktúra</i>	<i>aktuálna situácia, členenie</i>
		<i>onomaziologická štruktúra</i>	<i>členenie podľa aktuálnej situácie</i>
		<i>onomatologická štruktúra</i>	<i>aktuálne členenie</i>
			↑ _____ ↓

4. Znova treba zdôrazniť, že vzťah medzi pojmovou a onomatologickou štruktúrou nie je jedno-jednoznačný. V pojmovej štruktúre je obyčajne viac prvkov než možno vyjadriť v onomatologickej štruktúre, preto je dôležitá otázka výberu prvkov. Pri tomto výbere práve pomáha poznanie sémantickej a onomaziologickej štruktúry, resp. ich základných znakov.

Teória znakov sa v praktickej terminologickej práci uplatňuje dosť úspešne. V Zásadách (1964) sa napr. zhodne s princípmi Technickej komisie 37 pri ISO rozlišujú vnútorné (inherentné) príznaky, ako napr. tvar, farba, veľkosť, materiál, umiestnenie, a vonkajšie (adherentné) príznaky, ako napr. určenie, funkcia, pôvod (spôsob výroby, miesto výskytu, vynálezca). V zhode so zásadami ISO TC 37 sa odporúčajú aj isté spôsoby využívania a uprednostňovanie niektorých príznakov.

² Ak nie je uvedené inak, všetky schémy a obrázky pochádzajú z pôvodných publikácií prof. Horeckého (pozn. ed.).

Treba však pripomenúť, že v tejto oblasti už dávno úspešne pracoval sovietsky akademik D. S. Lotte (1971). V jednej zo svojich prác, ktorá vyšla nedávno, uvádza jednoduchú systematiku znakov, ale najmä skúma vynechávanie príznakov (v rámci terminológie jedného odboru), skracovanie príznakov, zámenu príznakov a ich výber z hľadiska systému a napokon podrobne rozoberá prenášanie príznakov, resp. výber sekundárnych príznakov na úkor primárnych (napr. v termínoch ako *členenie vzhľadom na aktuálnu situáciu – aktuálne členenie*). Táto systematika síce nie je dôsledná, preplietajú sa v nej hľadisko logické, jazykové (i štylistické), ale môže byť dobrým podkladom pre ďalší výskum v tomto smere.

LITERATÚRA:

DOKULIL, M.: Tvoření slov v češtině 1. Teorie odvodzování slov. Red. B. Havránek. Praha: Nakladatelství ČSAV 1962. 263 s.

HAUSENBLAS, K.: K špecifickým rysům odborné terminologie. In: Problémy marxistické jazykovědy. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd 1962, s. 248 – 262.

HAVRÁNEK, B.: Terminologie. In: Ottův slovník naučný nové doby. Dodatky, zv. 6, část 2, Praha 1943, s. 1074 – 1078.

HORECKÝ, J.: Základy slovenskej terminológie. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1956. 146 s.

JEDLIČKA, A.: Josef Jungman a obrozenská terminologie literárně vědná a linguistická. Praha: Česká Akademie věd a umění 1949. 106 s.

JUDYCKA, I.: Związki słowotwórstwa z semiotiką logiczną. Studia semiotyczne. Wrocław – Warszawa – Kraków 1970, s. 31 – 53.

KOPECKIJ, L. V.: O lexicálním plánu hospodářského jazyka. In: Slovo a slovesnost 1. 1935, s. 120 – 122.

LOTTE, D. S.: Kratkije formy naučno-techničeskich terminov [Краткие формы научно-технических терминов]. Moskva: Nauka 1971. 84 s.

TECHNICAL COMMITTEE 37: Naming principles. 1968.

WATANABE, S.: Knowing and guessing. New York: John Wiley and Sons 1969. 592 s.

Zásady koordinácie českej a slovenskej terminológie. In: Československý terminologický časopis, 1964, roč. 3, č. 3, s. 129 – 143.

B. TERMÍN A POJEM

POJEM A HRANICE TERMÍNU

Článok bol pôvodne publikovaný v odbornom časopise
Slovenské odborné názvoslovie v roku 1956.

V teórii terminológie základným problémom je riešenie dvoch otázok: čo je termín a čím sa odlišuje od ostatných slov a spojení slov.

Pri riešení prvej otázky ľahko možno zistiť, že okolnosť, či dané slovo je alebo nie je termín, závisí od kontextu, pravda, nie iba od kontextu vetného, ale i mimojazykového. Napr. slovo *radosť* v spojeniach *mám veľkú radosť*, *prejavili svoju radosť* označuje určité rozpoloženie mysle, ale v psychológii označuje určitý, viac-menej presne vymedziteľný stav. Podobne slovo *čin* vo vete *Tento čin ostane na večné časy v živote národa* označuje niečo vykonané. Ale v právnej terminológii sa slovom *čin* označuje „správanie sa človeka, chcené alebo nechcené, ale nie mimovoľné“.

Dôležité je pripomenúť, že ani slovo *radosť* v psychológii, ani slovo *čin* v práve nie sú izolované, ale sú zaradené do celého radu slov. V psychológii to môžu byť slová vyjadrujúce duševné vzťahy, ako *radosť*, *smútok*, *vzrušenie*, *hnev*. V práve zase máme rad *čin*, *konanie*, *opomenutie*, *priestupok* (*delikt*). V obidvoch prípadoch ide o zachytenie určitého radu pojmov, ktoré sú priradené alebo podradené.

Môžeme teda povedať, že termín je slovo vyjadrujúce nejaký pojem zaradený v sústave pojmov. Práve táto sústava pojmov tvorí základ mimojazykového kontextu. Slovo *čin* nie je termínom len preto, že vyjadruje presne vymedzený pojem v právnej teórii, ale aj preto, že vyjadruje pojem začlenený do určitej sústavy pojmov.

Toto zistenie platí, pravda, nielen pre abstraktné pojmy, ale aj pre pojmy z praktických odborov. Slovo *strom* má samo osebe dosť široký významový obsah, ale stáva sa termínom napr. v lesníctve, kde sa kladie do radu *bylina – ker – strom*. Podobne slovo *list* v botanike má význam: presne vymedzený aj tým, že sa kladie ako jeden člen do radu morfológických útvarov. Slová ako *rezač*, *lámač*, *prestrihovač*, *lisovač* dostávajú presný význam zaradením do radu názvov pre špeciálne zamestnania.

Zo skutočnosti, že raz ide o slová vyjadrujúce abstraktné pojmy, inokedy konkrétne pojmy, vyvodzuje sa niekedy pre teóriu rozdiel medzi terminológiou ako súhrnom názvov a nomenklatúrou ako súhrnom mien. G. O. Vinokur (1939) napr. ukazuje, že termín (názov) vyjadruje pojem, kým meno (*nomen*) vyjadruje vec. Proti tomuto názoru treba zdôrazniť, že ani meno (*nomen*) nemožno chápať ako vyjadrenie veci, lebo v poznávacej činnosti človeka sa aj pre celkom konkrétne veci utvára najprv pojem a až ten sa pomenúva.

Z doterajších úvah jasne vyplývajú dve skutočnosti: že termínom je slovo ako pomenovanie pojmu a že tento pojem je vždy zaradený v sústave pojmov. Môžeme teda povedať, že termín je pomenovanie pojmu v sústave pojmov vedného alebo výrobného odboru.

Z tejto definície termínu vyplýva určité obmedzenie, ktoré by sme mohli stručne nazvať gramatickým. Ide o to, že na tvorení termínov sa nezúčastňujú všetky slovné druhy v rovnakej miere. Z povahy veci vyplýva, že pre pojmy sa tvoria pomenovania v podobe podstatných mien. Podstatné mená sa teda v stavbe termínov používajú bez obmedzenia. Menej často sa na pomenovanie pojmov používajú slovesá, i to spravidla v podobe slovesných podstatných mien (*dobývanie, rúbanie, stenovanie*). Ostatné slovné druhy sa nepoužívajú na priame pomenovanie pojmov, ale iba na vyjadrenie diferencujúcich prvkov. Pojem bieleho sa napr. nevyjadruje prídavným menom *biely*, ale podstatným menom *bielosť*, pojem vysokého sa vyjadruje podstatným menom *výška*, resp. *vysokosť*. Ale bežné sú prídavné mená napr. v názvoch *štruktúrny vzorec, racionálny vzorec, sumárny vzorec*, kde sa využívajú na označenie rôznych druhov chemických vzorcov. Menej často sa v takejto diferenciačnej funkcii používajú číslovky (najmä radové), napr. *prvá, druhá osoba, prvá voľba*, vôbec sa nepoužívajú zámená.

Príslovky sa používajú spravidla ako ďalší diferencujúci prvok: napr. *činnosťný delikt – čisto činnosťný delikt, klak roznožný – klak roznožný skrižmo*. Pomerne zriedkavo sa používa príslovka *hneď* pri podstatnom mene. Známý je napr. rad gymnastických termínov typu *klak jednoož*, ktoré sa ešte ďalej môžu diferencovať prídavným menom (*klak jednoož kročný*). Z ostatných slovných druhov sa v termínoch využívajú ešte predložky. Vyjadruje sa nimi účel (*továreň na tabak, palica pre slepcov, skrutka do dreva*) alebo iné sprievodné okolnosti (*extrakt z mäty pieprovej, praskavosť za studena*).

Ďalej treba skúmať, ako sa termín odlišuje od syntaktických útvarov, teda skúmať obmedzenie syntaktické.

Je jasné, že ako termíny sa nepoužívajú syntagmy vetné (*žiak píše*) a priraďovacie (*otec a syn*), lebo tie sú možné len vo vete. V terminológii sa využívajú iba syntagmy určovacie a tu treba skúmať, aký je rozdiel medzi určovacou syntagmou typu *vysoký strom* a termínom typu *vysoký tlak*.

Spojenie *vysoký strom* pokladáme za určovaciu syntagmu predovšetkým preto, že slová *vysoký* a *strom* sa dostávajú k sebe až v rámci určitej vety. Spojenie *vysoký tlak* jestvuje aj mimo konkrétnej vety, práve preto, že je to ustálený pomenovací prostriedok pre určitý pojem.

Medzi určovacou syntagmou a termínom je teda rozdiel v ustálenosti, resp. v existencii mimo rámca vety. Táto samostatnosť sa niekedy prejavuje aj slovo- tvorne. Z nijakej určovacej syntagmy nemôžeme v rámci konkrétnej vety vytvoriť zložené slovo, kým v pomenovaní takéto možnosti sú. Z určovacích syntagmiem *vysoký strom*, *zelená lúka* nemôžeme vytvoriť nejaký „vysokostrom“, „zelenolúka“, kým z pomenovania *veľké mesto*, *veselá hra* vznikli zložené slová *veľkomesto*, *veselohra*.

Veľmi zreteľný je rozdiel medzi určovacou syntagmou a termínom vo využití prídavných mien typu *pisací*, *mlátačí*. Tieto prídavné mená sa totiž nevyskytujú v určovacích syntagmách ale iba v pomenovaniach. Jednota takýchto pomenovaní sa prejavuje aj v tom, že jestvuje možnosť ich pretvorenia na jednoslovné pomenovania. Na rozdiel od typu *veľké mesto* – *veľkomesto* tu však nevznikajú zložené slová, ale slová odvodené práve od takýchto prídavných mien: *brázdiači stroj* – *brázdica*, *mlátačí stroj* – *mlátačka*. Takéto názvy možno zase ďalej diferencovať prídavnými menami na *-áci*, ako ukazuje typ *žacia mlátačka*.

Tieto zásady platia aj pre rozlíšenie určovacích syntagmiem nezhodným prívlastkom typu *strecha domu* a termínov typu *čiara podkročenia*. Pravda, treba tu upozorniť na osobitný prípad nepravých dvojslovných termínov tohto typu.

V názvoch ako *pórovitosť zeminy*, *prevýšenie zemnej stavby*, *priečny profil stavby*, *závesné ucho vzdušnice*, *piest motora* ide temer o voľné spojenie, blízke vetnému spojeniu *strecha domu* v podobe určovacej syntagmy. V takýchto pomenovaniach slúži nezhodný prívlastok len na spresnenie, nie je nevyhnutný v sústave pojmov. Preto ho v súvislom kontexte možno aj vynechať bez ujmy na presnosti a jednoznačnosti. Ťažisko takýchto termínov je teda v tej časti, ktorá je v prvom páde.

V type *čiara podkročenia*, kde slovo v prvom páde (*čiara*) má veľmi všeobecný význam, je ťažisko práve v nezhodnom prívlastku ako diferenciačnom prvku, preto ho nemožno vynechať bez ujmy na presnosti a jednoznačnosti.

Takýto stav je aj v účelových termínoch, kde sa účel vyjadruje predložkami *na*, *pre* a *pod*. V type *továreň na tabak* nemožno čast’ „na tabak“ vynechať, lebo v nej je významové ťažisko, je základným diferenciačným prostriedkom. Ak prívlastok vyjadrený predložkovým pádom nie je takýmto základným diferenciačným prostriedkom, možno ho vynechať. Platí to napr. o type *hadica k odsávačke*, kde sa čast’ou „k odsávačke“ nevyjadruje základná vlastnosť hadice, ale iba jej bližšie určenie. Pravda, posúdiť funkciu prívlastku v predložkovom páde možno zase len v celkovom kontexte. Ak sa tu ukáže, že prívlastok „k odsávačke“ je diferenciačným znakom, bude tvoriť neoddeliteľnú súčiastku termínu.

Vidieť teda, že základným predpokladom existencie termínu je, aby bol pomenovaním pojmu. Z tohto predpokladu vyplývajú aj spomenuté obmedzenia gramatické a syntaktické.

LITERATÚRA:

VINOKUR, G. O.: O nekotorych javleniach slovoobrazovanija v rusckoj techničesckoj terminologii [O nekotorych javlenijax slovoobrazovanija v rusckoj techničesckoj terminologii]. In: Trudy Moskovskogo instituta istorii, filosofii i literatury, zv. V, 1939, s. 3 – 54.

VZŤAH POJMU A TERMÍNU

Článok bol pôvodne publikovaný v odbornom časopise *Jazykovedný časopis* v roku 1960.

Za osobitnú vedu sa obyčajne pokladá taká disciplína, ktorá má vlastný predmet skúmania a vlastné adekvátne metódy skúmania tohto predmetu spolu s vlastným pojmovým aparátom (Kořínek, 1948, s. 9). V súčasnej teórii vedy sa tieto požiadavky formulujú tak, že každá veda musí mať svoju teóriu a metateóriu (Uspenskij, 1959): predmetom teórie je určitý výsek skutočnosti, ktorý daná veda skúma, obsahom metateórie je systém základných téz a pojmov, s ktorými daná teória pracuje.

Takto chápaná metateória triedi pojmy podľa ich charakteru, podľa stupňa zovšeobecnenia i podľa významu. Pretože základným dorozumievacím prostriedkom pri vedeckej práci je jazyk a pretože v jazyku sú pojmy fixované termínmi, najdôležitejšou časťou každej metateórie je terminológia. Otázkami svojej terminológie sa preto musí zaoberať každá veda z hľadiska svojej metateórie. Ale súhrnne sa otázkami terminológie všetkých odborov musí zaoberať jazykoveda, resp. jej odbor lexikológia. Pravda, nie z hľadiska danej metateórie, ale z hľadiska lexikológie, lebo každý termín sa vyjadruje slovom alebo viacerými slovami. Ak má byť terminológia skutočne súčasťou metateórie, k hľadisku lexikologickému musí pristúpiť ešte hľadisko pojmoslovné.

Mnohí jazykovedci boli náchylní skúmať iba lexikologickú, lepšie povedané štylistickú stránku termínu. Tento postoj sa prejavuje napr. v staršom výklade B. Havránka (1943, s. 1074), podľa ktorého sa do terminológie zahrnujú jednak termíny v užšom zmysle slova, t. j. jednoznačné slová, ktoré sa používajú v jednom odbore a ktoré v základe podržujú si svoj význam, i keď sa vyskytnú v reči o inom odbore alebo v bežnom jazyku, jednak automatizované slová alebo spojenia slov, t. j. slová majúce určitý ustálený význam v jednom odbore, ale iný význam v inom odbore alebo v bežnom dorozumievacom jazyku. Vzťahu pojmu a termínu sa B. Havránek dotýka iba potiaľ, pokiaľ si všima presnosť, určitosť a zrozumiteľnosť termínu – priamo však tento vzťah neskúma.

Podobne aj v definícii A. Jedličku (1949, s. 31), podľa ktorého termín je lexikálno-sémantická jednotka odbornej funkcie jazyka, majúca presný význam, daný v odbornej oblasti definíciou, konvenciou alebo kodifikáciou, sa vzťah pojmu a termínu iba naznačuje výrazom „má presný význam daný definíciou“.

A. A. Reformatskij (1955, s. 80) plne berie do úvahy vzťah pojmu a termínu, keď definuje termíny ako slová s tendenciou po jednoznačnosti na presné vyjadre-

nie pojmov a pomenovaní vecí. Pravda, vychádza od slova, zdôrazňujúc, že termíny sú špeciálne slová vymedzené osobitným významom.

Je pozoruhodné, že z hľadiska pojmu skúmajú termíny skôr technici, pravda, pokiaľ nie sú náchylní vidieť v termíne iba hieroglyf, *terminus technicus*, ktorý nemá a nemusí mať nijako motivovanú podobu. Napríklad N. K. Suchov (1959, s. 3) pokladá termín za formu jestvovania pojmu, za prostriedok fixovania pojmu a rozlišuje v termíne dve stránky: jazykový obal, t. j. vlastný termín, a vedecko-technický pojem. Dôraz na pojmovú stránku sa prejavuje u Suchova aj v tom, že nevyzdvihuje používanie bežných slov ako termínov, ale naopak, prechod termínov do bežnej slovnej zásoby. Slovom *limuzína* sa napr. v odbornom jazyku označuje druh auta so zakrytou korbou, kým v bežnom jazyku auto so zakrytou korbou vôbec. Do bežnej slovnej zásoby sa prenáša teda iba vlastný termín (jazykový obal) a potom významom takéhoto slova nie je vedecko-technický pojem, ale bežná predstava.

Pojmoslovné (resp. onomaziologické) hľadisko zdôraznil už predtým A. M. Terpigorev (1952; 1953) a nezávisle od neho aj K. Sochor (1955, s. 8) a J. Horecký (1956, s. 43; 1956, s. 258). Podľa Terpigoreva termín je slovo alebo spojenie slov v sústave daného vedného odboru.

Podobne aj podľa K. Sochora termín je presné jazykové vyjadrenie pojmu, ktorý patrí do systému daného odboru, podľa J. Horeckého termín je pomenovanie pojmu v sústave daného vedného alebo výrobného odboru. Nie je teda opodstatnená pesimistická mienka K. A. Levkovskej (1959, s. 356), ktorá hovorí, že dosiaľ niet všeobecne uznávanej a vyčerpávajúcej definície termínu.

Zhoda je aj v tom, že každý termín má význam a správne plní svoju funkciu iba v systéme pojmov daného odboru. A. A. Reformatskij (1961, s. 9) vyjadruje túto tézu tak, že každý termín je sémanticky paradigmatický, t. j. že v každom odbore súvisí s radom istých pojmov, má svoje „pole“. Pravda, sám termín „pole“ nepokladáme v tejto súvislosti za výstižný, lebo vyvoláva nežiadúce asociácie. Lepšie by bolo hovoriť o pojmovej sústave.

Zo správneho konštatovania, že termín je pomenovaním pojmu a že terminológia tesne súvisí s pojmovým systémom danej vedy, vyplýva snaha viesť presnú hranicu medzi názvom a menom, resp. medzi terminológiou a nomenklatúrou. Tak po G. O. Vinokurovi (1939) najmä A. A. Reformatskij (1961, s. 5) zdôrazňuje, že mená sú iba etiketami predmetov, viac-menej ľubovoľným označením členov ontologického inventára danej vedy.

Rozlíšenie terminológie a nomenklatúry v tomto zmysle sa skutočne využíva v niektorých vedných odboroch: v chémii, zoológii, botanike. Treba však zdô-

razniť, že rozdiel medzi názvom a menom sa nevyjadruje jazykovou formou ani vzťahom pojmu a termínu. Ide len o to, že v takých vedných odboroch, kde sa skutočne rozlišuje terminológia a nomenklatúra, tvoria terminológiu pomenovania označujúce pojmy, nomenklatúru pomenovania označujúce veci.

V oboch prípadoch však ide vlastne o pomenovanie pojmu, nie iba o etiketu. Aj v takých prípadoch, kde sa označuje napr. istá kyselina alebo istý botanický druh, nejde totiž o priame pomenovanie veci, ale o pomenovanie pojmu. Veď názvom *kyselina sírová* označujeme nie iba konkrétnu kyselinu, ale kyselinu s istým pomerom síry vôbec. Medzi názvom a menom je rozdiel iba v stupni abstrakcie, ktorou sa k nim dospieva. Pri menách ide o prvý stupeň abstrakcie, pri názvoch o druhý stupeň abstrakcie v chápaní matematickej logiky (Popov, 1956, s. 43). Z hľadiska jazykovej výstavby i z hľadiska praktických požiadaviek však niet rozdielu medzi názvom a menom. Tak isto niet medzi nimi podstatného rozdielu, pokiaľ ide o vymedzenie obsahu pojmu.

Ak sa chápe pojem (*conceptus*) ako myšlienkové zhrnutie individuálnych predmetov (či už hmotných alebo nehmotných)¹ na základe spoločných znakov, nemožno obísť fakt, že jazykovou formou (resp. jazykovými prostriedkami) sa nevyjadrujú všetky tieto znaky, ale spravidla iba znak najvýraznejší (*differentia specifica*), kým ostatné znaky sú implikované v systematickom zaradení pojmu (i termínu) medzi ostatné pojmy (termíny) daného odboru.

Tieto znaky nie sú špecifické pre termíny v niektorom jazyku, pretože pojmy, i keď sa vypracúvajú na základe materiálu jedného konkrétneho jazyka, stávajú sa nadnárodnými. Z tohto charakteru znakov práve vyplýva možnosť kalkovať termíny a zachovať identitu motivácie v názvoch (i menách) vyjadrených rozličnými jazykmi.

Najvýraznejší znak zo súboru znakov daného pojmu stáva sa hlavným motivačným prvkom, ktorý sa zachyčuje v jazykovej podobe termínu. Tieto motivačné prvky môžu vyjadrovať vnútorné vlastnosti pomenovaných predmetov (to sú vnútorné, inherentné znaky) alebo vlastnosti vyplývajúce zo vzťahu k iným veciam (vzťahové, relačné znaky)². Podľa spôsobov využitia jednotlivých znakov možno v každom jazyku zistiť niekoľko všeobecne platných modelov, podľa ktorých sa tvoria potrebné termíny. Počet týchto modelov je pre konkrétny jazyk obmedzený, preto možno povedať, že tvoria uzavretý systém. Prirodzene, že miera využitia jednotlivých modelov bude rozličná nielen pre daný jazyk,

¹ Porov. Wüster, E.: Die Struktur der sprachlichen Begriffswelt und ihre Darstellung in Wörterbüchern. In: *Studium Generale* 12, 1959, s. 615 – 627.

² Terminológia terminológie. In: *Slovenské odborné názvoslovie*, 1958, roč. 6, č. 1, s. 6 – 13.

ale aj pre terminológiu daného odboru, ba aj pre oblasť termínov jednoslovných a viacslovných.

V súčasnej slovenčine sú napr. dva modely, podľa ktorých sa tvoria termíny na základe vnútorných, inherentných znakov (Horecký, 1958, 1959). V jednom, ktorý by sme mohli nazvať adjektívnym, vyjadruje sa vlastnosť typická pre pomenované predmety. Z jednoslovných termínov sem patria napr. *sivko*, *beloch*, *čier-nohlávok*, z dvojslovných napr. *biela mosadz*, *sivé železo*. Združené pomenovania s nezhodným prívlastkom sa podľa tohto modelu netvoria.

V slovesnom modeli sa zachycuje vlastnosť vyjadrená slovesom: *bežec*, *križu-júci vlak*, *presahujúci pojem*. Združené pomenovania s nezhodným prívlastkom sú zriedkavé: *čiara prekročenia*.

Modelov založených na relačných znakoch je oveľa viac. Vyjadruje sa v nich predovšetkým všeobecný vzťah k pomenovanej veci. Patria sem názvy ako *skaliarik* (vták), *slovotvorná prípona*, *prechodníková väzba*, *priepustnosť pôdy*, *škoda na majetku*. Ďalej sa vyjadruje bližší vzťah, používanie v istom odbore (*helmin-tologická pitva*) alebo pri istej činnosti (*kutacia chodba*, *spoločenstvo v konaní*).

Často sa vyjadruje miestny vzťah, a to podľa toho, či sa pomenovaný predmet používa v danom mieste (*banská lampa*) alebo sa na istom mieste prosto vyskytuje (*brehárik*, *močiarnica*, *jamová zarážka*, *rozhodca v cieli*, *ľad pri brehu*, *hviezdica prevodníka*, *sval chrbta*).

Účelový znak je základom motivácie v troch modeloch: raz sa vyjadruje používanie, resp. určenie na istú činnosť (*vrták*, *hlbidlo*, *čerpacia jama*, *kefa na čis-tenie stôk*), inokedy používanie na výrobu istej veci (*literina*, *nástrojová oceľ*, *továreň na káble*), resp. používanie na uloženie istej veci (*bielizník*, *vínový pohár*, *jama pre stojku*).

Veľmi výrazné sú modely, podľa ktorých sa tvoria termíny na základe látkové-ho znaku. Vyjadruje sa nimi, že niečo je urobené z istej látky (*drôtovec*, *rascovi-ca*, *drôtené lano*, *medený kábel*, *spájka zo zliatin medi*) alebo obsahuje istú látku (*slamník*, *makovník*, *chrómová oceľ*, *kysličník vanádia*).

Pomerne zriedkavo sa využíva model založený na časovom znaku a vyjadrujúci, že sa niečo odohráva v istom čase (*večerné predstavenie*, *pozorovač pri ťahaní skla*) alebo prosto sa týka istého času (*jesienka*, *zimník*, *večerník*, *predškolský vek*).

Znak podobnosti sa využíva predovšetkým v modeloch vyjadrujúcich, že pre pomenovaný predmet je istá vec typickou súčiastkou (*kolesové rýpadlo*, *gulový mlyn*, *bager s dolnou lopatou*, *matica s okom*) alebo že daný predmet jestvuje v podobe tej veci, vzťah ku ktorej sa vyjadruje (*kuželový zálom*). V prvom prípade sa niekedy vyjadruje i nedostatok typickej súčiastky alebo javu (*jazero bez odtoku*,

konanie bez príkazu). Často sa vyjadruje i zahrnutie niekoľkých vecí (*vrtáková súprava, súbor piesní*).

V niekoľkých modeloch sa ako motivačný prvok využíva vzťah k istej činnosti, resp. výsledok tejto činnosti. Znak „pripravený istou činnosťou“ je v názvoch ako: *spečenec, výrobok, kopaná studňa*. Veľmi blízke sú názvy tvorené podľa modelu s motivačným prvkom „vzniknutý istou činnosťou“, napr. *usadená hornina*.

Ukazuje sa, že modely pre tvorenie názvov by bolo možno rozdeliť zhodne s druhmi prísloviak, resp. príslovkových určení na miestne, časové, spôsobové a príčinné. No znamenalo by to isté zjednodušenie. Popri týchto štyroch hlavných skupinách znakov totiž jestvuje ešte rad iných znakov, zachycujúcich napr. skutočnosť, že pomenúvaná vec funguje ako iná vec (*doplňkový činiteľ*) alebo sa chápe ako iná vec (*doplňkové čítanie*).

V technických odboroch je častý aj model, v ktorom sa zvyrazňuje zdroj pohybu, napr. *vodná turbína, parný stroj, turbínový rušeň, turbovrtuľové lietadlo*.

Do osobitného modelu patria termíny utvorené podľa objaviteľa, vynálezcu: *lewisit, Brinellova tvrdosť, Toricelliho trubica, Darcyho filtračný zákon*. Pri tvorení názvov podľa miesta sa uplatňujú dva modely: v nich sa za motivačný prvok berie miesto, kde bol pomenovaný predmet objavený alebo použitý (*kanadský zálom, yperit*) alebo kde rastie, žije (*hlavinka sedmohradská, orol skalný, víchrovník plavý azorský*).

Ako ukazujú uvedené modely, i keď azda nevyčerpávajú všetky možnosti motivovania termínov (názvov i mien), vzťah medzi pojmom a termínom je budovaný práve na tej vlastnosti pojmu, že jeho obsah je daný súhrnom znakov, a na tej vlastnosti jazyka, že môže aspoň jeden z týchto znakov vyjadriť svojimi výrazovými prostriedkami. Treba dodať, že týmto vyjadrovaným znakom býva spravidla najvýraznejší znak, ktorým sa pomenovaná vec odlišuje od inej veci toho istého druhu.

Vo veľkej väčšine prípadov je takýmto „motivačným“ znakom iba jeden znak, i keď celý názov (najmä viacslovný) je budovaný na viacerých znakov (jeden znak pre každé plnovýznamové slovo takéhoto názvu). Je tu podobný vzťah ako pri slovotvorných modeloch: i tu sa využíva jeden slovotvorný prvok, hoci v celom odvodenom slove môže byť formálne i viac morfém.

Iba v prípadoch ako *turbovrtuľové lietadlo, družstevno-roľnícke právo, výrobo-hospodárska jednotka* sa ako motivačný prvok berú zároveň dva znaky.

Teóriu termínu i teóriu terminológie treba budovať práve na výskume spôsobu, ako sa vyjadruje vzťah medzi pojmom a termínom, na zisťovaní modelov pre tvorenie termínov, na skúmaní vzájomných vzťahov medzi týmito modelmi a na

sledovaní ich využitia podľa jednotlivých vedných odborov i podľa jednotlivých období vo vývine daného jazyka.

LITERATÚRA:

HAVRÁNEK, B.: Terminologie. In: Ottův slovník naučný nové doby. Dodatky, zv. 6, část 2, Praha 1943, s. 1074 – 1078.

HORECKÝ, J.: Základy slovenskej terminológie. Bratislava: Vydavateľsvo SAV 1956. 146 s.

HORECKÝ, J.: Pojem a hranice termínu. In: Slovenské odborné názvoslovie, 1956, roč. 4, č. 9, s. 257 – 260.

HORECKÝ, J.: K systematike motivačných znakov v kongruenčných pomenovaniach. In: Slovenské odborné názvoslovie, 1958, roč. 6, č. 11, s. 321 – 327.

HORECKÝ, J.: K charakteristike motivačných znakov v nekongruenčných pomenovaniach. In: Slovenské odborné názvoslovie, 1959, roč. 7, č. 3, s. 65 – 69.

JEDLIČKA, A.: Josef Jungman a obrozenecká terminologie literárně vědná a linguistická. Praha: Česká Akademie věd a umění 1949. 106 s.

KORÍNEK, J. M.: Úvod do jazykospytu. Bratislava: Slovenská akadémia vied a umení 1948. 139 s.

LEVKOVSKAJA, K. A.: O nekotorych osobennost'ach terminologii [О некоторых особенностях терминологии]. In: Trudy Instituta jazykoznanija [Труды института языкознания] zv. IX, Alma-Ata: AN SSSR, 1959. s. 355 – 387.

REFORMATSKIJ, A. A.: Vvedenije v jazykoznanije [Введение в языковедение]. Moskva: Gosudarstvennoje učebno-pedagogičeskoje izdatel'stvo 1955. 396 s.

REFORMATSKIJ, A. A.: Što takoe termin i terminologija [Что такое термин и терминология?]. In: Voprosy terminologii [Вопросы терминологии]. Ed.: J. D. Dešerijev. Moskva: Izdatel'stvo Akademii nauk SSR 1961, s. 49 – 51.

POPOV, P. S.: Značenije slova i poňatije [Значение слова и понятие]. In: Voprosy jazykoznanija [Вопросы языкознания], zv. VI, 1956, č. 6, s. 33 – 47.

SOCHOR, K.: Příručka o českém odborném názvosloví. Praha: Nakladatelství ČSAV 1955. 66 s.

SUCHOV, N. K.: Ob osnovnyh napravlenijach sovremennoj terminologičeskoj raboty v tehnike [Об основных направлениях современной терминологической работы в технике]. In: Slovenské odborné názvoslovie, 1960, roč. 8, č. 8, s. 249 – 250.

TERPIGOREV, A. M.: Rukovodstvo po razrabotke i uporiadočeniju tehničeskoj terminologii [Руководство по разработке и упорядочению научно-технической терминологии]. Moskva, 19/52. 91 s.

TERPIGOREV, A. M.: Ob uporiadočeniju tehničeskoj terminologii [Об упорядочении технической терминологии]. In: Voprosy jazykoznanija [Вопросы языкознания]. 1953, roč. 3, č. 1, s. 71 – 76.

USPENSKIJ, V. A.: K probleme postrojenja mašinnogo jazyka d'la informacijonij mašiny [О проблеме построения машинного языка для информационной машины]. In: Problemy kibernetiki [Проблемы кибернетики] 2, 1959, s. 39 – 50 (§ 2).

VINOKUR, G. O.: O nekotorych javleniach slovoobrazovanija v russkoj tehničeskoj terminologii [О некоторых явлениях словообразования в русской технической терминологии]. In: Trudy Moskovskogo instituta istorii, filosofii i literatury, zv. V, 1939, s. 3 – 54.

WÜSTER, E.: Die Struktur der sprachlichen Begriffswelt und ihre Darstellung in Wörterbüchern. In: Studium Generale 12, 1959, s. 615 – 627.

Terminológia terminológie. In: Slovenské odborné názvoslovie, 1958, roč. 6, č. 1, s. 6 – 13.

OBSAH A FORMA TERMÍNU

Článok bol pôvodne publikovaný vo vedecko-popularizačnom časopise
Kultúra slova v roku 1974.

O vzťahu pojmu a termínu sa v našej i svetovej terminologickej literatúre uvažuje už od začiatkov sústavného záujmu o teóriu termínu a terminológie. Konštatuje sa vo všeobecnosti, že pojem a termín tvoria dialektickú jednotu, v ktorej vedúcim prvkom je pojem. A pretože termín sa hodnotí aj ako spôsob existencie a prejavu pojmu, má teda vlastnosti filozofickej kategórie formy, chápe sa často pojem ako obsah a termín ako forma. Takéto chápanie však zrejme neobstojí, lebo vo vzťahu pojmu a termínu ide vlastne o dva síce úzko späté, ale predsa len osobitné objekty: pojem je objekt z oblasti myslenia, kým termín je objekt z oblasti jazyka. Je zrejmé, že každý z týchto objektov by mal byť charakterizovaný filozofickými kategóriami obsahu a formy osobitne. Keby obsah a forma boli paralelné s pojmom a termínom, musel by sa predpokladať jednotný komplexný objekt „pojem-termín“.

V novších prácach sa už naznačuje, že vzťah medzi pojmom a termínom je pomerne zložitý a na vyjadrenie tejto zložitosti sa používajú rozličné postupy a rozličné termíny. Napr. M. Martonová (1972) rozlišuje formu a štruktúru, pričom každá môže byť vnútorná a vonkajšia, takže pri charakterizovaní termínov pracuje vcelku so štyrmi pojmi: sú to vnútorná forma, vonkajšia forma, vnútorná štruktúra, vonkajšia štruktúra. J. Horecký (1974) zase rozlišuje štvorakú štruktúru v termíne: pojmovú, sémantickú, onomaziologickú a onomatologickú (pomenúvaciu).

Nevýhodou uvedených dvoch prác je už aj ich nie dosť výstižná terminológia. V práci M. Martonovej sa rozlišuje forma a štruktúra, no toto rozlíšenie nemôže byť dosť zreteľné, lebo tieto pojmy (a termíny) sa vo filozofickej literatúre často stotožňujú. Aj podľa vymedzenia vo Filozofickom slovníku (1974) sa „forma používa aj vo význame vnútornej organizácie obsahu a v tomto zmysle sa problematika formy ďalej rozvíja v kategórii štruktúry“. Teda forma a štruktúra môžu mať rovnaký význam a okrem toho ťažko rozlíšiť, kedy ide o formu v naznačenom význame a kedy o formálne (v našom prípade jazykové) vyjadrenie. Inokedy sa zase štruktúra označuje ako „stavba a vnútorná forma organizácie systému, ktorá vystupuje ako jednotu vzájomných väzieb medzi jeho prvkami“ (1974). Ani z tohto hľadiska nie je rozlíšenie formy a štruktúry u M. Martonovej zreteľné a jednoznačné. Z uvedeného hľadiska nie sú oprávnené ani termíny *pojmová, sémantická, onomaziologická a onomatologická štruktúra* v citovanej

práci J. Horeckého. Tieto „útvary“ možno skôr nazvať rovinami, úrovňami, plánmi (porov. paralelné termíny v úvahách o štruktúre jazyka) alebo jednoducho zložkami, komponentmi.

Ak sa totiž ukáže, že uvedené štyri zložky (štruktúry) sú skutočne neoddeliteľnými, konštitutívnymi prvkami termínu, možno chápať termín ako osobitný objekt (ako sa zdôraznilo už v prvom odseku), ako systém tvorený spomenutými štyrmi zložkami. To, že skutočne ide o systém, nie o voľný, náhodný súhrn prvkov, vyplýva z faktu, že (ako ukážeme ďalej) jednotlivé zložky sú navzájom späté, ani jednu nemožno vynechať. Možno dokonca povedať, že sú hierarchicky zviazané práve prvkami obsahu a formy. Pritom z hľadiska jazykovej povahy termínu súhrn týchto zložiek, ich systém tvorí obsah termínu, kým formou je jeho jazyková podoba (realizácia), ktorou sú aj formálne vyjadrené vzájomné vzťahy obsahových zložiek.

Aké sú vlastnosti týchto štyroch zložiek z hľadiska filozofických kategórií obsahu a formy?

Obsahovú stránku pojmovej zložky termínu tvorí množina predikátov, nazývaná aj logickým spektrom (Watanabe, 1969). Formálne (materiálne) môžu byť tieto predikáty vyjadrené jazykovými výrazmi typu „a patrí do triedy B“ alebo ich formalizovanými zápsismi napr. $a :-N, aRB$). Forma (štruktúra) tejto zložky je daná zhruba poradím predikátov od najvšeobecnejších k najšpeciálnejším, resp. inými logickými vzťahmi.

Obsahovú stránku sémantickej zložky tvorí množina sémantických príznakov, ktoré sú abstrahované z predikátov. Formálnym vyjadrením týchto sémantických príznakov (pravda, až pri realizácii termínu jazykovými prostriedkami) môžu byť slová, resp. morfémy, a to koreňové a derivačné. Napr. vyjadrením sémantického príznaku „ostrosť“ môže byť koreňová morféma *ostr-*, vyjadrením sémantického príznaku náchylnosti k činnosti môže byť derivačná morféma *-av-* slove *klesavý* a pod. Formou (štruktúrou) tejto zložky je poradie sémantických príznakov, vymedzené v pojmovej zložke (každému predikátu môže byť priradený sémantický príznak), ale pravdepodobne aj v onomaziologickej zložke.

Obsahovú stránku onomaziologickej zložky termínu tvoria základné onomaziologické príznaky čiže tie z sémantických príznakov, ktoré sa v danom pomenovaní skutočne využívajú. Sú to vlastne motívy pomenovania v zmysle teórie M. Dokulila (1962). Forma (štruktúra) sa prejavuje vzťahmi medzi základom a príznakom. Teda to, čo sa v teórii M. Dokulila uvádza ako onomaziologická štruktúra, je vlastne prejavom filozofickej kategórie formy v onomaziologickej zložke termínu. Tu vidieť, že forma a štruktúra sa niekedy právom stotožňujú.

A napokon obsahovú stránku onomatologickej zložky tvoria morfémy (v odvodených slovách) alebo slová (v združených pomenovaniach), ktorými sa v danom jazyku vyjadrujú vybrané onomaziologické príznaky. Z tohto konštatovania vyplýva, že až onomatologická zložka termínu sa vyjadruje v konkrétnom jazyku, ostatné tri zložky, no predovšetkým pojmová zložka, sú univerzálne. Formou (štruktúrou) onomatologickej zložky sú vzťahy medzi hlavným a vedľajším členom, napr. medzi bázou a derivačnou morfémy v odvodenom slove, medzi určujúcim a určovaným slovom v združenom pomenovaní.

Schematicky možno načrtnuté zložky a ich kategórie obsahu a formy znázorniť takto¹:

POJEM

		OBSAH	FORMA
	<i>pojmová zložka</i>	<i>predikáty</i>	<i>vzťahy podľa stupňa všeobecnosti</i>
	<i>sémantická zložka</i>	<i>sémantické príznaky</i>	<i>vzťahy paralelné s pojmovou zložkou</i>
	<i>onomaziologická zložka</i>	<i>motívy</i>	<i>vzťahy medzi bázou a príznakom</i>
	<i>onomatologická zložka</i>	<i>morfémy</i>	<i>vzťahy medzi určujúcim a určovaným členom</i>
		OBSAH	FORMA

TERMÍN

Ako vidieť, forma, t. j. súhrn vzťahov medzi prvkami danej zložky (čiže štruktúra tejto zložky) nie je v jednotlivých zložkách rovnako výrazná. Kým v pojmovej zložke a takisto aj v sémantickej zložke sú vzťahy pomerne voľné, v onomaziologickej a onomatologickej zložke sa už prejavuje zreteľná štruktúracia, vzájomná viazanosť a závislosť jednotlivých obsahových prvkov. Je to preto, že tu už sú (pri realizácii termínu) k dispozícii aj isté formálne prvky na vyjadrovanie vzťahov (napr. gramatické prípony v združených pomenovaniach).

Na záver treba pripomenúť, že načrtnuté vzťahy medzi obsahom a formou jednotlivých zložiek v termíne chápanom ako systém predstavujú iba jeden aspekt, a to aspekt jazykovedný. Takéto obmedzenie je však v plnej zhode s konštatova-

¹ Pôvodný náčrt zložiek termínu a ich kategórie obsahu a formy bol z dôvodu prehľadnosti upravený graficky (pozn. ed.).

ním J. A. Petrova (1972), že z hľadiska systémového prístupu pri skúmaní kategórií obsahu a formy nemá význam hovoriť o forme a obsahu istého objektu ako takého bez ohľadu na aspekt, z ktorého objekt predstavuje vymedzený systém. Z tohto hľadiska sa teda znova potvrdzuje, že obsahom systému je vlastne sám systém, všetko, čo obsahuje. To znamená, že obsahom termínu, ako systému je množina, resp. systém jeho zložiek, kým formou je vyjadrenie vzťahov pomocou príslušných jazykových prostriedkov. Z logického aspektu by zrejme bolo treba vymedziť iné zložky termínu a vzťahy medzi nimi.

LITERATÚRA:

- DOKULIL, M.: Tvoření slov v češtině. Teorie odvozování slov. Red. B. Havránek. Praha: Nakladatelství ČSAV 1962. 263 s.
- HORECKÝ, J.: Základné problémy terminológie. In: Kultúra slova, 1974, roč. 8, č. 5, s. 129 – 132.
- MARTONOVÁ, M.: Sostavnyje terminy, s točki zrenija ich funkcii i semantiki [Составные термины с точками зрения и функций и семантики]. [s. l], [s. n.]. 1972.
- PETROV, J. A.: Logičeskaja funkcija kategorii dialektiki [Логическая функция категории диалектики]. Moskva: Izd. Vysšaja škola 1972. 271 s.
- ROZENTAL, M. M.: Filozofický slovník. Bratislava: Nakladateľstvo Pravda 1974. 620 s.
- WATANABE, S.: Knowing and guessing. New York: John Wiley and Sons 1969. 592 s.

**C. ONOMAZIOLOGICKÉ HLADISKO
TERMÍNOTVORBY**

K SYSTEMATIKE MOTIVAČNÝCH ZNAKOV V KONGRUENČNÝCH POMENOVANIACH

Článok bol pôvodne publikovaný v odbornom časopise
Slovenské odborné názvoslovie v roku 1958.

Na dôležitosť znakov, ktoré sú základom pre tvorenie odborných názvov, ukazuje aj skutočnosť, že v návrhoch na terminológiu terminológie, ktoré máme teraz k dispozícii, venuje sa týmto znakom, resp. ich názvom osobitná pozornosť.

V návrhu technickej komisie ISO/TC 57 (Medzinárodnej štandardizačnej komisie) z roku 1956 sa uvádzajú *znaky inherentné* a *vnútorné* (a tu *pôvodové* a *účelové*), v sovietskom návrhu Komisie pre technickú terminológiu sa uvádzajú *znaky priame* a *nepriame*, *menné* a *kódové*.

V našom návrhu (1958, s. 7)¹ sa uvádzajú pojmy a názvy *vnútorný znak* (*inherentný znak*), *vzťahový znak* (*relačný znak*), *účelový znak*, *podobnostný znak*, *spôsobový znak*, *látkový znak*, *menný znak* a *kódový znak*. Zdá sa však, že ani takéto podrobnejšie delenie nezahŕňa ešte všetky druhy znakov. Treba im venovať podrobnú pozornosť a skúmať jednak ich vzájomné vzťahy, jednak jednotlivé druhy a možnosti ich vyjadrenia lexikálnymi prvkami daného jazyka.

Pravda, pri hľadaní a triedení motivačných znakov by nebolo účelné vychádzať z vedeckých definícií, lebo v definíciách sa spravidla vystihuje niekoľko znakov, ktoré sa nemôžu v danom termíne vyjadrovať všetky jazykovými prvkami. Za oveľa účelnejšie pokladáme vychádzať z približných definícií, z jazykových opisov, totiž z vyjadrenia dôvodu motivácie jazykovými prostriedkami, opisom. Tieto opisné, jazykové definície budeme nazývať *motivačnými formulami*. Takéto motivačné formuly i keď nie sú priamo vedecké z hľadiska daného odboru, urobia nám dobrú službu aj pri triedení znakov a okrem toho sú zárukou, že pri výskume ostaneme na pôde jazyka.

Je zrejme, že ani pri používaní motivačných formúl nebude vždy paralela medzi definíciou a jazykovým prostriedkom, ale že veľmi často sa bude motivačná formula vyjadrovať, niekoľkými jazykovými prostriedkami a naopak, niektoré jazykové prostriedky, v našom prípade slovtvorné modely, budú sa vyskytovať vo viacerých motivačných formulách. No práve na skúmaní zhôd a nezhôd tohto

---

¹ Išlo o návrh terminológie terminológie, ktorý v *Slovenskom odbornom názvosloví* publikovali interní pracovníci terminologického oddelenia Ústavu slovenského jazyka SAV (pozn. ed.).

druhu sa ukáže, ako sa v konkrétnom prípade a konkrétnom jazyku rieši napätie medzi potrebou pomenúvať a súhrnom jazykových prostriedkov pomenovania.

Všetky tieto myšlienky, ktoré sme tu heslovite načrtli, možno najnázornejšie overiť na výskume kongruenčných združených pomenovaní, lebo sa tu ukazujú viacej vzťahov – a pritom oveľa zreteľnejších – než pri pomenovaniach jednoslovných a pri nekongruenčných združených pomenovaniach.

Základné rozdelenie motivačných znakov na *vnútorné (inherentné)* a *vzťahové (relačné)* sa ukazuje aj v podobe im zodpovedajúcich motivačných formúl. Kým pri názvoch utvorených podľa vnútorných znakov motivačná formula spravidla vyjadruje vlastnosť samej pomenovanej veci, pri názvoch utvorených podľa vzťahových znakov sa už v motivačnej formule vždy ukazuje pojem alebo vec, na ktorú sa pomenúvaný pojem vzťahuje.

Pri vnútorných znakoch sú dva typy motivačných formúl. V prvom type, ktorý by sme mohli nazvať adjektívnym, vysvetľuje sa pomenovanie použitím takého istého adjektíva, niekedy aj adverbia, ktoré sa vyskytuje aj vo vlastnom pomenovaní. Napr. pre názov *biela mosadz* znie motivačná formula „mosadz, ktorá má bielu farbu“, pre názov *konečný rozsudok* je motivačná formula „rozsudok majúci konečnú platnosť“. Pre *úplný zámrz* je v motivačnej formule príslovka „zámrz, pri ktorom pôda, resp. voda úplne zamrzla“. Je to vlastne definícia kruhom, ktorá by z hľadiska logiky neobstála. No z jazykového, resp. pomenúvacieho hľadiska je to definícia dostačujúca.

V tomto adjektívnom type ide vlastne o prisudzovanie tej vlastnosti, ktorá je typická pomenovanému predmetu. Treba pripomenúť, že spravidla ide v týchto pomenovaniach o akostné adjektíva, ako vidieť z názvov *čierna meď, čierne uhlie, hlavný smer, hlavná chodba, dutá nálož, kyslá ruda, pomerná vlhkosť, kladná hodnota, amorfný prvok, kritická teplota, mnohonásobná centroméra, doslovný význam*.

V druhom type vnútornej motivácie, ktorý by sme mohli nazvať slovesným, vyjadruje sa motivačný znak prídavným menom odvodeným od slovesa alebo od dejového podstatného mena. Presahujúci pojem je napr. „pojem, ktorý presahuje“, *samospádová voda* je „voda, ktorá padá sama, vlastnou váhou“ a pod. Dejový motivačný znak v kongruenčných pomenovaniach sa vyjadruje prídavným prítomným (*presakujúca voda, odbočujúce kanáliky, križujúca žila, križujúci vlak, vyšetrujúci sudca*), slovesným prídavným menom na *-ací* (*kutacie práce, škrabacie spájkovanie, kvapkacie masenie, dosadacia plocha, zapisovací tlakomer*), slovesným prídavným menom na *-ný* (*zostupný prameň, posuvná lavína, posuvné meradlo*). Ojedinelé sú v tomto type prídavné mená iného druhu (*stojatá voda, dymivá ky-*

selina, samospádová voda), no dosť časté sú prídavné mená odvodené od prevzatých slov: *deklaratórny rozsudok, konštitutívny rozsudok*.

K vnútorne motivovaným pomenovaniam treba, priradiť aj skupinu názvov, v ktorých je vnútorný znak použitý nepriamo, v prenesenom význame. Pravda, prenesený význam je vlastne iba v type *jalová hornina* (ktorá už neprináša úžitok). Častejšie tu ide o skratkovité vyjadrenie, napr. v type *chudobná* alebo *bohatá ruda*, kde sa myslí ruda chudobná (bohatá) na úžitkové prvky. Podobne aj *jemné sito* je sito s drobnými, jasnými okami, *tvrdé (mäkké) spájkovanie* je spájkovanie tvrdou (mäkkou) spájkou. V názvoch ako *hrubé drvenie, čisté rúbanie, krátke spojenie* ide vlastne len o prevod príslovky spôsobu (na hrubo, na čisto, nakrátko) do podoby prídavného mena, resp. kongruenčného pomenovania.

V rozsiahlej skupine vzťahových motivácií sa ako typický znak vyjadruje vzťah k istej veci. V kongruenčných pomenovaniach je to prirodzene pomocou vzťahových prídavných mien.

Základná motivačná formula tu teda bude „majúci vzťah k veci“. Túto formulu majú názvy ako *rodový pojem, slovtvorná prípona, medzirodové križenie, bezpečnostná trhavina, desatinná sústava, hektárová sieť, denná ťažba, časová norma, goniometrická sieť, geomagnetický element, dcérska bunka, materská hornina*. Je to vzťah veľmi široký, málo vyhranený, preto by bolo vhodné tie znaky, ktoré sa berú za základ motivácie, nazvať čisto vzťahovými.

Podobný široký vzťah je aj v takých názvoch, ktorých motivačnú formulu možno napísať ako „používaný v odbore X“: *helmintologická pitva, strojný inžinier, geodetický klinok, lesnícka ekonomika*.

Do osobitnej skupiny možno zahrnúť znaky ukazujúce na dej, ku ktorému má pomenovaná vec vzťah (dejový znak). Motivačnú formulu „používaný pri deji X“ majú napr. názvy vecí ako *spájkovacie tavidlo, kutacia chodba, kutacia jama, kryštalizačná kaďa, indukčný regulátor, flotačná batéria*. Motivačnú formulu „vyskytujúci sa pri deji X“ majú názvy abstraktných pojmov, ako *drviaci pomer, spájkovacia teplota, tlaková strata, detonačný výbuch, granulacná flotácia, elektrolytická disociácia*. Je prirodzené, že adjektíva sú tu odvodené od sloviac alebo od dejových podstatných mien.

Také isté motivačné formuly majú aj názvy motivované vzťahom k miestu (miestny znak). Prevažná väčšina názvov tu však má motivačnú formulu „vyskytujúci sa v mieste X“: *hlbinná baňa, hĺbkový svah, jamová zarážka, prístredný okraj, horný koniec, medzilalokové žily, okružový okraj, zlomový prameň, uličný vpust, kotolný kameň, banská vlhkosť, vonkajšie vedenie, hriadelová spojka, čer-*

padlová záklopka, drôtový zlom, dutinová výplň, obalovač hrachový, obalovač mládnikový, jamová budova, koľajnicová spojka.

Menej časté sú miestne motivované názvy s motivačnou formulou „používaný v mieste X“: *kuchynská soľ, banská lampa, dielenský výkres.*

Vyhranenú skupinu tvoria termíny motivované účelovým znakom. Základná motivačná formula tu je „používaný, určený na činnosť X“. Prídavné meno vyjadrujúce účelový znak je odvodené od slovesa príponou *-aci* (*briketovací lis, čerpacia jama, čistiaci otvor, určovacia žaloba, vyhňavacia komora*), od slovesa príponou *-ný* (*zápalná náložka, dopravná jama, dopravný pás, kujná liatina*), od prevzatého dejového podstatného mena príponou *-ný* (*filtračné čerpadlo, izolačné dvere, karotážna sonda*) alebo aj od domáceho podstatného mena príponami *-ný* a *-ový* (*záchytná nádrž, rozvodný systém, platobný rozkaz, výtokové potrubie*).

Osobitné skupiny tvoria názvy s motivačnou formulou „používaný na výrobu X“ a „používaný na uloženie X“, v ktorých sa používajú adjektíva odvodené od názvov vecí. Ide o názvy ako *dlátová oceľ, nástrojová oceľ, kotlový plech, resp. vápnová jama, kalové potrubie, vínový pohár.*

Názvy motivované podobnosťou s vecou, na ktorú ukazuje prídavné meno, sú veľmi hojné a majú pestré motivačné formuly.

Najrozsiahlejšia je skupina názvov s motivačnou formulou „majúci X ako typickú súčiastku“. Patria do nej názvy ako *kolesové rýpadlo, korýtkové čerpadlo, korčekový bager, guľový mlyn, čeľušťový drvič, etážová kliečka, bubnová sušiareň, diskový dopravník, hrotový vrták, dvojsový teodolit, dvojoká zrkadlovka, dvánástvalcový motor.*

Blízke sú aj názvy s motivačnou formulou „zahrnujúci súhrn vecí X“, ako napr. *kyvadlová súprava, vrtáková súprava.* Ide tu spravidla len o mechanické prevedenie genitívu vysvetľovacieho (súprava kyvadiel, vrtákov) do podoby prídavného mena.

Vlastný podobnostný znak je základom motivácie v takých názvoch, ktorých motivačná formula sa dá zostaviť v znení „jestvujúci v podobe X“: *kruhovú jama, kužeľový zálom, vejárová stokovacia sústava, kútový zvar, stehový zvarový spoj, nánosové spájkovanie, cylindrická pružina, kytičkové štádium, brekciový sloh, kryštálová voda.* Patria sem aj združené pomenovania s adjektívami na *-ovitý*: *kokardovitý sloh, hrčovité tepny, hviezdovité žily.*

Len nepriamo patria do skupiny názvov motivovaných podobnosťou také názvy, ktoré majú motivačnú formulu „fungujúci ako X“ (*doplňkový činiteľ*), „chápaný ako X“ (*doplňkové čítanie*).

Úplne samostatnú skupinu tvoria názvy s motivačnou formulou „poháňaný pomocou X“: *vodná turbína, parná elektrárňa, atómový ladoborec, elektrický motor, benzínový motor* a pod.

V oboch posledných skupinách ide o vyjadrenie spôsobu, o spôsobový znak. Zreteľný spôsobový znak je aj v takých názvoch, v ktorých sa vyjadruje spôsob úpravy, spôsob, akým vznikli alebo boli utvorené dané názvy. Motivačná formula tu je: „pripravený, utvorený činnosťou X“ a prídavné mená sú vlastne prídavia trpné od nedokonavých i dokonavých (predponových) sloviac: *fúkaná zakládka, križovaná žila, kopaná studňa, máčaná elektróda, lomený oblúk, adjustovaná náložka, briketované uhlie, destilovaná voda, kótovaný náčrtok, bessemerovaná ocel, nadradený pojem, prevzaté slovo, združené pomenovanie, stočené kanáliky, zahradený vodojem, opracovaný zvar* a pod.

Ďalej sem patria názvy, v ktorých sa vyjadruje spôsob vzniku alebo výroby. Názvy ako *elektrolytická meď, erupatívna hornina, vyvrelá hornina, usadená hornina* majú motivačnú formulu „vzniknutý pri činnosti X“. Názvy ako *generátorový plyn, saturačný kal* majú zase motivačnú formulu „vyrábaný pri činnosti X“ alebo „vznikajúci v X“.

Výraznú skupinu tvoria názvy s motiváciou na základe látky ako typického znaku. Sú tu dve motivačné formuly: urobený z látky X“ a „obsahujúci látku X“. Prvá je v názvoch, ako *drôtené lano, hnedouhoľný koks, kožené vrece, ladová pokrývka, kamenný prach, pieskovcový pomník, mramorová socha, zlatý prsteň, železná, tyč, ocelové pero*. Druhá motivačná formula je v názvoch ako *cínová kompozícia, draselná soľ, horčikové svetlo, chrómová ocel, kobaltová skalica, kremitý piesok, kyselina sírová, kyselina siričitá, medená spájka, rutilová elektróda, karbonylová zlúčenina, bridličnatá hornina*.

Názvy s časovou motiváciou a s motivačnou formulou „odohrávajúci sa v čase X“, prípadne „týkajúci sa obdobia X“ sú pomerne zriedkavé: *večerné predstavenie, ranná polhodinka, poludňajšia prestávka, nedelňa smena, nočná služba, zimná expedícia, pooperačná starostlivosť, posmrtná maska, predškolský vek*.

Menný znak je najčastejšie základom, motivácie v názvoch, v ktorých sa uvádza meno objaviteľa alebo spracovateľa. Motivačná formula tu je „pomenovaný podľa X“: *Bessemerov konvertor, Brinellova skúška, Dawsonov plyn, Krasovského elipsoid, Čičibavinova reakcia, Karlíkov tachograf, Eötvösove váhy*. Motivačná hodnota mien v takýchto názvoch je hodne zastretá, použité mená nijako neukazujú na podstatný alebo aspoň typický znak pomenovanej veci. Preto sa v niektorých vedných odboroch od takejto motivácie upúšťa.

Podobne malú motivačnú hodnotu majú aj prídavné mená odvodené od miestnych alebo iných zemepisných názvov, ktorých motivačná formula je „vynájdenu v mieste X“: *anglické surové železo, kanadský zákon, kanadské vrtnanie, emšerská studňa, artézská studňa, biebrišský šarlach, kremžská bieloba* a pod. Väčšiu hodnotu majú napr. názvy zvierat a rastlín s motivačnou formulou „rastúci, žijúci v mieste X“: *ruman karpatský, oman britský, škarda sibírska, jastrabník florentský, hlavinka sedmohradská* a pod.

Minimálnu motivačnú hodnotu majú kódové znaky, ktorými sa vyjadruje poradie, poloha v štruktúrnom vzorci, nezreteľná skratka. Ide o názvy ako *C faktor, B vitamín, A chromozómy, β -alanín, DNK teliesko, kyselina p-aminosalicylová*. Niekedy sa takýmto spôsobom vyjadruje podobnosť: *T železo, U železo, K zvar, X zvar, Y zvar* a pod. K názvom motivovaným kódovými znakmi patria do istej miery aj pomenovania, ako *prvý pád, tretia osoba, prvý námestník, primárne vinutie, sekundárny enterohelminť*.

Aj tento neúplný výpočet, ktorý by bolo možno podrobnejším výskumom ešte rozmnožiť o ďalšie typy, ukazuje, že treba rozmnožiť počet motivačných znakov, ktoré sa uvádzajú v doterajších návrhoch na terminológiu terminológie. Ďalej sa z tohto výpočtu ukazuje, že pri ďalšom výskume možno plodne využiť pojem motivačnej formuly, a to nielen pre zisťovanie ďalších motivačných znakov, ale aj pre výskum pomenovacích typov vôbec.

Zdá sa, že naznačenou cestou bude účelné skúmať aspoň tri základné otázky. Predovšetkým bude možno zistiť, ktoré motivačné formuly sa používajú v jednotlivých odboroch (v technike, v prírodných vedách, v spoločenských vedách a pod.). Ďalej sa podrobnejšie zistí, aké sú vzťahy pomenovaní jednoslovných, kongruenčných a nekongruenčných. Zdá sa totiž, že motivačné formuly združených pomenovaní a slovtvorné modely odvodených slov bude možno uviesť na spoločného menovateľa, na akési pomenovacie modely. A napokon bude zaiste osožné skúmať výskyt motivačných formúl v paralelných názvoch v rozličných jazykoch.

LITERATÚRA:

Terminológia terminológie. In: Slovenské odborné názvoslovie, 1958, roč. 6, č. 1, s. 6 – 13.

POMENOVANIA MOTIVOVANÉ PODOBNOSŤOU

Článok bol pôvodne publikovaný v zborníku *Studia Academica Slovaca* v roku 1982.

Prevažná väčším odborných termínov v súčasnej slovenčine je viac alebo menej zreteľne motivovaná: dá sa povedať, od akého základového slova je dané pomenovanie odvodené. Analýza vzťahu odvodeného slova k základovému vedie nielen k zisteniu rozličných slovotvorných postupov, ale aj ku konštruovaniu rozličných motivačných formúl, v ktorých podstatnou zložkou je vyjadrenie príznaku, ktorý je priamym podnetom pre utvorenie pomenovania, odborného termínu.

K najvýraznejším motivačným formulám patrí formula „vec Y je podobná veci X“, teda motivačným príznakom tu je podobnosť. Veľmi nápadné, ale aj tak pomerne časté je motivovanie pomenovania v jednom vednom odbore základovým slovom s iného vedného odboru, resp. z inej oblasti, teda napr. motivovanie názvu rastliny pomenovaním zvieratá, motivovanie názvu časti stroja pomenovaním časti tela a pod.

Bežne sa tu hovorí o prenášaní významu. Je však zrejmé, že z hľadiska terminológie, resp. onomaziológie, nejde o prenášanie významu istého slova, ale jednoducho o použitie, obyčajne niečím motivované, istého slova na pomenovanie inej veci. Je to teda skôr prenášanie pomenovania. Pritom takéto prenášanie pomenovania môže byť v rozličných odboroch ľudskej činnosti nezávislé od iného odboru. Spravidla ide o využitie toho istého motivačného príznaku vo viacerých oblastiach.

Tvorenie pomenovaní na základe podobnosti má veľmi starú tradíciu. Stačí pripomenúť názvy súhvezdí, ktoré už v latinčine dostávali pomenovania na základe podobnosti s istými vecami alebo bytosťami: *Ursus* (*Medveď*), *Aries* (*Baran*), *Draco* (*Drak*), *Leo* (*Lev*), *Cancer* (*Rak*), *Capricornus* (*Kozorožec*), *Canis maior* (*Veľký pes*), *Canis minor* (*Malý pes*), resp. *Cassiopeia*, *Bootes*, *Pegasus*. Niektoré súhvezdia sú pomenované podľa astronomických prístrojov: *Circinus* – *Kružidlo*, *Horologium* – *Hodiny*, *Libra* – *Váhy*, *Norma* – *Pravítko*, *Pyxia* – *Kompas*, *Sextans* – *Sextant*, *Telescopium* – *Ďalekohľad*.

V slovenskom ľudovom názvosloví má dávnu tradíciu tvorenie názvov rastlín na základe podobnosti s typickými časťami tela. Sú to obyčajne dvojslovné názvy, v ktorých sa využíva časť zvieracieho tela a prívlastkom sa špecifikuje, o ktoré zviera ide. Patria sem názvy ako *kozia brada*, *myšľ chvostík*, *stračia nôžka*, *kozľ pysk*. Niektoré z nich sa udržali aj v súčasnej oficiálnej nomenklatúre napriek tendencii používať jednoslovné rodové názvy (napr. *ostrička myšľ chvostík*, *mrvka myšľ chvostík*).

Názvy zvierat sú základom pre tvorenie prívlastkov v druhových názvoch, napr. *vlčí bôb*, *jahňací šalát*, *vtáci zob*. Takéto prívlastky sú aj pri rodových názvoch motivovaných vecou: *hadie mlieko*, *psie mydlo*, *hadí koreň*, *hadí mor*.

Nechýbajú ani rodové názvy motivované priamo pomenovaním zvierat'a, napr. *kukučka*, *medvedík*, *jež*. Základové slovo – pomenúvanie zvierat'a – sa však často modifikuje nejakou slovotvornou príponou. Napr. *kraviarka*, *kocúrik*, *blšník*, *hadinec*, *žabník*. Slovtvorná prípona sa niekedy používa aj na diferencovanie viacerých rastlín, napr. *jež* – *ježec* – *ježatec* – *ježatka*, *psiaca* – *psiarka* – *psinček*, *kamzičník* – *kamzičnica* (Buffa, 1957).

Mnohé rastliny sú pomenované na základe podobnosti s rozličnými vecami: *ihlica*, *metlica*, *mydlica*, *rebríček*, *šíp*. Podľa častí tela sú pomenované napr. *jazyček*, *nechtík*.

Na rozdiel od botanickej nomenklatúry, kde je častá motivácia pomenovaním zvierat'a, v zoologickej nomenklatúre niet pomenovaní motivovaných menom rastliny. Ako motivačný príznak však môže fungovať pomenovanie iného zvierat'a. Býva to spravidla využitie názvu väčšieho, resp. bežného zvierat'a na pomenovanie menších druhov. Napr. v názvosloví hmyzu (Ferianc, 1975), kde je značný počet len nedávno utvorených názvov, možno nájsť pomenovania *kobylka*, *kohútik*, *koník*, *koníček*, *medvedík*. Ojedinele je základovým slovom názov živej bytosti: *mniška*. Častejšie sú názvy hmyzu motivované časťou tela: *hlavaňa*, *nosánik*, *okáň*, *očkáň*, *roháč*, *krytonos*. Niekoľko názvov má motiváciu názvom veci: *šidlo*, *šidielko*, *ihlica*, *ihlovka*, *slniečko*, *vážka*.

Dávnou tradíciou má pomenovanie rozličných vecí na základe podobnosti v technickej terminológii, najmä v strojárstve. Najtypickejšie sú pomenovania motivované časťou tela (Wüster, 1970). Hlavná časť sa nazýva telo, krátky výbežok na zariadení sa označuje ako *zub*, *nos*, *ucho*, dlhý výbežok ako *prst*, *rameno*, *noha*, *jazyk*. Spodná časť môže byť *noha*, *podošva*, *koreň*, predná časť sa nazýva *čelo*, *tvar*, *prsia*, zúžená časť sa nazýva *hrdlo*, dierovitá časť je *nos*, *oko*, ohnutá časť je *lakeť*, *koleno* a pod. Časť odevu je motivačným príznakom v názvoch ako *klobúk*, *čiapka*, *plášť*, *rukáv*, *gombík*, *manžeta*. Od názvov zvierat sú odvodené pomenovania ako *kôň*, *koza*, *vlk*, *rak*, *žabka*.

Často sa využívajú prípony: *pätka*, *pätica*, *hlavica*, *ramienko*, *ručička*, *kridelko*, *uško*, *jazyček*, *kolienko*.

Aj v terminológii celkom moderných odborov možno nájsť motiváciu na základe podobnosti. V terminológii teórie grafov sa napr. sústavne využívajú pomenovania z oblasti cestných stavieb. V grafoch sa rozlišuje *cesta*, *dráha*, *most*, *uzol*, ale aj iné, napr. *strom*, *stromový graf*, *slučka*, *uzáver*. Aj v terminoló-

gii matematiky možno nájsť vo všeobecnosti dosť termínov motivovaných podobnosťou s rozličnými pomenovaniami reálneho sveta; *klin, kľúč, koreň, päta* (kolmice), *plášť* (hranola), *pole, siet', tieň, krok* (dielika), *kotlina* (topografickej plochy)¹.

Príznak podobnosti sa napokon využíva aj v termínoch z oblasti počítačov: *kľúč, okienko, reťazenie, myš*. Podobnosť sa vyjadruje aj v prívlastkoch: *kľzavý priemer, vážený priemer, hostiteľský jazyk, hostiteľský systém, stromová štruktúra, koráľková štruktúra, listová štruktúra, kruhová štruktúra*.

Ako vidieť z uvedeného prehľadu, tvorenie pomenovaní na základe podobnosti nie je príznačné pre jediný jazyk a ani v tomto jazyku pre jediný vedný odbor. Možno skoro povedať, že motivačná formula „vec Y podobná veci X“ patrí k onomaziologickým univerzáliám. Preto niekedy ťažko povedať, či daný názov vznikol v našom jazyku a či bol do slovenčiny kalkovaný z iného jazyka.

Pri botanických a zoologických názvoch tu značný podiel majú vedecké (latinské) názvy. Zreteľné kalky sú napr. v dvojiciach *Libellula – vážka, Stellaria – hviezdica, Ligularia – jazyčník, Capsella bursa pastoris – pastierska kapsička, Aegopodium – kozia noha, Saponaria – mydlíca, Senecio – starček*.

V strojárскеj terminológii je veľmi blízky vzťah medzi slovenskou a nemeckou terminológiou. Všetky časti tela a odevu, ktoré sme uviedli vyššie, sú motivačným príznakom rovnakou mierou v nemčine i v slovenčine. Kalkovanie tu je pochopiteľné, lebo slovenskí odborníci spravidla študovali na nemeckých vysokých školách. Do značnej miery tu zaväzujú aj vcelku rovnaký vývin slovenskej a českej strojárскеj terminológie, lebo čeština tiež kalkovala z nemčiny.

Zaujímavé je však porovnanie slovenskej a ruskej strojárскеj terminológie (Oroszová, 1982). Aj v ruštine sa v hojnej miere využíva motivačná formula podobnosti so zvieratami alebo časťami tela a vecami. Preto možno nájsť úplne zhodné termíny v ruštine a v slovenčine, napr. *igla – ihla, mostik – mostík, tarelka – tanier, ščelka – čelust'*. Ale sú aj rozdiely v základových slovách. Proti rus. *rukav* je v slov. *hadica*, proti *chobot* je *rameno*, proti *chomut* je *strmeň*, proti rus. *chvost lopatki* je slov. *nôžka lopatky*, proti rus. *koreň lopatki* je v slov. *päta lopatky*. Niekedy je podobnosť vyjadrená formálne inak: *barašek – krídlóva matica, kolenčatj val – zalomený hriadeľ, kolpačkovaja gajka – uzavretá matica, zmejevnik – chladiaci had*.

Z prehľadu pomenovaní motivovaných príznakom podobnosti ďalej vidieť, že ten istý príznak (podobnosť s istou vecou, zvierat'om) sa využíva aj v rámci jed-

¹ Matematická terminológia (1977).

ného jazyka vo viacerých terminológiách. Tak slovo *ihlica* je nielen v technickej terminológii, ale aj v zoológii a botanike, *medvedík* je nielen zviera, ale aj hmyz a rastlina, *jež* je zviera i rastlina. Pritom tu z hľadiska daného vedného odboru nedochádza k omylom a chybám, lebo v každej terminológii sa takáto motivácia využíva samostatne, bez ohľadu na iný vedný odbor. Len z hľadiska lexikológie vzniká otázka, či takéto pomenovania sú významami daného slova, či len jeho významovými odtienkami, resp. či už ich treba pokladať za homonymá.

Vo výkladových slovníkoch sa táto otázka riadi obyčajne tak, že sa každý termín uvádza ako osobitný význam. Napr. slovo *ihlica* v *Slovníku slovenského jazyka* má takúto významovú štruktúru:

1. ihlovitý predmet na upevnenie alebo ozdoba vlasov, šiat,
2. nástroj na pletenie,
3. drevená alebo kovová palička zasunovaná do jarma pri zapriahaní zvierat,
4. anat. kosť predkolenia,
5. bot. ihlice – listy ihličnatých stromov,
6. bot. *ihlica roľná* – *Ononis arvensis*,
7. zool. časť kremenitej kostry vápenitých húb,
8. hud. hmyz vážka,
9. predmet majúci podobu ihlice.

Z hľadiska onomaziológie (a teda aj terminológie) však funguje každý z uvedených významov ako osobitné, samostatné pomenovanie. Preto možno rozličné použitia slova *ihlica* označiť ako tautonymá, a to aj v takých prípadoch, kedy sa lexikologicky pokladali už za homonymá.

A naopak, rozličné podoby pomenovania tej istej veci treba označiť ako heteronymá (lexikologicky synonymá). Podrobnejšie o týchto sémantických vzťahoch porov. Horecký (1981).

LITERATÚRA:

BUFFA, F.: Mená zvierat v slovenskom názvosloví rastlín. In: Slovenské odborné názvoslovie, 1957, roč. 5, č. 8, s. 225 – 229.

FERIANC, O.: Slovenské mená hmyzu. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV 1975. 308 s.

HORECKÝ, J.: Významové vzťahy v sústave termínov. Kultúra slova, 1981, roč. 15, č. 10, s. 321 – 325.

Matematická terminológia. 2. vyd. Bratislava 1977. 137 s.

OROSZOVÁ, D.: Ruská a slovenská strojárská terminológia. Kandidátska dizertačná práca, 1982.

Slovník slovenského jazyka I. Ed.: Š. Peciar. Bratislava 1959. 811 s.

WÜSTER, E.: Internationale Sprachnormung in der Technik besonders in der Elektrotechnik. 3. vyd. Bonn: Bouvier et Co. Verlag 1970. 507 s.

ANALOGICKÁ NOMINÁCIA

Článok bol pôvodne publikovaný vo vedecko-popularizačnom časopise
Kultúra slova v roku 1987.

Procesom a spôsobom pomenúvania, nominácie sa už tradične venuje pozornosť v teórii terminológie, skúmajú sa spôsoby, ako sa pojmy pomenúvajú jazykovými prostriedkami daného jazyka. Niektorí autori tento proces označujú ako *das Worten* (Wüster, 1979), iní ako *die Verantwortung* (približne *zoslovňovanie*). V širších súvislostiach sa obnovuje záujem o teoretické otázky nominácie v sovietskej jazykovede, ako ukazujú dva zborníky *Jazykovaja nominacija* (1977).

Nominácia sa vymedzuje ako tvorenie jazykových jednotiek charakterizovaných nominatívnou, pomenúvacou funkciou, t. j. takých jednotiek, ktoré slúžia na vyčleňovanie fragmentov mimojazykovej skutočnosti a na ich pomenovanie. Často sa rozlišuje prvotná, primitívna, neodvedená nominácia a na druhej strane druhotná nominácia, pri ktorej má meno druhotnú funkciu, je odvodené od iného mena. Do chápania nominačného procesu tu preniká lexikologické hľadisko, lebo sa vychádza z hotového slova, nie od pomenúvaného pojmu. Z tohto hľadiska nejde vlastne o druhotnú funkciu mena, ale o prenesenie hotového pomenovania do iných súvislostí, ale pritom zase len v prvotnej nominačnej funkcii. Je tu zase prvotný cieľ pomenovať nejaký pojem.

Z hľadiska onomaziológie (teórie pomenúvania) možno rozlišovať dva základné druhy nominácie. Ak proces nominácie prebieha na základe onomaziologického reťazca (Horecký, 1984) $\Delta \rightarrow O \rightarrow \square$, totiž od konceptuálnej oblasti Δ cez obsah O po formu $\square$, ide o priamu nomináciu (a to aj vtedy, keď ide o nemotivované slová – to je vlastne krajný prípad motivácie, často vysvetliteľný historicky alebo etymologicky). Ak sa však na konci onomaziologického reťazca slabne po už jestvujúcej forme, ide o nepriamu, lepšie povedané analogickú nomináciu.

Termín *druhotná nominácia* tu nie je dosť zreteľný, lebo nejde o nomináciu v druhom stupni, ale spravidla o priamy, prvotný, nominačný zámer, len sa pri nej využíva už jestvujúca forma. Podoba názvu *analogická nominácia* je opretá o význam gréckej predpony *ana-*, ktorá vyjadruje jestvovanie popri niečom, zdvojenie. Aj grécke sloveso *analogeo* znamená „byť v istom vzťahu k veci, korešpondovať s vecou“. V tomto zmysle sa o analógii hovorí v starovekej filozofii, najmä u Aristotela. Pod pojem *analogická nominácia* možno dobre zahrnúť aj tri základné druhy „druhotnej“ nominácie, totiž *metaforickú analógiu* na základe podobnosti, *atributívnu* čiže *metonymickú analógiu* na základe príľahlosti a *proporcionálnu analógiu* na základe zúženia alebo rozšírenia významu.

Od analogickej nominácie treba však odlišovať *paralelnú nomináciu*, tvorenie formálne síce rovnakých pomenovaní, ale rozdielne motivovaných. Ťažko povedať, že názov *volič* – prístroj je analogicky utvorený podľa *volič* – človek. Pomenovací proces tu zrejme prebiehal v oboch prípadoch samostatne, paralelne, a to od rozdielnych významov slovesa *voliť*. Podobne sa samostatne utvoril hovorový názov *cestár* vo význame „pracovník v oblasti ciest“ a *cestár* vo význame „cyklista pretekajúci na cestách“. Rozdielnosť motivácie je tu zrejmá na prvý pohľad. Aj v slove *kožiar*, pri ktorom Slovník slovenského jazyka uvádza tri významy: 1. garbiar, 2. kožný lekár, 3. chrobák *Dermestes*, ide zrejme o výsledky paralelnej nominácie, motivovanej v prvom prípade predmetom činnosti, spracúvaním kože, v druhom prípade starostlivosťou o ľudskú kožu a v treťom prípade obľúbeným miestom. Zaujímavý je typ *škôlkár*: pomenovania *detská škôlka* a *lesná škôlka* sú vo vzťahu podobnosti, pomenovanie *lesná škôlka* vzniklo analogickou nomináciou popri už jestvujúcom pomenovaní *detská škôlka*, no hovorové substantívum *škôlkár* ako pracovník v *lesnej škôlke* nie je výsledkom analogickej nominácie, lež vzniklo paralelne, samostatne.

Ako vidieť z načrtnutej problematiky, základným prvkom pri analogickej nominácii je prenos označovaný ako *prenášanie významu*, v presnejšej formulácii ako *prenášanie pomenovania*, najčastejšie v podobe tróпов, zriedkavejšie však aj zužovaním alebo rozširovaním významu.

O tróпов, resp. o metafore a metonymii jestvuje takmer neprehľadná literatúra. Užitočné zhrnutie názorov na metaforu je napr. v práci J. Pavelku (1983). O podstate metafory sa vykryštalizovali tri teórie: substitučná, komparačná a interakčná. *Substitučná teória*, ktorá skúma, ako možno istý výraz nahradiť, substituovať iným, mohla sa zrejme najlepšie uplatniť pri skúmaní metafory v reči, v textoch. Väzba na text je zrejmá aj v *komparačnej teórii*, ktorá spolu so substitučnou teóriou má paradigmatický charakter, kým *interakčná teória* má výrazný syntagmatický charakter. Práve z tohto syntagmatického charakteru však vyplýva, že interakčná teória je všeobecnejšia a že sa dá menej aplikovať na výklad nominačných procesov. Tu je spoľahlivejším východiskom komparačná teória, resp. teória analógie, podobnosti, similarity.

M. Black (1962) vo svojej interakčnej teórii skúma vzťah znaku k označovanej veci (referentu), ale zavádza dva subjekty: hlavný a pomocný (vedľajší). Napr. vo výpovedi *Človek je vlk* hlavný subjekt je *človek*, vedľajší *vlk*. N. D. Aruťunovová (1979) rozvíja túto Blackovu teóriu a rozlišuje štyri zložky: prvé dve zložky sú objekty (Blackove subjekty), kým ďalšie dve zložky sú príznaky. Objekty možno interpretovať ako materiálne mimojazykové podstaty – referenty, resp. z hľadiska logiky ako pojmy, predstavy, resp. z hľadiska jazykovedy ako slová. Príznaky sú vlastnosti objektov, aspoň jeden príznak musí byť spoločný.

Mimoriadnu pozornosť výskytu a využitiu metonymie v texte venuje L. E. Ginzburg (1985) a tak sa pripája k širokému prúdu teórií o metafore. Uvedené stanoviská možno súhrnne charakterizovať ako textologický, ak nie priamo poetologický prístup.

Veľmi rozšírený je však aj lexikologický prístup, skúmanie prenesených významov slova a sémantickej štruktúry slova ako celku, ktorá sa rozvíja práve prenášaním významu. V tomto zmysle napr. L. E. Ginzburg zisťuje rozličné metonymické štruktúry slova a označuje ich ako reťazce, hviezdice a jadrá. Kým pre tieto štúdie je príznačný záujem o sémantickú štruktúru slova a jej výsledok v povrchovej štruktúre, pričom sémantická štruktúra je vlastne hĺbkovou štruktúrou, iní bádatelia presúvajú ťažisko výskumu do konceptuálnej oblasti. Tento posun sa zvyrazňuje aj tým, že metonymické vzťahy sa schematicky členia do troch typov podľa základnej priestorovej orientácie. Je to ablatívny typ vyjadrujúci pôvod, alatívny typ vyjadrujúci cieľ a lokatívny typ vyjadrujúci miesto.

Ešte výraznejší posun do konceptuálnej oblasti v tomto lexikologickom prístupe je zreteľný u M. V. Nikitina (1974), najmä v jeho členení obsahových vzťahov na implikačné (vyplývajúce), inkluzívne (zahrnujúce; spolu s rodovo-druhovými) a similačné (pripodobňujúce). Do implikačných vzťahov pritom zaraďuje nielen metonymické vzťahy typu *látka – výrobok*, *proces – výsledok*, ale aj synekdochické vzťahy *časť – celok*. Do similačných vzťahov zase zaraďuje, vecnú (predmetovú) simuláciu, napr. *kostra človeka – kostra stroja*, ale aj synestetickú simuláciu založenú nie na spoločnom obsahu, ale na spoločnom spôsobe vnímania, a napokon aj emotívnu simuláciu založenú na spoločnom pragmatickom obsahu. Nikitinova klasifikácia predstavuje vlastne klasifikáciu konceptov nie dosť zreteľne spojených s formou slov, no pritom ostáva na lexikologickej rovine.

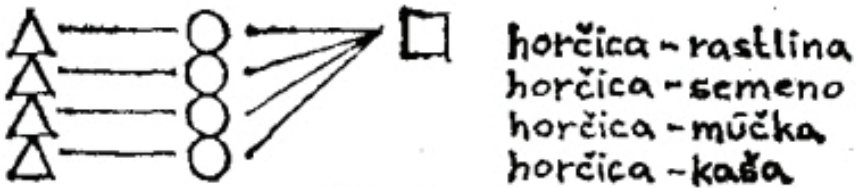
Z onomaziologického hľadiska možno rozlišoval dva základné typy analogickej nominácie. V prvom prípade sa na jednu formu viažu odlišné obsahy, v druhom prípade na jeden koncept a obsah sa viažu dve, spravidla inkluzívne späté formy, ale jestvujúce popri sebe (teda analogicky, analogujúco).

Najjednoduchší prípad analogickej nominácie je *metonymia*, keď sa podobne ako pri polysémii vznikajúcej priamou nomináciou na jednu formu viažu odlišné koncepty a obsahy, ale na rozdiel od priamej, resp. paralelnej nominácie sú prirahlé:

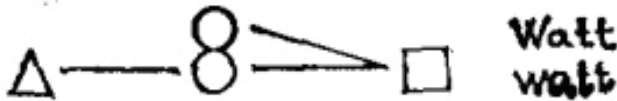

V zložitejších prípadoch na seba postupne nadväzujú aj viaceré onomaziologické reťazce (presnejšie ich konceptovo-obsahová časť), napr. v slove *horčica*:

Krajným prípadom metonymickej analogickej nominácie je apelativizácia, prevzatie vlastného mena na pomenovanie napr. meracej jednotky alebo iného zariadenia v prípadoch ako *Watt* – *watt*, *Röntgen* – *röntgen* (pričom sa, pochopiteľne, neberie do úvahy konceptuálna zložka):

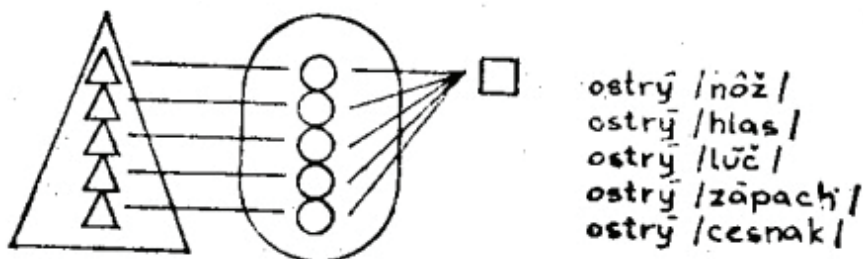

Výpočet metonymických vzťahov, z ktorých sa napokon neuplatňujú v nominácii všetky, býva u rozličných autorov rozdielny. Napr. N. R. Norrick (1981) uvádza 6 metonymických vzťahov: *príčina* – *následok*, *činnosť* – *účastníci činnosti*, *časť* – *celok*, *nádrž* – *obsah*, *skúsenosť* – *konanie*, *vlastník* – *vlastnenie*, pričom, ako vidieť, nie všetky sa uplatňujú pri nominácii a zahrňujú sa sem aj synekdochy (*celok* – *časť*, *nádrž* – *obsah*). Pravda, v každej triede sa uvádza ešte viacero princípov, napr. v triede *príčina* – *následok* rozoznáva štyri princípy: *príčina* – *následok*, *výrobca* – *výrobok*, *prírodný zdroj* – *prírodný produkt*, *nástroj* – *produkt*.

Podobne aj Ginzburg (1985) rozoznáva šesť tried, resp. konštrukcií a v každej rozlišuje niekoľko typických predikátov. Napr. v rezultatívnej triede sa uplatňujú predikáty „*to je výsledok alebo dôsledok*“, „*pochádza z*“, „*je*“. Pritom v prehľadných tabuľkách rozvádza ešte podrobnejšie triedenie (a to aj podľa iných sovietskych autorov). Pravda, nie všetky typy a predikácie sa uplatňujú v analogickej nominácii, mnohé možno doložiť len v textoch ako okazionálne, príležitostné, na kontext viazané pomenovania.

K metonymii sa často priraduje (hoci nie jednotne) *synestézia*, pretože medzi jednotlivými pomenovaniami je konceptuálny aj obsahový vzťah príľahlosti. Ale pritom celý rad príľahlých pomenovaní je zahrnutý do súborného konceptu a ob-

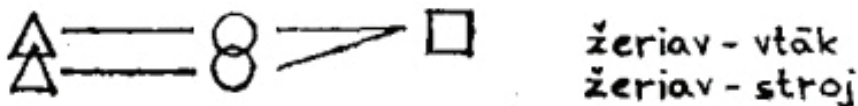
sahu. Graficky možno tieto vzťahy, ilustrované adjektívom *ostrý*, znázorniť takto:

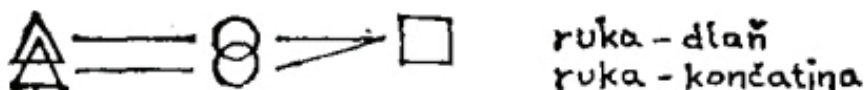
Pri synekdoche (ktorá sa často pokladá za špecifický prípad metonymie) sú rozdielne vzťahy v konceptuálnej a obsahovej oblasti. Kým obsahy synekdochicky viazaných pomenovaní sú skutočne vo vzťahu príľahlosti, konceptuálne zložky sú vo vzťahu inklúzie:

Pri analogickej nominácii založenej na *metaforických* vzťahoch treba predpokladať prienik konceptuálnej a obsahovej zložky a rozlišovať prinajmenšom dva krajné prípady. V prvom prípade je v prieniku konceptuálnej a obsahovej zložky jediný sémantický príznak:

V druhom prípade je v prieniku viacej sémantických príznakov a analogické pomenovanie sa odlišuje jediným sémantickým príznakom: Je to prípad veľmi blízky inklúzii.

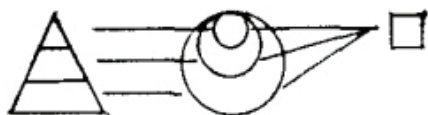

Pri metafore niet síce toľko vzťahov a rozličných typov ako pri metonymii, ale zdá sa, že má väčší dosah pre nomináciu ako ostatné analogické pomenovania. Ako ukazuje Kulijev (1985), návrat k metaforickému pomenovaniu nastáva vo

vede po období krízy názornosti v takých prípadoch, keď sa prejavuje kríza v tendencii po formalizácii vedeckých poznatkov (Gödelova teoréma o nemožnosti formalizovať všetky prípady). Ak sa v prvej fáze formalizácie prejavoval zreteľný odpor proti metaforickým pomenovaniám, v druhej možno pozorovať návrat k názornosti, pravda, nie v poetickom zmysle, ale v zmysle nepriamej názornosti, v podobe obrazných názvov. Možno to povedať aj tak, že každá nová informácia narúša normálne fungovanie jazyka a toto narušenie sa vhodne kompenzuje práve aktualizáciou metaforických prvkov jestvujúcich už v jazyku. Metafora je vlastne verbalizáciou analógie. V analógii zreteľnejšie vystupujú prvky zhody než prvky odlišnosti, kým v básnickej metafore sa zdôrazňujú skôr prvky odlišnosti. Tieto rozdielne funkcie metafory sa prejavujú v rozlíšení metafory na charakterizačnú (*to je skutočný orol*) a nominačnú, pri ktorej sa stráca obrazotvornosť (Aruťunova, 1979). V prvom prípade sa spravidla prenáša pomenovanie veci na pomenovanie inej veci (*žeriav* – vták → *žeriav* – *stroj*), resp. deja na iný dej (*vyplývať* – *vyvozovať*), prípadne aj príznaku na príznak (*ostrý nôž* – *ostrý náboj*). Pri prenose príznaku z veci na príznak ide skôr o charakterizáciu (*vlk* – útočník, *zajac* – bojko).

Ako uvádza Hoffmann (1985), aj I. Kant konštatoval, že metafora spadá do analógie, ktorou sa špecifikujú spoločné vlastnosti alebo vzťahy. Kulijevovo trocha jednostranné zistenie o snahách prekonávať úskalia formalizácie formuluje Hoffmann opatrnejšie. Ukazuje, že vo vývine vedy sa objavujú dva typy vedcov: vizuálny a matematický. Matematicky orientovaný vedec buduje formálne teórie a nové javy pomenúva na základe logickej intuície, kým vizuálne orientovaný vedec siaha po metafore a modeloch. Bückendorf (1963) sa odvoláva v tejto súvislosti na staršiu štúdiu McDonalda (1926), ktorý spomenutý protiklad zakladá na rozdiel medzi aplikovanou a exaktnou vedou: v exaktných vedách je vraj tendencia tvoriť názvy z grécko-latinských koreňov, v aplikovaných vedách (najmä medzi vynálezcami) sa skôr siaha po domácich slovách. Pritom niekedy jestvujú synonymá práve podľa týchto dvoch oblastí, napr. v angličtine *refrigerator* popri *ice-box*. Analogické tvorenie pomenovaní na základe metaforických vzťahov má dlhú tradíciu takmer vo všetkých vedách. Napr. v jazykovede sú bežné také názvy ako *koreň*, *pád*, ale najnovšie aj *pole*. Vo fyzike sú bežné pomenovania *ťažká voda*, *mladá voda*, v meteorológii napr. *výbežok*, *brázda*, v teórii grafov *uzol*, *hrana*, *cesta*, *dráha*.

Ak aj koncept, aj obsah nového pomenovania sú zahrnuté do konceptu a obsahu starého pomenovania, ide o proporcionálnu analógiu vyjadrujúcu špecifikáciu, resp. v opačnom smere generalizáciu čiže zužovanie a rozširovanie významu:

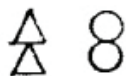

muž - človek muž, pohlavia
 muž - dospelý
 muž - manžel

Ako vidieť z uvedených príkladov analogickej nominácie, jestvujú medzi nimi tri typy logických vzťahov: *disjunkcia* (rozdelenie), *inklúzia* (zahrnutie) a *intersekcija* (prienik), pričom tieto vzťahy sa týkajú jednak konceptuálnej, jednak obsahovej zložky onomaziologického reťazca.

Disjunkcia konceptuálnej aj obsahovej zložky je charakteristická pre metonymické vzťahy, intersekcija obidvoch zložiek pre metaforické vzťahy. Medzi týmito krajnými prípadmi sú vzťahy špecializácie a generalizácie charakterizované inklúziou konceptuálnej i obsahovej zložky. Pre synekdochické vzťahy je charakteristická inklúzia konceptuálnych zložiek, ale disjunkcia obsahových zložiek, kým v synestetických vzťahoch ide o disjunkciu konceptuálnych a obsahových zložiek, pričom však všetky sú zahrnuté (vzťah inklúzie) vo všeobecnej konceptuálnej i obsahovej zložke.

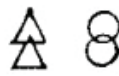
Prehľadne:

metonymia

špecializácia
 generalizácia

metafora

synekdocha

synestézia

Vzťah analógie v zmysle „*jestvovať popri sebe*“ možno však vidieť aj vo formovej zložke onomaziologického reťazca. Logicky tu ide o vzťah inklúzie dvoch formových zložiek. Z explicitnej podoby pomenovania (prvá forma) sa vyberá

najvýraznejší príznak a slovo či slová, ktoré ho vyjadrujú. Tak z explicitného pomenovania *streda, v ktorú sa hrajú pohárové zápasy* vzniká zjednodušené pomenovanie *pohárová streda*. Podobne napr. *schôdza spolku rybárov – rybárska schôdza*:

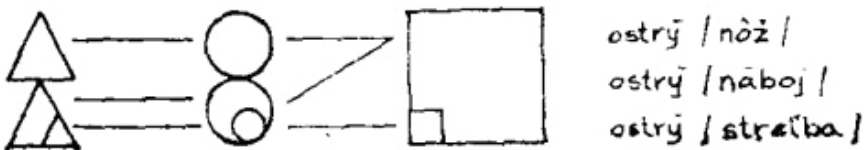
Mnohé z takýchto pomenovaní majú sprvu hovorový ráz, ale nezriedka sa uštalujú aj ako normálne, neutrálne pomenovania. Vzťah inklúzie vo formovej zložke treba napokon vidieť aj v rozličných typoch mechanického spájania morfémy (blending) typu *smoke – fog → smog*, *endogénny morfín → endorfín*, ale aj (ba predovšetkým) v rozličných akronymách typu *LD – letálna dávka*, *GAS – generálny adaptačný syndróm*.

Akronymický typ pomenovaní možno znázorniť takto:

(Pravda, mnohé akronymá vznikajú v iných jazykoch, najmä v angličtine a preberajú sa ako hotové.)

Od mnohých analogických pomenovaní vznikajú ďalšou analógiou nové odvodené pomenovania. Tento proces možno právom označiť ako druhotná, lepšie povedané druhostupňová analogická nominácia. Ide o také prípady ako *ostrá strelba – strelba s ostrými nábojmi*, kým prvotná, prvostupňová analógia je v dvojici *ostrý nôž – ostrý náboj*: Kým na prvom stupni ide o vzťah disjunkcie, na druhom stupni je vzťah inklúzie formy:

Vcelku možno zhrnúť, že analogická nominácia je síce menej často využívaný spôsob pomenovania, ale jednako veľmi výrazný. Má pevné miesto aj v súčasnej slovnej zásobe slovenčiny, najmä však v jej terminologickej zložke.

LITERATÚRA:

ARUŤUNOVA, N. D.: Jazykovaja metafora (sintaksis i leksika) [Языковая метафора (синтаксис и лексика)]. In: Lingvistika i poetika [Лингвистика и поэтика]. Moskva: Nauka 1979, s. 147 – 173.

BLACK, M.: Models and Metaphors: Studies in Language and Philosophy. Ithaca: N. Cornell University Press 1962. 267 s.

BÜCKENDORF, H.: Metaphorik in modernen technischen Bezeichnungen des Englischen. Inaugural Dissertation zur Erlangung des Doktorgrades der Philosophischen Fakultät der Universität Köln, Köln 1963. 320 s.

GINZBURG, E. L.: Konstrukcia polisemii v ruskom jazyke. Taksonomija i metonimija. [Конструкция полисемии в русском языке. Таксономия и метонимия]. Moskva: Nauka 1985. 223 s.

HOFFMANN, R. R.: Some Implications of Metaphor for Philosophy and Psychology of Science. In: Ubiquity of Metaphor. Ed.: R. Dirven– W. Paprotté. Amsterdam: John Benjamins 1985, s. 327 – 380.

HORECKÝ, J. – BLANÁR, V. – SEKANINOVÁ, E.: Obsah a forma ako organizujúce princípy slovnej zásoby. In: Obsah a forma v slovnej zásobe. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV, 1984, s. 13 – 21.

HORECKÝ, J.: Sémantická štruktúra adjektíva ostrý – scharf v slovenčine a nemčine In: Konfrontačný a komparatívny výskum jazykovej a literárnej komunikácie. Acta Facultatis Philosophicae Univeristatis Šafarikanae. Jazykovedný zborník 8/ Literárnovedný zborník 8. Ed.: P. Petrus. Bratislava: SPN 1991, s. 61 – 63, rus. res. s. 63 – 64, nem. res. s. 64.

Jazykovaja nominancija. Obščije voprosy [Языковая номинация : общие вопросы]. Ed.: B. A. Serebrennikov – A. A. Ufimceva. Moskva: Akademia Nauk SSSR 1977. s. 358.

Jazykovaja nominancija II. Vidy naimenovanij [Языковая номинация. 2, Виды наименований]. Ed.: B. A. Serebrennikov – A. A. Ufimceva. Moskva: Akademia Nauk SSSR 1977. 356 s.

KULIJEV, G. G.: Metaforičeskij aspekt verbalizacii novogo značenija [Метафорический аспект вербализации нового знания]. In: NTR i razširenije naučnogo poznaniija [НТР и развитие научного познания]. Vaku, 1985, s. 105 – 114.

NIKITIN, M. V.: Leksičeskoje značenije v slove i slovosočetanii [Лексическое значение в слове и словосочетании]. Vladimir: Gosudarstvennyj pedagogičeskij institut im. P. D. Lebedeva-Pofanskogo 1974. 222 s.

NORRICK, N. R.: Semiotic Principles in Semantic Theory. In: Amsterdam Studies IV, Current Issues in Linguistic Theory. Vol. 20, Amsterdam – Philadelphia: J. Benjamins Publishers 1981. 252 s.

PAVELKA, J.: Anatomie metafory. Brno: Blok 1982. 198 s. WÜSTER, E.: Einführung in die allgemeine Terminologielehre und terminologische Lexikographie. Wien – New York: Springer – Verlag 1979. 145 + 70 s.

D. SÉMANTICKÉ VZŤAHY V TERMINOLÓGII

MIESTO A ÚLOHA SYNONÝM V TERMINOLÓGII

Článok bol pôvodne publikovaný v odbornom časopise
Slovenské odborné názvoslovie v roku 1954.

V bohatej literatúre o synonymách sa dnes už jednoznačne učí, že synonymá nie sú slová s rovnakým významom, ale v prevažnej väčšine slová s určitými významovými alebo štylistickými odtienkami.

Za úplné synonymá, t. j. za skutočne rovnoznačné slová možno pokladať iba paralely medzi domácim a prevzatým slovom (napr. *lingvistika* – *jazykoveda*, *pyknometer* – *hustomer*). Za vlastné synonymá (niekedy nazývané aj ideografickými alebo lexikálnymi synonymami) sa pokladajú slová, ktorých významový obsah sa sčasti kryje a len sčasti rozchádza (napr. *pokarhanie* – *napomenutie* – *výstraha*, *pekný* – *krásny* – *nádherný*). Za štylistické synonymá sa pokladajú také slová, ktorých významový obsah sa kryje, ale používajú sa v rôznych štýloch (napr. *jar* – básnické *vesna*, *obchodovať* – zastaralé *kupčiť*, *rečniť* – expresívne *rečňovať* a pod.).

Vo všeobecnosti možno povedať, že čím je jazyk bohatší na ideografické, ale najmä štylistické synonymá, tým viac má vyjadrovacích možností, je pestrejší a ohybnejší. Toto tvrdenie však vôbec nemožno aplikovať na oblasť terminológie. V terminologickej vrstve slovnej zásoby je prílišná bohatosť lexikálnych synonymým znakom neustálenosti, rozkolísanosti, znakom začínajúceho sa prudkého vývinu alebo aj znakom prudkého zlomu v metódach vedeckej práce. Ak je proti spisovným termínom veľa termínov štylistických (nárečových alebo hovorových), svedčí to o malej tradícii príslušnej disciplíny.

Typickou oblasťou takýchto štylistických synonymým v terminológii je napr. botanická nomenklatúra. Nie je u nás zriedkavý prípad, že pre tú istú rastlinu sa podľa jednotlivých krajov používa rôzne meno a že tento stav má často odraz aj v literatúre. Napr. pre *podbel' obyčajný* uvádza Futák v *Slovenskom herbári* (1946) názvy *podkovka*, *podbiel prašivý*, *podbelie*, *konské kopyto*, pre *černicu* názvy *ostružina*, *ostružník*, *ostružiník* i *čierna malina*. Rozumie sa, že takáto štylistická synonymita je v odbornej literatúre neželateľná, preto sa s rozvojom botanickej literatúry z jestvujúcich synonymým vyberajú také, ktoré vyhovujú najmä systémovým požiadavkám, a povyšujú sa za záväzné vedecké názvy.

V strojárskej terminológii je podobný štylistický rozdiel medzi hovorovými, resp. až slangovými termínmi: napr. *šublera* proti *hrúbkomer*, *majzel'* proti *sekáč*, *štôska* proti *obrážka* a pod. V spisovnej terminológii sa spravidla takéto slango-

vé alebo hovorové slová nezavádzajú. Preto iba zriedkavo, i to len v ľudovejších terminológiách sa stretávame s dvojicami názvov ako *zarovnávač – géč, rozvodka – šrankovač* (v lesníctve), *pritužovať – temovať* (v strojnícťve).

Ale aj v našej spisovnej terminológii, ako vidieť vo vydaných terminologických slovníkoch i v tomto časopise, je pomerne značný počet synonym (s výnimkou botaniky a zoológie, sčasti aj anatómie, kde je záväzná tendencia k jednoznačnosti mien).

Treba však zdôrazniť, že synonymita v terminológii má určité osobitné črty, ktorými sa odlišuje od synonymity v ostatných vrstvách. V dvojiciach ako *lúpač – styk, vodotesnosť – nepriepustnosť, výstavok – semenák, kal – bahno, poryv – náraz* nejde totiž ani o synonymitu štylistickú, ani lexikálnu, pretože slová sa nerozlišujú používaním v rôznych štýloch, ale ani nie sú blízke svojím lexikálnym významom, nemajú spoločné významové prvky. Synonymami sú iba preto, že sú názvami pre tú istú vec. Ich zaradenie do dnešných terminologických slovníkov (a to sa týka všetkých typov terminologických synonym, o ktorých budeme v ďalšom hovoriť) je odôvodnené obyčajne tým, že sa nechce porušiť súvislosť s doterajšou literatúrou daného odboru. Ale umiernením, resp. poradím synonym sa naznačuje, ktorým smerom asi pôjde vývin: je pravdepodobné, že sa uplatnia predovšetkým termíny uvádzané na prvom mieste. V doterajšej literatúre, ako sme už naznačili, sú synonymá odôvodnené tým, že tú istú vec možno často chápať z rôznych hľadísk, ba niekedy aj z celkom odlišného vedeckého stanoviska.

Osobitnú skupinu v takýchto synonymických dvojiciach tvoria tzv. morfológické synonymá. Sú to názvy, ktoré majú ten istý slovný základ, ale sú modifikované rôznymi slovotvornými príponami. Napr. *sušina – súš, črták – črtač, zrkadlisko – zrkadlo, umývadlo – umyvák, matica – matka, rozvodnica – rozvodie*. Ako vidieť z uvedených príkladov, dáva sa spravidla prednosť slovám odvodeným typickou slovotvornou príponou, ktorá výrazne odlišuje termín od slova z bežnej slovnej zásoby.

K bežným terminologickým synonymám patria aj dvojice, kde proti prevzatému slovu je domáce slovo, pričom sa vcelku dáva prednosť domácejmu slovu (v našom neúplnom materiáli je napr. 31 dvojíc domáce slovo – prevzaté slovo proti 15 dvojiciam prevzaté slovo – domáce slovo). Ide napr. o dvojice *atmosféra – ovzdušie, pyknometer – hustomer, amortizér – tlmič* (na podvozku lietadla), *helikoptéra – vrtuľník*, resp. v opačnom poriadku *lietadlo – aeroplán, premet – looping, vodováha – libela, vetromer – anemometer, úchylkomer – derivometer, prst – mydát, vodostrek – fontána*. Často ide o doslovný preklad, kalk, ale ako vidieť zo synonym *vodováha – libela, prst – mydát*, nie sú zriedkavé ani prípady, že ide o slová nekalkované. Z dvojíc ako *pyknometer – hustomer* popri *vetromer –*

anemometer vidieť, že zásada dávať prednosť domácemu slovu síce prevláda, ale neuplatňuje sa všade. Pritom dôvody pre ponechanie prevzatého slova nie sú vždy jasné; bude ich treba ešte podrobnejšie skúmať.

Prípadov, v ktorých sa ako synonymá uvádzajú dve prevzaté slová, je pomerne málo. Z nášho materiálu sú to len dvojice *silíciumkarbid* – *karborundum*, *hydrofón* – *akvafón*, *fekálie* – *exkrementy*.

Terminologické synonymá sa vyznačujú tým, že na rozdiel od slov bežnej slovnej zásoby nejde len o synonymitu jednotlivých slov, ale že synonymá môžu byť i viacslovné pomenovania, pokiaľ sú názvami pre tú istú vec. Pritom však sú pomerne zriedkavé prípady, že dvojslovné synonymá sú zložené z celkom odlišných slov (či už domácich alebo prevzatých). Môžeme uviesť napr. *vyúst'ovacia trať* – *vtokový úsek*, *vodíkový exponent* – *reakčné číslo*, *zrníčkové koloidy* – *pôdne suspenzoidy*, *pohybová energia* – *živá sila*.

Oveľa väčšiu skupinu tvoria také synonymické viacslovné pomenovania, ktorých styčné body sa vyjadrujú spoločným slovom: v jednom i druhom pomenovaní je to isté slovo, ktoré tak tvorí bezpečný základ pre synonymitu.

Pritom za skutočné synonymá možno pokladať len také dvojslovné názvy, ktoré sa odlišujú svojím určovaným členom (obyčajne podstatným menom) a zhodujú sa svojím určujúcim členom (zhodným alebo nezhdným prívlastkom). Ide tu o také typy ako *výdatnosť prameňa* – *vodnosť prameňa*, resp. *rúrový stok* – *rúrový hltáč*. Pritom v určovacom člene sú možné všetky také prípady ako pri jednoslovných pomenovaniach: proti domácemu slovu stojí domáce slovo (*hlava zuba* – *vrchol zuba*), proti domácemu prevzaté (*ťažisko výtlaku* – *centrum výtlaku*), proti prevzatému domáce (*koeficient rezania* – *súčiniteľ rezania*), proti prevzatému iné prevzaté (*sterilizácia vody* – *dezinfekcia vody*). Podobný stav je aj v názvoch so zhodným prívlastkom: *rúrový stok* – *rúrový hltáč*, *lesná výroba* – *lesná produkcia*, *nosný systém* – *nosná sústava*.

Viacero styčných bodov je medzi takými synonymami, ktoré sa odlišujú iba prívlastkom. Ide o také prípady ako *obnovná doba* – *zmladzovacia doba*, *hospodárska drevina* – *ekonomická drevina*, *teplá voda* – *termálna voda*, *pneumatická vodáreň* – *hydroforová vodáreň*, resp. *tlmič hluku* – *tlmič výfuku*, *let v nepokojnom ovzduší* – *let v poryve*.

Nie sú zriedkavé ani také synonymá, v ktorých je raz prívlastok zhodný, raz nezhdný, reprezentovaný tým istým slovným základom, napr. *percento prírastku* – *prírastkové percento*, *brehový ľad* – *ľad pri brehu*. Takéto synonymá by sme mohli nazvať syntaktickými. Sú v nich tie isté slová, len ich syntaktický vzťah je rozdielny. V takýchto prípadoch vzniká veľmi často otázka, ktorému typu treba

dávať prednosť. Pri jej riešení sa vychádza obyčajne zo zásady, že v slovenčine je prirodzenejší typ so zhodným prívlastkom a forsírujú sa názvy typu *brehový ľad*. Pri takomto riešení však treba mať vždy na pamäti predovšetkým to, že prívlastkom zhodným sa zovšeobecňuje, nezhodným konkretizuje (*riečny breh – breh rieky*). No veľmi často treba brať ohľad aj na celkovú sústavu termínov. Ak sa napr. v určitej oblasti vyskytuje väčší počet termínov typu percento prírastku, treba dávať prednosť takému typu aj pri tvorení ďalších termínov (pochopteľne aj naopak).

Podobný typ terminologických synonym je ten, pri ktorom proti názvu s prívlastkom zhodným je názov s prívlastkom nezhodným, ale slová v prívlastku nie sú z rovnakého základu (napr. *ťah vrtule – dopredný ťah, rýchlosť letu – relatívna rýchlosť, prúdová funkcia – funkcia toku*).

V uvedených typoch terminologických synonym ide o vyjadrenie tej istej veci formálne rovnakými, ale obsahovo odlišnými názvami. V ďalšej skupine terminologických synonym pristupuje ešte ďalšie hľadisko: snaha po stručnejšom vyjadrení. Popri presnom dvojslovnom pomenovaní často vzniká termín jednoslovný alebo miesto viacslovného dvojslovný. Pritom sú dosť časté aj prípady, že ako synonymum sa kladie slovo celkom iného základu (napr. *zvrat – stínací turnus, zdvižný uzáver – stavidlo*), prípadne proti domácomu slovu prevzaté (napr. *vodorovná obrážačka – shaping, lietadlo ťažšie ako vzduch – aerodyn, kĺzanie po kridle – glisáda*). Najčastejšie však obidve takéto synonymá súvisia spoločným základom a líšia sa iba svojou morfológickou podobou. Ide tu vlastne o morfológické synonymá typu *rozvodnica – rozvodie*, lenže proti slovotvorným príponám stoja celé samostatné slová. Vidieť to na dvojiciach *vrtací stroj – vrtačka, prúdová čiara – prúdica, termálny prameň – teplice, štiepne drevo – štiepy*. Menej častý je typ, v ktorom sa proti prevzatému zloženému slovu kladie rozpis (*rádiostanica – rádiová stanica, kolititer – koliový titer*), ba sú aj také prípady, že sa proti dvojslovnému pomenovaniu stavia iba jedno slovo z neho, napr. *požiarny hydrant – hydrant, uhol nábehu – nábeh*. To je možné len vtedy, keď je zo súvislosti jasné, o aký hydrant, resp. aký nábeh ide.

Sú však aj také terminologické synonymá tohto typu, v ktorých sa kratším názvom stručnejšie, hoci menej presne vyjadruje to, čo sa musí opisovať mnohými slovami. Takéto skratkové synonymá sú napr. *supersonická dynamika* proti *dynamika supersonických rýchlostí*, *druh pôdy* proti *zloženie pôdy podľa zrnitosti*, *zaťaženie na jednotku plochy* proti *plošné zaťaženie*, *les vysokého tvaru* proti *vysoký les*, *zrázový uhol* proti *uhol zošikmenia prúdu za kridlom*. Takéto skratkové synonymá sú možné len tam, kde skrátený termín zapadá do celkového systému

názvov a kde prítom nemôže vzniknúť nedorozumenie, resp. zámena s iným termínom.

Z nášho prehľadu, v ktorom sme uviedli iba najčastejšie typy synonymým, dobre vidieť, že synonymy v terminológii nie je taká zriedkavá, ako by malo vyplývať z často opakovanej zásady, že termíny musia byť presné a jednoznačné. Niet pochýb, že aj synonymné termíny môžu byť presné: i jeden i druhý názov zo synonymickej dvojice môže presne vystihovať a označovať daný pojem, pravda, obyčajne z rôznych hľadísk. Staršie názvy sa udržiavajú niekedy dosť dlho po prevládnutí novších hľadísk, najmä v medzných oblastiach alebo v menej teoretických odboch, ktorých stav závisí od pokroku v základných teoretických disciplínach, ba často aj v školských učebniciach.

Pri dnešnom normovaní odbornej terminológie by nebolo správne vychádzať zo starších hľadísk, preto staršie synonymá treba brať s rezervou a podľa možnosti postupne ich vytláčať. Ponechať synonymá je účelné len tam, kde ide o slová so starou tradíciou. Inak hlavnou zásadou pri výbere termínov z jestvujúcich synonymým má byť ich systémovosť.

LITERATÚRA:

FUTÁK, J. a kol.: Slovenský herbár I. – II. Trnava: Spolok sv. Vojtecha 1946. 876 s.

O HOMONYMII V TERMINOLÓGII

Článok bol pôvodne publikovaný v odbornom časopise
Slovenské odborné názvoslovie v roku 1957.

Otázky homonymie sú v lexikologickej teórii spracované dosť podrobne, i keď – ako ešte v mnohých otázkach – niet úplnej zhody v tom, čo možno klásť proti sebe ako homonymá.

Vcelku sú dve hľadiská.

Podľa jedného treba ako homonymá hodnotiť dva alebo i viac rovnakých radov hlások, ktorých význam nijako spolu nesúvisí. Také homonymá sú napr. rady hlások NOS vo význame „súčiastka tváre“ a NOS vo význame „častejšie nes“ (t. j. rozkazovací spôsob od slovesa *nosiť*), ďalej napr. TRI (číslovka) – TRI (rozkazovací spôsob od *triet'*), VEĎ (rozkazovací spôsob od *viest'*) – VEĎ (častica). Je zrejmé, že tu nejde o rovnaké, hláskove zhodné slová, ale iba o zhodu určitých foriem slov. Preto sa takýmto zhodným slovám niekedy dáva osobitný názov homoformy. Zo skutočnosti, že nejde o hláskovú zhodu pomenovaní, ale iba ich foriem, vyplýva, že pre terminológiu homoformy nie sú natoľko dôležité.

Podobne málo dôležité sú aj tzv. homofóny, slová či formy rovnako znejúce vo výslovnosti, ale odlišené graficky, pravopisne. V slovenčine ide napr. o dvojice *plot* – *plod*, lebo v slove *plod* sa na konci vyslovuje [t]: *plot* (okrem určitých prípadov). V iných jazykoch, napr. v angličtine a francúzštine, je takýchto homofónov oveľa viac. Pre terminológiu sú homofóny menej dôležité preto, že termíny sa najčastejšie používajú v písanom jazyku a aj v hovorenej podobe máme vždy pred očami ich grafickú podobu.

Podľa druhého hľadiska treba za homonymá pokladať nie prosto hláskove zhodné rady s odlišným významom, ale iba hláskove zhodné slová, ak majú značne odchylný význam. Pritom slovom sa rozumie nie iba základný tvar (pri podstatnom mene a prídavnom mene prvý pád jednotného čísla, pri slovese neurčitok), ale i súhrn všetkých tvarov, v ktorých môže základný tvar vystupovať. Teda pri podstatnom mene a prídavnom mene súhrn všetkých pádov v jednotnom i množnom čísle, pri slovese súhrn všetkých osôb, časov a spôsobov.

Takéto homonymá, pretože ide o komplexné slová, slúžiace obyčajne ako pomenovanie určitých mimojazykových skutočností, sú dôležité aj pre terminológiu, preto sa obmedzíme na ich skúmanie.

Treba, pravda, poznamenať, že úplných homoným, t. j. slov, ktoré sa hláskovo úplne zhodujú vo všetkých tvaroch, nie je najmä medzi podstatnými menami tak veľa. Za úplné homonymá treba pokladať napr. dvojicu *mesiac*¹ (planéta) – *mesiac*² (30, resp. 31 dní), pretože všetky tvary majú zhodné. Ale už napr. dvojica *triedič*¹ (pracovník) – *triedič*² (stroj) nemá všetky tvary zhodné: v jednotnom čísle sú rozdiely v 3. páde (*triedičovi* – *triediču*), v 4. páde (*triediča* – *triedič*) a v 6. páde (*o triedičovi* – *o triediči*), v množnom čísle sú rozdiely v 1. páde (*triediči* – *triediče*) a v 4. páde (*triedičov* – *triediče*). Tieto rozdiely sú dané rozdielom medzi životnosťou a neživotnosťou. Inokedy môžu byť rozdiely dané odlišnosťou v rodoch: slovo *lama* má iné tvary v mužskom rode (a význame „budhistický kňaz“) a iné v ženskom rode (a význame „zvíra z čeľade Camelidae“). Pri slovesách je takýchto odlišných tvarov oveľa menej, pri prídavných menách ich temer niet.

Ako sme už spomenuli, pre terminológiu je dôležitý základný tvar, lebo je súčasne tvarom pomenúvacím. Preto treba spoločne skúmať terminologické homonymá úplné i čiastočné.

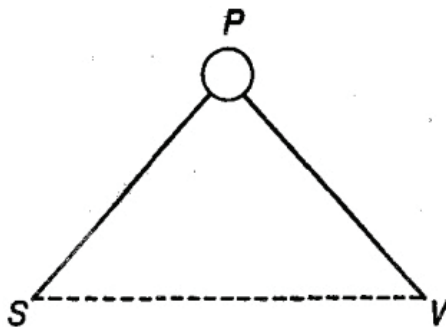
Z uvedených troch príkladov už vidieť, že homonymá vznikajú trojakým spôsobom.

Homonymná dvojica *lama*¹ – *lama*² vznikla tak, že jedno slovo bolo prevzaté z tibetčiny, druhé z jazyka juhoamerických domorodcov. Dvojica *rys*¹ (výkres) a *rys*² (zvíra Lynx) sa stala homonymnou vtedy, keď v praslovanskom slove *rys*^o odpadlo mäkké *jer* a z nemčiny prešlo k nám slovo *Riss* (súvisí s *reissen*) v podobe *rys* (s podobnou zmenou *i-y* ako napr. v *Ritter* – *rytier*). Takýmto homonymám sa hovorí lexikálne alebo niekedy aj hybridné.

Homonymná dvojica *triedič*¹ – *triedič*² vznikla tak, že sa od slovesa *triediť* utvoril raz názov pre človeka, ktorý triedi, inokedy názov pre stroj na triedenie, pričom homonymia je už v slovotvornej prípone *-č*. Takéto homonymá sú slovotvorné.

Homonymná dvojica *mesiac*¹ – *mesiac*² vznikla tak, že pôvodne dva blízke významy jedného slova, navzájom dost' súvisiace (veď čas sa meral podľa pohybu nebeských telies), časom sa úplne vzdialili, viacvýznamové slovo sa rozpadlo na dve samostatné, homonymné slová. Takéto sémantické homonymá sú veľmi dôležité pre sám výklad homonymie, ale i pre možnosti využitia homoným v terminológii.

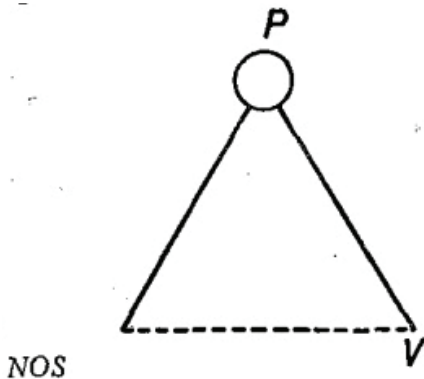
Zo skutočnosti, že homonymá veľmi často vznikajú rozpadom viacvýznamového slova, vyplýva, že pre správne pochopenie homonymie nie je dôležitý protiklad synonymia – homonymia, ako sa bežne učí, ale skôr protiklad polysémia (viacvýznamovosť) – homonymia. Tento protiklad, resp. vzťah homonymie k polysémii možno znázorniť aj graficky.

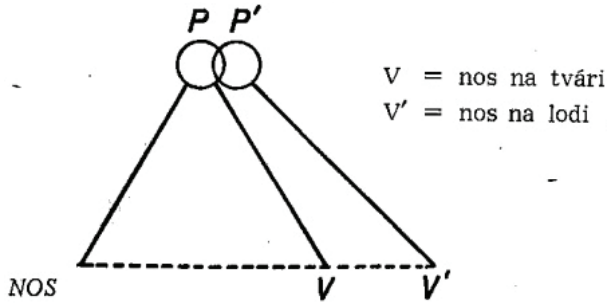
V lexikologickej teórii je známe a všeobecne uznávané, že v slove z hľadiska významu hrajú základnú úlohu traja činitelia: zvuková (materiálna) stránka, t. j. to, čím sa označuje, ďalej obsahová, resp. v terminológii pojmová stránka, t. j. to, čo sa označuje, a napokon označovaná vec. Pritom vzťah medzi označovanou vecou a zvukovou stránkou slova nie je priamy, ale iba cez obsahovú stránku. Ak si zvukovú stránku označíme S (slovo), obsahovú P (pojem) a označovanú vec V, môžeme slovo vyjadriť tzv. sémantickým trojuholníkom na obrázku č. 1 vyššie.

Ak má niektoré slovo dva alebo viac významov, znamená to, že tým istým „slovom“ S sa označujú dve alebo viac vecí, pričom obsahové stránky (P) nejako súvisia. Ak je súvis taký, že obsahové stránky majú niektoré znaky spoločné, ide o metaforické posunutie významu. Ak sa obsahové stránky len dotýkajú, ide o metonymické posunutie významu.

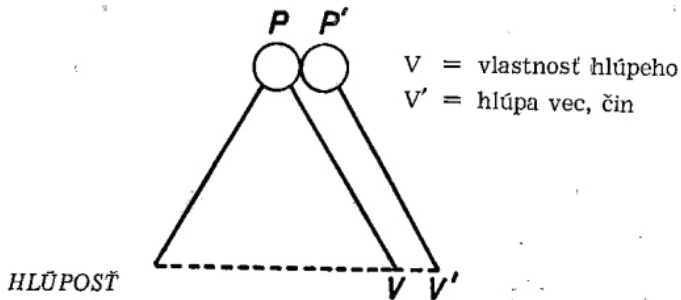
Graficky možno tento stav znázorniť takto: Ak slovo *nos* označuje časť tváre, môžeme nakresliť taký trojuholník, ako je na obr. 2:

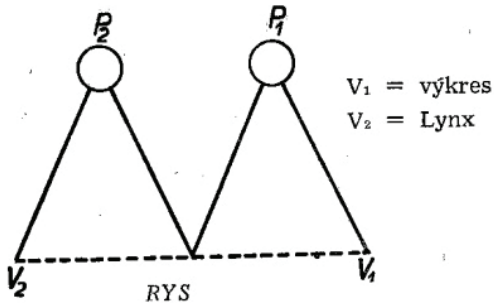
Na označenie nosa lode možno slovo NOS použiť len preto, že sú tu spoločné znaky (miesto uprostred čelnej strany, hrebeňovité vyčnievanie atď.), hoci pribúdajú aj niektoré znaky ďalšie, ako je to znázornené na obrázku č. 3:

Pri metonymickom posunutí sa obsahové stránky neprekrývajú, ale iba dotýkajú, ako vidieť na obrázku č. 4:

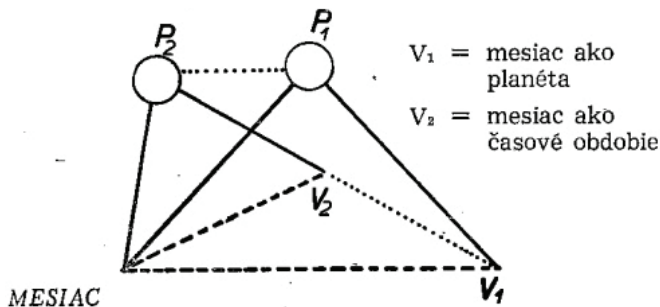

Lexikálne homonymá možno graficky vyjadriť tak, ako ukazuje obrázok č 5:

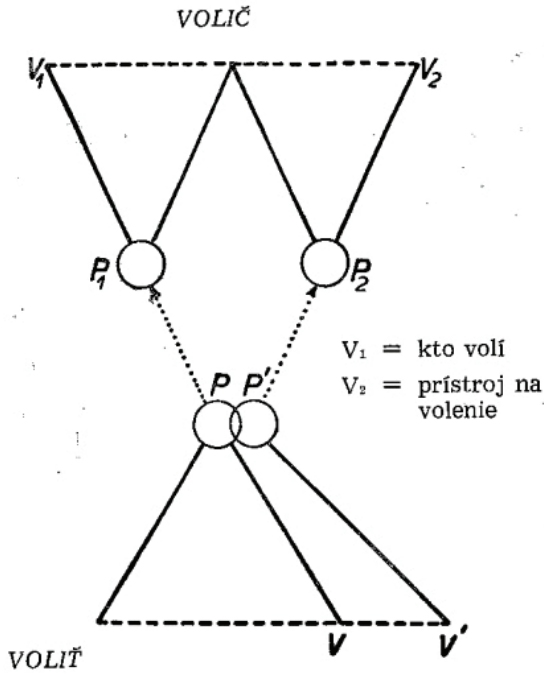

Rozpad viacvýznamového slova na homonymá zachytíme tak, ako vidieť na obrázku č. 6:

Po týchto všeobecných výkladoch možno pristúpiť k skúmaniu homonym v terminológii. Už vopred možno povedať, že v terminológii sú homonymá prvkom vcelku neželateľným, lebo ľahko môžu spôsobiť nedorozumenie. Preto v mnohých medzinárodných konvenciách sa priamo ustanovuje, že homonymné názvy nie sú prípustné. Táto zásada sa však v praxi zužuje len na užšie oblasti. Napr. v pravidlách pre zoológickú nomenklatúru sa výslovne upozorňuje, že homonymá medzi názvami zvierat a rastlín nie sú na prekážku. Pravdepodobnejšia je možnosť nedorozumenia v takých dvojiciach ako *triedič*¹ – *triedič*², *nakladač*¹ – *nakladač*², *vypínač*¹ – *vypínač*². Preto sa azda pri menách strojov dáva prednosť prípone *-ačka*, lebo možnosť zámény s názvom pracovníčky je menšia.

Tu sa však vynára otázka, či dvojice typu *triedič*¹ – *triedič*² sú skutočne homonymá. Otázka vzniká preto, lebo veľmi ľahko si možno predstaviť, že názov stroja *triedič* vznikol posunutím významu, prenesením z človeka na stroj vykonávajúci podobnú alebo tú istú činnosť (to je spoločný obsahový znak). O takýto jednoduchý prípad ide, keď základom tvorenia je jeden a ten istý význam slovesa. Ale ak je základom tvorenia iný význam (teda ani nie homonymum), nemožno si predstaviť posunutie významu v hotovom, utvorenom slove. V takých prípadoch ide o samostatné tvorenie a teda možno povedať, že ide o homonymá. Napr. od slovesa *voliť* vo význame „vyberať, vysielat“ zástupcu do výboru, do parlamentu“ je životné podstatné meno *volič*, ale od významu „vyberať z množstva niečoho“, ktorý v slovese s prvým nepochybné súvisí, je utvorené neživotné podstatné meno *volič* ako názov pre určité zariadenie v automatickej telefónnej ústredni. Podobný vzťah vzniká aj vtedy, ak sa najprv utvorí neživotné podstatné meno tohto druhu (napr. *vypínač*) a potom nezávisle od neho životné podstatné meno, ako ukazuje obrázok č. 7:

Také isté homonymické vzťahy vznikajú aj medzi dvojicami názvov, z ktorých jedným sa označuje živočích, druhým rastlina, príp. jedným vyššia rastlina, druhým mach, jedným rastlina, druhým vec a pod.

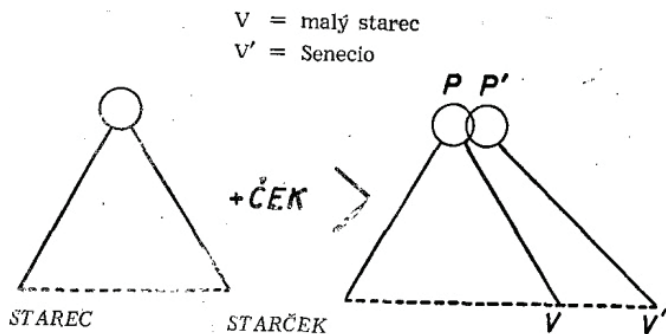
Napr. od spoločného základu *potok* je utvorený názov *potočník* pre rastlinu *Sium* i pre mach *Hygroamblystegium*, od *kopyto* je utvorený zoológický názov *kopytník* (Ungulata) i názov rastliny *Asarum*. Od prídavného mena *horký* je takto utvorené slovo *horčík* ako názov rastliny *Picris* i názov chemického prvku *Magnesium*. Vždy tu ide o nezávislé tvorenie tou istou príponou od spoločného slovo-tvorného základu.

Trocha iný je vzťah medzi takými názvami ako *starček* v botanike a zoológii, lebo je kombinovaný aj vzťahom k bežnému zdrobnenému slovu *starček*.

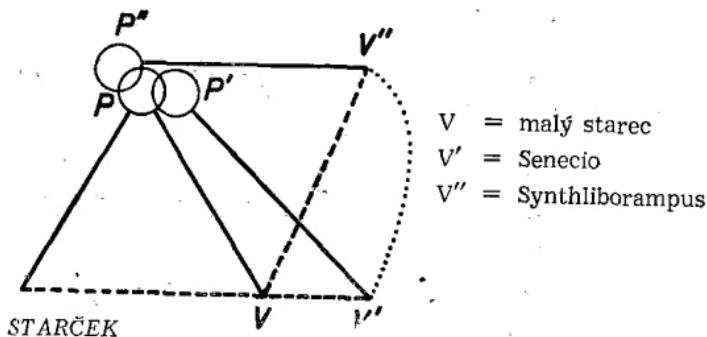
Pokiaľ ide o vzťah takéhoto názvu v jednom odbore k neterminologickým slovám, možno ho označiť ako prenesenie, posunutie významu, lebo ako motivácia názvu obyčajne sú určité spoločné znaky. Prítom niekedy ide ešte aj o kalkovanie vedeckého názvu, napr. v názve rastliny *starček* – *Senecio*. Ale to len podporuje

tézu o spoločných znakoch, lebo aj vedecký názov bol utvorený na základe nejakých typických vlastností rastliny alebo zvierat'a.

Tieto vzťahy sú zachytené na obrázku č. 8:

Ale od slova *starček* sa prenesením významu na základe spoločných znakov vytvoril názov aj pre vtáka Synthliborampus. Tento význam nemožno priradiť do uvedeného obrazca ako P“, resp. V“, lebo nejde o ďalšie prenášanie, ale o prenášanie z pôvodného P. Inak povedané, slovo *starček* sa rozvetvuje na dva prenesené významy, ako ukazuje obrázok č. 9 nižšie, ktoré však medzi sebou súvisia iba tak ako homonymá *volič*¹ (človek) a *volič*² (prístroj).

Je teda zrejmé, že z hľadiska slovnej zásoby sú slová *starček* (rastlina) a *starček* (vták) iba svojráznymi prenesenými významami základného slova *starček*, no z hľadiska botanickej a zoolologickej nomenklatúry sú to homonymá. Inak povedané, z hľadiska slovnej zásoby ich treba značiť ako V' V" ku V, kým z hľadiska terminologického ako V₁ a V₂.

Veľmi podobné takýmto vzťahom, najmä typu *volit'* – *volič*, sú vzťahy medzi základným slovom a odvodenými prídavnými menami typu *mlieko* > *mliečny*¹ (z mlieka), *mliečny*² (týkajúci sa mlieka), *projekcia* > *projekčný*¹ (týkajúci sa projekcie), *projekčný*² (týkajúci sa projektovania). Pravda, v lexikografickej praxi sa vcelku málo uvádzajú ako homonymá, ale spravidla len ako rôzne významy. Príznačne však je, že v terminologickej praxi sa prídavné mená typu *mliečny* nepokladajú za dosť výrazné na označovanie odlišných vzťahov a prejavuje sa snaha akoby odstrániť homonymiu tvorením odlišnými príponami, teda napr. *mliečna* (mliečna polievka) a *mliekový* (mliekový typ dobytky).

Skutočnosť, že i takáto málo výrazná homonymia sa pri prídavných menách pokladá za neželateľnú, kým pri podstatných menách sa toleruje, dá sa azda vysvetliť tým, že prídavné mená nie sú vlastným pomenúvacím prvkom, ale iba bližšie určujú základné pomenovania vyjadrené podstatným menom.

Napokon treba ešte upozorniť na osobitnú homonymiu v zoologickej nomenklatúre, týkajúcu sa vždy rodu, resp. niekoľkých rodov. Ide o to, že pre niekoľko rodov, pomenovaných vo vedeckej nomenklatúre niekoľkými slovami, používa sa v slovenskej nomenklatúre jedno slovenské slovo. Napr. slovenský názov *čajka* sa používa pre rod *Pagophila*, *Rissa*, *Rhodostethia*, *Xenia* i *Larus*, slovenský názov *cíbik* pre rody *Vanellus*, *Ohettusia*, *Lobivanellus* i *Hoplopterus*, *bažant* pre *Gennaeus*, *Phasianus*, *Syrmaticus* i *Chrysolophus* a pod.

Takáto homonymia nesúvisí s viacvýznamovosťou, ale jej protikladom je tzv. heteronomia, zjav, že pre príslušníkov jedného rodu, označeného vo vedeckej nomenklatúre jedným názvom, je v slovenčine, najmä v ľudovom jazyku, viacej odchylných názvov pre jednotlivé druhy. Napr. pre rod *Carduelis* (ako uvádza prof. Ferienc v doslove (1958) sú v slovenčine živé názvy *stehlík* (*Carduelis carduelis*), *čížik* (*Carduelis spinus*), *konôpka* (*Carduelis cannabina*) a *čečetka* (*Carduelis flammea*). Prípady takejto heteronymie sú ešte menej želateľné ako prípady homonymie, preto sa v oficiálnych nomenklatúrach zásadne odstraňujú. V našom prípade riešil prof. Ferienc heteronymiu tak, že ustálil názvy *stehlík obyčajný* pre *Carduelis carduelis*, *stehlík čízavý* (*čížik*) pre *Carduelis spinus*, *stehlík konopkár* (*konôpka*) pre *Carduelis cannabina* a *stehlík čečetkavý* (*čečetka*) pre *Carduelis flammea*. Tým aspoň v prívlastku zachoval ľudové názvy (i keď v podobe prídavného mena) a neporušil pritom jednotu druhu *Carduelis*.

Zo stručných poznámok o homonymii v terminológii vidieť, že ju treba posudzovať z iných hľadísk než v bežnej slovnej zásobe, lebo to, čo sa vo všeobecnom slovníku môže uviesť ako nové významy, v terminológii treba pokladať za homonymá. Platí to najmä o prvkoch botanickej a zoologickej

nomenklatúry, lebo tu sa každý člen presne a jednoznačne odlišuje osobitným vedeckým názvom. Z toho dôvodu niet snáh vyhýbať sa homonymii medzi jednotlivými odbormi. Často by to nebolo ani možné pre veľký počet prvkov, ktoré treba pomenovať.

LITERATÚRA:

FERIANC, O.: Slovenské názvoslovie vtákov. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1958. 329 s.

VÝZNAMOVÉ VZŤAHY V SÚSTAVE TERMÍNOV

Tento príspevok predstavuje podstatnú časť referátu predneseného na zasadnutí Medzinárodnej lingvistickej terminologickej komisie pri Medzinárodnom komitáte slavistov, ktoré sa konalo 18. – 21. mája 1981 v Kyjeve. Pôvodne bol publikovaný vo vedecko-popularizačnom časopise Kultúra slova v roku 1981.

Pri systematickom spracúvaní, revidovaní a ustaľovaní terminológie v istom vednom odbore je nevyhnutné – ako ukazujú domáce i zahraničné skúsenosti – vychádzať z onomaziologického (pomenúvacieho) hľadiska, postupovať od pojmu k termínu. Pri rozhodovaní o konkrétnej formálnej podobe termínu treba vychádzať zo sémantickej štruktúry jestvujúcich slov, resp. pri tvorení nového slova (to býva pomerne zriedkavé) brať do úvahy sémantické zákonitosti tvorenia slov. To znamená, že do pomenovacieho komplexu treba brať len také prvky (slová a morfémy), ktoré niektorými svojimi vlastnosťami odrážajú niektoré vlastnosti pomenúvaného pojmu, resp. niektoré vlastnosti logických predikátov, ktorými je daný pojem vymedzený (Horecký, 1974).

Pri takomto postupe sa v praxi stáva, že niektoré slová alebo ich niektoré sémantické prvky sa vyskytujú v pomenovaní niekoľkých, viac-menej príbuzných pojmov. Pri abecednom usporiadaní terminológie by sa tento jav prejavil tak, že niektoré termíny by sa museli uvádzať ako jednotky s viacerými významami, napr. fonéma: 1. základná jednotka zvukovej stavby jazyka majúca rozlišovaciu platnosť, 2. zväzok dištingtívnych príznakov (Horecký – Rácová, 1979). V inom prípade sa termíny uvádzajú ako osobitné heslá s vhodným indexom: *príznak*¹ = *sympťóm*: vonkajší prejav povahy veci alebo procesu, *príznak*²: fonologická vlastnosť členov protikladu. Teda je to také riešenie, aké býva v jazykových výkladoch, prípadne aj prekladových slovníkoch.

Pri systémovom usporiadaní terminológie a jej lexikografickom spracovaní v podobe pojmového slovníka sa fakt, že niektoré pojmy a termíny sa vyskytujú vo viacerých pozíciách, tiež zachycuje číslovaním. Ide o také prípady ako *jazyk*¹, *jazyk*², *gradácia*¹, *gradácia*², pričom sa však číselným indexom nevyznačuje sémantický vzťah medzi uvádzanými termínmi, ale iba výskyt vo viacerých pozíciách. Tak je to napr. v *Slovníku slovanské lingvistickej terminologie* (SSLT, 1977 a 1979).

Treba však zdôrazniť, že v systematickom terminologickom slovníku ani nejde o vyznačovanie sémantických vzťahov slov (takých vzťahov, ako je polysémia,

homonymia a synonymia). Uvedené sémantické vzťahy majú zmysel pri semaziologickom postupe, teda napr. pri spracúvaní slovnej zásoby istého jazyka, resp. podjazyka tradičnými lexikografickými metódami. Pri onomaziologickom postupe treba skúmať predovšetkým vzťahy medzi pojmami, napr. nadradenosť, podradenosť, totožnosť, a až v ďalšom stupni paralelné vzťahy medzi termínmi. Preto uvedené vzťahy nie je praktické pomenúvať rovnakými termínmi ako sémantické vzťahy na semaziologickej rovine.

Vzniká tu teda terminologický problém, ako odlíšiť semaziologické vzťahy od onomaziologických. K riešeniu tohto problému možno pristupovať predovšetkým analýzou konkrétneho pojmového a terminologického systému, ako aj spôsobu, ako sa skúmané vzťahy zachycujú v lexikografickom spracovaní tohto systému. Pri svojej analýze vychádzame zo *Slovníka slovenské lingvistické terminologie*.

V tomto slovníku (a prirodzene, aj v systéme jazykovednej terminológie) sa niektoré obsahovo i formálne rovnaké termíny vyskytujú v dvoch pozíciách. Ako typický príklad možno uviesť termíny *metafora* a *metonymia*, ktoré sa zrejme v totožnom význame požívajú v lexikológii (pozícia 4-10-3) i v štylistike (8-8-5-1). Takisto termín *neologizmus* sa uvádza v sústave pojmov lexikologických i štylistických, termín *sponové sloveso* sa uvádza v kapitole o syntaxi.

V takýchto prípadoch je rozlíšenie číselným indexom (*metafora 1, metafora 2, sponové sloveso 1, sponové sloveso 2*) skutočne len vyjadrením konvencie, že ak sa termín vyskytuje vo viacerých pozíciách, treba to vyznačiť indexom.

Opačný prípad tvoria také termíny, ktoré síce majú rovnakú formálnu podobu, ale používajú sa v pomerne odľahlých odboroch tej istej disciplíny. Tak termín *jazyk* sa vyskytuje v kapitolke o všeobecných pojmoch, ako aj v kapitolke o fonetických pojmoch: v prvom prípade ide o jazyk ako systém (*langue*) v druhom prípade o jazyk ako anatomický útvar (*lingua*). Vo výkladovom slovníku by tieto termíny boli uvedené pod heslom *jazyk* ako osobitné významy, v krajnom prípade ako homonymá. No ak sa vychádza od pojmového systému, ide jednoducho o použitie toho istého pomenovania vo viacerých prípadoch. Takéto prípady sa napr. v zoologickej a botanickej nomenklatúre označujú ako *tautonymia* a termíny ako *tautonymá*, t. j. formálne rovnaké pomenovania. V uvedených nomenklatúrach sú tautonymá vlastne neprípustné a jestvujúca tautonymia sa pri revízii nomenklatúry odstraňuje.

V jazykovednej terminológii sa za tautonymá pokladajú nielen také dvojice ako *jazyk (langue)* a *jazyk (lingua)*, ale napr. aj dvojica *čiarika* ako rozdeľovacie znamienko a *čiarika* ako dĺžň, *šum* ako fonetický jav a *šum* ako komunikačný jav, *zložka* ako pravopisný jav a *zložka* ako prvok binárneho rozkladu. Za tautonymá treba pokladať aj termíny ako *gradácia* v stupňovaní a *gradácia* v štylistike (kli-

max), *norma* a *úzus* v oblasti jazykovej kultúry a *norma* a *úzus* v teórii L. Hjelmseleva, podobne *figúra* v štylistike a *figúra* u Hjelmseleva.

Pomerne častá je medziodborová tautonymia. Napr. dvojica *subjekt* v logike a *subjekt* (podmet) v lingvistike alebo *morfológia* ako náuka o tvaroch v jazykovede, ale aj v anatómii (Horecký, 1980).

Medzi dvoma krajnými prípadmi, totožnosťou typu *metafora* a tautonymiou typu *jazyk*, ležia termíny, ktoré sa odlišujú šírkou významu, resp. rozsahom pojmu. Napr. termínom *morféma* sa raz pomenúva lineárny segment slovného tvaru, inokedy len špecifikovaný segment nesúci tvaroslovnú informáciu (teda len gramatická morféma). To isté platí o dvojici *kompozitum* a (vlastné) *kompozitum*.

Sporný je vzťah medzi termínmi ako *deklinácia* (skloňovanie) ako druh ohýbania a *deklinácia* (skloňovanie) ako deklinačný typ, napr. *tretia deklinácia*. Podobný vzťah je aj medzi termínmi *konjugácia* (časovanie). Významová blízkosť a z toho vyplývajúca možnosť chápať význam „typ“ ako posunutý by nasvedčovali tomu, že ide o jedno slovo, ale o viacvýznamovosť termínu *deklinácia*, najmä v porovnaní so zreteľnou tautonymiou v dvojici *deklinácia* (skloňovanie) a *deklinácia* (odchýlka, napr. v názve *magnetická deklinácia*). Ale z onomaziologického hľadiska ide o tautonymiu, pravda, vyjadrenú rozdielnymi definíciami pri rovnakom význame použitých slov.

Logickým protikladom k tautonymii je prípad, keď sa ten istý pojem pomenúva dvoma odlišne motivovanými slovami, napr. *sémantéma* – *lexéma*. Takéto riešenie by sme mohli nazvať heteronymiou. V istom zmysle sú heteronymné aj termíny *eufemizmus* – *melioratívum*, lebo v prvom prípade je motívom príznak „dobrý“, v druhom prípade príznak „lepší“. Oveľa častejšia je medzi jazykovú heteronymia, totiž fakt, že v rozdielnych jazykoch majú termíny rozdielnu motiváciu. Napr. proti slovenskej dvojici termínov *vstupný jazyk* – *výstupný jazyk* je v angličtine *source language* – *target language* s motiváciou „zdroj“, resp. „cieľ“. V SSLT je aj dvojica slov. *arbitrérnosť* – poľ. *konwencjonalność* (Masár, 1981).

Pomerne často sa pre jeden pojem uvádzajú a používajú dva termíny (niekedy i viac). Z hľadiska semaziológie to je zrejme synonymia, ale z hľadiska onomaziológie zase istý druh heteronymie. Pri abecednom usporiadaní sa takéto termíny uvádzajú napr. so znamienkom rovnosti (*jednotné číslo* – *singular*), pri systémovej usporiadaní, ako je to napr. v SSLT, stačí variantné termíny uvádzať za čiarkou, resp. pri viacslovných termínoch variantné časti v zátvorke: *odporovacia (adverzatívna) spojka*. Vzťahy medzi variantnými termínmi môžu byť rozličné: raz ide o takmer totožné, a teda rovnako oprávnené podoby, inokedy sa môže ako variant uvádzať školská podoba proti vedeckej, odporúčaná popri tradičnej,

neodporúčaná alebo nesprávna proti prijímanej (SSLT, 1977). Isté typy termínov sa pritom môžu ešte osobitne graficky označovať, napr. nesprávne alebo neodporúčané v zátvorkách, odlišným typom písma a pod.

Prirodzene, že jestvujú aj také termíny, ktorými sa pomenúvajú odlišné pojmy. Tento vzťah možno označiť ako rozdielnosť.

Ak by sme na zvýraznenie vzťahov medzi termínmi v sústave pojmov istého vedného odboru (v našom prípade jazykovedy) použili spôsob zavedený v prácach E. Wüster (1979), dostali by sme pomerne jednoduchú a symetrickú schému. Prítom však postupujeme nie od pomenovania, ako je to u Wüster, ale od pojmu a pre túto pojmovú, resp. definičnú zložku zavádzame symbol Δ (popri symbole $\square$ pre formu a O pre obsah):

totožnosť	$\Delta - O - \square$	metafora
tautonymia obsahová	$\Delta - O > \square$	jazyk (langue) jazyk (lingua)
pojmová	$\Delta > O - \square$	deklinácia deklinácia
heteronymia obsahová	$\Delta < O - \square$	lexéma sémantéma
variačná	$\Delta - O < \square$	aspirácia prídych
rozdielnosť	$\Delta - O - \square$	slovo veta

Rozbor terminologického systému jedného vedného odboru z hľadiska onomaziológie, teda z hľadiska pomenúvacieho procesu ukazuje, že treba brať do úvahy tri základné zložky: vymedzenie pojmu a jeho miesta v danej sústave, obsahovú stránku používaných slov a napokon ich formálnu podobu. Z analýzy týchto vzťahov vyplýva nielen potreba aj terminologicky rozlíšiť semaziologické termíny *polysémia*, *homonymia*, *synonymia* a paralelné onomaziologické termíny *tautonymia*, *heteronymia* a *variantnosť*, ale aj zhoda so semiotickou analýzou základných sémantických vzťahov. Podobne ako znak nemožno sto-tožňovať so slovom, lebo znakom môže byť slovo, význam slova i spojenie slov, tak aj termínom môže byť slovo, istý významový prvok slova alebo spojenie slov (Horecký, 1981).

LITERATÚRA:

HORECKÝ, J.: Základné problémy terminológie. In: Kultúra slova, 1974, roč. 8, č. 5, s. 129 – 132.

HORECKÝ, J.: Vzťah jazykovednej terminológie k terminológii iných vedných odborov. In: GUSLI Rapportier 1. Contemporary Problems in Linguistic Terminology. Collection of Papers – Aktuálne problémy po lingvističeskej terminológii. Göteborg: Department of Slavic Studies of the University of Göteborg 1980, s. 65 – 71.

HORECKÝ, J.: Semiotické aspekty sémantiky. In: Jazykovedné štúdie, 16. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV 1981, s. 13 – 15.

MASÁR, I.: Niektoré možnosti koordinácie slovanskej jazykovednej terminológie. In: Kultúra slova, 1981, roč. 15, č. 10, s. 325 – 333.

Slovník slovanské lingvistické terminologie. Slovar slavianskoj lingvističeskoj terminologii. Dictionary of Slavonic Linguistic Terminology. Ed.: A. Jedlička. Praha: Academia. 1. zv. 1977, 553 s.

Slovník slovanské lingvistické terminologie. Slovar slavianskoj lingvističeskoj terminologii. Dictionary of Slavonic Linguistic Terminology. Ed.: A. Jedlička. Praha: Academia. 2. zv. 1979. 483 s.

WÜSTER, E.: Einführung in die allgemeine Terminologielehre und terminologische Lexikographie. Wien – New York: Springer – Verlag 1979. 145 + 70 s.

E. INTERLINGVÁLNE SKÚMANIE TERMINOLÓGIE

OTÁZKA MEDZINÁRODNEJ SLOVANSKEJ TERMINOLÓGIE, JEJ SÚČASNÝ STAV A HISTORICKÝ VÝVOJ

Článok bol pôvodne publikovaný v zborníku
Československé přednášky pro IV. mezinárodní sjezd slavistů v Moskvě v roku 1958.

Pri skúmaní terminológie, tak isto ako pri štúdiu slovnej zásoby vôbec, treba mať na pamäti predovšetkým vzťahy medzi jednotlivými prvkami slovnej zásoby, ale neslobodno zanedbávať ani vzťahy kultúrne a sociálne. Pri porovnávaní dvoch i viacerých jazykov treba okrem toho skúmať aj prípady vzájomného ovplyvňovania. No pri skúmaní terminológie pristupuje ešte ďalšie hľadisko: treba skúmať, do akej miery vyhovuje daný termín požiadavkám kladeným na terminológiu.

Inými slovami, treba skúmať, ako sa rieši protiklad medzi jazykovými možnosťami daného jazyka a potrebami odborného vyjadrovania. Riešenie tohto protikladu treba skúmať nielen v jednom jazyku, ale možno ho porovnávať s riešením v iných príbuzných, ale aj nepríbuzných jazykoch.

Predovšetkým však treba zdôrazniť, že terminológia ako súhrn pomenovaní pojmov v sústave vedného alebo výrobného odboru (Horecký, 1956, s. 43) tvorí nerozlučnú súčiastku slovnej zásoby daného jazyka. Z tohto hľadiska treba posudzovať aj pomer k iným jazykom. I keď spravidla bývajú v terminológii určité odchýlky od bežných významov, od bežných, produktívnych spôsobov tvorenia slov, rozdiely v spôsobe a frekvencii preberania slov, vynútené práve spomenutými ohľadmi na špeciálne odborné požiadavky, predsa len nemožno tvrdiť, že termíny sú slová odlišné od ostatných prvkov slovnej zásoby a že teda pre terminológiu je tým výhodnejšie, čím je slovo využívané ako termín vzdialenejšie od slov bežnej slovnej zásoby a teda čím je viac vzdialené od rozličných významových asociácií. Hoci sa téza o súvislosti terminológie s bežnou slovnou zásobou viac uplatňuje v mladších jazykoch než v jazykoch s dlhou tradíciou, predsa platí pre všetky slovanské jazyky. Preto pri porovnávaní terminológie v slovanských jazykoch nemožno zanedbávať vzťah danej národnej terminológie k celonárodnému jazyku.

Treba však poznamenať, že celonárodný jazyk chápaný ako súhrn spisovného jazyka i všetkých jeho nárečí by nebol spoľahlivým základom pre skúmanie medzislovanských vzťahov. Preto je veľmi správna téza akad. B. Havránka (1955), že pri porovnávaní slovanských jazykov treba venovať zvýšenú pozornosť skúmaniu spisovných jazykov. Ukazuje sa totiž veľmi často, že k danému slovu, resp. termí-

nu jedného jazyka sa nájde nárečová paralela v nárečí iného slovanského jazyka, ale v spisovnej terminológii takýto názov nejestvuje. V. Machek (1954, s. 29) napr. uvádza, že rastlina *Ophioglossum* má v slovenčine podobu *hadí jazyk*, v poľštine *wężowy język*. Ale v súčasnej poľskej botanickej nomenklatúre⁴ (Szafer – Kulczyński – Pawliwski, 1953) sa uvádza pri *Ophioglossum* názov *nasieźrzal*.

Aj z toho malého príkladu teda vidieť, že keby sme chceli skúmať a porovnávať napr. botanicnú alebo zoologickú nomenklatúru v jednotlivých slovanských nárečiach, ťažko by sme sa dostali k ucelenejším záverom o povahe danej nomenklatúry a jej vzťahoch k iným slovanským jazykom. V nárečiach totiž je dosť často veľká pestrosť názvov pre ten istý druh. Napr. pre rybu *Leuciscus idus* – *jalec tmavý* sú len v slovenských nárečiach názvy *červenica*, *čobak*, *jasek*, *jaseň*, *jes*, *jesen*, *májová ryba*, *prazma*, *sieň*, *vjaz*. Podobne pre *čerebľu* (*Phoxinus phoxinus*) sú názvy *blyskavka*, *cigánka*, *čerebľa*, *čereblička*, *čerevľa*, *črevľa*, *jalšovka*, *jaz*, *jelišovka*, *jelšonka*, *jelšovka*, *lejšovka*, *lieska*, *liešovka*, *meresnica*, *olhová ryba*, *ovsenička*, *potočník*, *strebľa*, *strevľa*, *strevlíček*, *stribel*, *štriblička*, *trebľa*, *žderka* (Ferianc, 1947).

Prirodzene, že také bohaté rady názvov nie sú pri všetkých rybách, pri všetkých zvieratách a rastlinách vo všetkých nárečiach. Bohatosť je len pri tých druhoch, ako správne upozorňuje O. Ferianc (1947), keď určitá ryba bola v danom kraji predmetom viac alebo menej intenzívneho rybárenia. Porovnávať spisovnú terminológiu s nárečovými názvami iného jazyka nie je možné ani preto, že nie pre všetky odbory ľudskej činnosti jestvuje v nárečiach terminológia. Nemožno skúmať napr. terminológiu atómovej fyziky na základe nárečí. Platí to však aj o terminológii mnohých starších odborov, napr. i jazykovedy, ktoré taktiež majú slabú oporu v nárečiach. Tu práve naopak, možno skúmať, akými cestami preniká táto pôvodne odborná terminológia do slovnej zásoby nárečí a ako prispieva k nivelizácii celonárodného jazyka. Stupeň tohto prenikania bude v rôznych slovanských jazykoch rozličný, podľa stavu vybrúsenosti jazyka a vzdelania príslušníkov jeho nárečí i celkovej spoločenskej situácie.

Z týchto úvah, pravda, nemožno vyvodzovať, že pri ustalovaní spisovnej terminológie v konkrétnom jazyku by sa nemali brať do úvahy jeho nárečia. Práve naopak, z nárečovej terminológie treba pre spisovný jazyk vyberať také názvy, ktoré najlepšie vyhovujú vecným požiadavkám kladeným na termín a dajú sa ľahko adaptovať tak, aby dostali spisovný ráz. V reláciách medzislovanských tu bude treba skúmať predovšetkým mieru, do akej sa v jednotlivých slovanských jazykoch spisovná terminológia opiera o nárečovú (podľa jednotlivých vedných odborov).

Pri skúmaní jednotlivých pomenovaní v slovnej zásobe daného jazyka sú možné dva metodické postupy. Ak sa vychádza od jestvujúcich slov (v menšej miere od viacсловných pomenovaní) a skúma sa, aký majú význam, resp. ako sa významove vyvíjali, ide o skúmanie semaziologické. Ak sa vychádza od vecí, resp. pojmov, ktoré treba pomenovať, a skúma sa, akými prostriedkami sa toto pomenovanie deje, ide o skúmanie onomaziologické.

Pri výskume jedného jazyka je semaziologický postup vhodný pre štúdium slovnej zásoby ako celku i jednotlivých jej prvkov, kým onomaziologický postup sa lepšie hodí na výskum terminológie v jej súčasnom stave i vývine. Spomenuté dva postupy možno aplikovať aj pri skúmaní príbuzných jazykov, ba aj jazykov nepríbuzných, ale blízkych zemepisne a spätých napr. spoločným kultúrnym a historickým prostredím.

Pri skúmaní semaziologickom možno zisťovať iba jednotlivosti – napr. že dané slovo v rozličných jazykoch pochádza z jedného koreňa, hoci už môže mať odchylný význam. V botanickej nomenklatúre sa napr. často zisťuje, že rovnaké slová sa i v blízkych jazykoch používajú na označenie dvoch rozličných rodov. Povedzme čes. *dyně* je názov pre *Cacumis*, slov. *dyňa* pre *Citrallus*, čes. *ledenec* je *Tetragonolobus*, slov. *ľadenec* je *Lotus*, čes. *tykvice* je *Ecballium*, slov. *tekvica* je *Cucurbita* (Machek, 1954, s. 20). Podobne v zoologickej nomenklatúre čes. *čejka* je *Vanellus*, kým slov. *čajka* je *Larus* (Ferianc, 1958).

Pri skúmaní metódou onomaziologickou je viac možností porovnávať než pri skúmaní semaziologickom, lebo nám ukazuje zhody, resp. nezhody v tvorení názvov, i keď ich formálne vyjadrenie je odlišné. Prirodzene, že ani tu nemožno úplne zanedbať hľadisko významové, semaziologické.

Pri onomaziologickej metóde možno skúmať spôsoby pomenúvania nielen v jednom jazyku, ale možno aj porovnávať viaceré jazyky, či už príbuzné alebo nepríbuzné, a vo všeobecnosti zisťovať tendencie, ako sa v ktorom jazyku uplatňujú jednotlivé spôsoby obohacovania slovnej zásoby, a teda v prvom rade aj terminológie.

Veľmi bežný a starý spôsob tvorenia názvov, ako je známe, je prispôsobovanie, adaptácia už jestvujúcich slov. V dávnej minulosti sa napr. adaptovali slová ako *boh*, *nebo*, *raj*, *duša*, *duch* pre náboženskú terminológiu (Frinta, 1919), slová ako *čas*, *osoba* pre jazykovednú terminológiu (Jedlička, 1949, s. 36). Adaptácie sú bežné vo všetkých jazykoch. V slovanských jazykoch však možno sledovať, ako sa v niekoľkých adaptovalo to isté alebo veľmi blízke domáce slovo. Takáto adaptácia sa bežne označuje ako sémantické kalkovanie.

Za sémantické kalky treba pokladať i také termíny, ktoré vznikajú metaforickým alebo metonymickým posunutím významu názvov zvierat alebo názvov častí

tela (Horecký, 1956). V slovanských jazykoch možno zisťovať alebo úplné zhody, ako napr. slov. *žeriav*, rus. *журавль*, pol. *żuraw*, alebo aspoň zhodnú motiváciu.

Pomer k adaptovaným termínom je v slovanských jazykoch rozličný. Možno ho však sledovať nielen v starších obdobiach, ale aj v celkom modernej terminológii, ako je napr. terminológia atómovej fyziky¹. Vo všetkých slovanských jazykoch sa adaptujú staré slová ako *jadro* (rus. *ядро*, pol. *jędro*), *zdroj* (rus. *источник*, pol. *źródło*), ale i novšie slová ako *rozpad* (rus. *распад*, pol. *rozpad*), *jednotka* (rus. *единица*, pol. *jednostka*).

Adaptujú sa aj prídavné mená v združených pomenovaniach, ako ukazujú názvy *jadrová energia* (rus. *ядерная энергия*, pol. *jądrowa energia*), *ľahký izotop* (rus. *легкий изотоп*, pol. *lekki izotop*), *pomalý neutrón* (rus. *медленный нейтрон*, pol. *powolny neutron*), *rýchly neutrón* (rus. *быстрый нейтрон*, pol. *szybki neutron*), *prírodný izotop* (rus. *естественный изотоп*, pol. *naturalny izotop*) a pod.

Pravda, takéto sémantické kalky nie sú obmedzené na rodinu príbuzných, v našom prípade slovanských jazykov. V terminológii atómovej fyziky sú zhody oveľa ďalekosiahlejšie: proti slov. *jadro* je napr. nem. *Kern*, maď. *mag*, angl. *nucleus*, fr. *noyau*, proti slov. *dávka* je nem. *Dosis*, maď. *adag*, angl. a fr. *dose*, proti slov. *zdroj* je nem. *Quelle*, maď. *forrás*, angl. a fr. *source*. *Prírodný izotop* je nem. *natürliches Isotop*, maď. *természetes-izotop*, angl. *natural occurring isotope*, fr. *isotope naturel*.

Takáto medzinárodná zhoda je možná iba za dvoch predpokladov: musí ísť o novú terminológiu, tvoriacu sa temer pred našimi očami z veľkej miery umele, a ďalej musí ísť o taký odbor, ktorého terminológia sa nemôže opierať priamo o ľudový jazyk.

Úplne iný obraz dostaneme napr. pri porovnávaní slovanskej jazykovednej terminológie, najmä zo starších období. Popri takých spoločných názvoch, ako je napr. slov. *pád*, *osoba*, *číslo*, *vid*, rus. *надеж*, *лицо*, *число*, *вид*, pol. *czas*, *osoba*, *liczba*, *aspekt* je značný počet názvov rozdielnych. Napr. slov. *spôsob*, rus. *наклонение*, pol. *tryb*, slov. *nominatív*, rus. *именительный надеж*, pol. *mianownik*, slov. *genitív*, rus. *родительный надеж*, pol. *dopełniacz* a pod.

Ale už napr. v terminológii fonológie, zhodne s tendenciami zistenými pri terminológii atómovej fyziky, badať značné medzinárodné zhody, i keď z väčšej časti iba v internacionálnych slovách ako *fonéma*, *morféma*, *fonologizácia*. Ale na rozdiel od terminológie atómovej fyziky, kde je vcelku zhoda v chápaní obsahu

¹ Slovník jadrovej fyziky a techniky. In: Technická práca 9, 1957 s. 130 – 135.

jednotlivých termínov, vo fonológii sa často aj také základné termíny ako *fonéma* a *morféma* chápu odlišne podľa jednotlivých škôl.

Podobné vzťahy ako pri skúmaní tvorenia nových termínov adaptáciou možno zistiť aj pri skúmaní vzniku termínov odvodzovaním, resp. zriedkavejšie i skladaním. Aj pri takomto tvorení sú nápadné zhody spravidla pri novších termínoch. Ako názorný príklad tu možno uviesť zase z terminológie atómovej fyziky termíny *počítač*, rus. *уеmчuk*, pol. *licznik* (ale aj nem. *Zähler*, maď. *számláló*, angl. *counter*, fr. *compteur*) alebo *urýchľovač*, rus. *ускоритель*, pol. *przyspieszacz* (a nem. *Beschleuniger*, maď. *gyorsító*, angl. *accelerator*, fr. *accélérateur*). Pri tvorení slov odvodzovaním teda zase ide o kalky, tzv. kalky slovotvorné.

Pozoruhodné je, že z tohto hľadiska slovenské jazyky (spolu s nemčinou a maďarčinou) tvoria vyhranenú skupinu s názvami odvodenými proti angličtine a francúzštine s názvami internacionálnymi. Proti angl. a fr. názvu *irradiation* je nem. *Bestrahlung* a podľa toho je v maď. *besugárzás*, slov. *ožarovanie*, rus. *облучение*, pol. *opromieniowanie*. Podobne proti angl. *radioscopy*, fr. *radioscopie* je nem. *Durchstrahlen* a ďalej maď. *álvilágítás*, slov. *prežarovanie*, rus. *просвечивание*, pol. *preświetlanie*. Aj v tejto skupine sa však črtajú ďalšie dve skupiny – v slovenčine a češtine (v i nemčine) sa vychádza od žiarenia, v ruštine a poľštine (i v maďarčine) od svietenia. Pravda, tieto dva príklady nie sú dost' pevným základom pre nejakú zásadnú odlišnosť.

Vo vzťahu dvoch veľmi blízkych jazykov, ako je v našom prípade čeština a slovenčina, prípadne na druhej strane ruština a ukrajinčina, vzniká tu otázka, do akej miery možno hovoriť o preberaní hotových slov alebo o samostatnom kalkovaní. Je známe, že E. Štúr vedome preberal abstraktný slovník, teda najmä terminológiu, z češtiny. Pre staršie obdobie teda možno hovoriť o preberaní. No pri tvorení nových termínov v súčasnosti treba skôr hovoriť o samostatnom kalkovaní, i keď konečný výsledok je často úplne zhodný s českým názvom. Ukazuje sa to najmä v takých prípadoch, keď doslovnému kalkovaniu bráni nedostatok nejakého slovotvorného prvku v slovenčine: Keď napr. proti čes. predponám *pro-*, *pře-* je v slovenčine len predpona *pre-*, treba sa v určitých prípadoch uchýliť k odlišnej predpone. (Napr. proti čes. dvojici *prostrihování – přestřihování* máme v slovenčine *prestřihovanie – vystřihovanie* plechu.)

Mnohé slovotvorné kalky v slovanských jazykoch sú veľmi staré (Havránek, 1936, s. 283). Vzorom pre kalkovanie bývala latinčina (*conscientia – svedomie*, *miser cordia – milosrdenstvo*), ale v novších časoch najmä nemčina (*Zeitschrift*, slov. *časopis*, pol. *czasopismo*; *Betrag*, čes. *obnos*, sch. *iznos*). No v botanike a zoológii, ktorej systematická nomenklatúra vznikala pod tlakom systému (v botanike

K. Linné), boli prameňom pre všetky jazyky vedecké gréckolatinské mená. Pre *Ophioglossum*, ako sme už ukázali, je v slovenčine názov *hadí jazyk*, pol. nár. *wężowy język*, sch. *zmijni jezik* al. *gadov jezik*. Ba je známa aj podoba *lingua serpens* v lekárskej latinčine, ktorá sa tu ukazuje ako priama predloha pre všetky slovanské kalky. A zase nejde iba o kalky slovanské, ale o kalky stredoeurópske. Pre *Phyllitis* sú napr. kalky *lingua cervina*, slov. *jeleni jazyk*, pol. *jeleni język*, sch. *jelenji jezik*, ale aj nem. *Hirschzunge*.

Ako ukazuje V. Machek (1954, s. 29 a 32) a ako potvrdzujú aj špeciálne výskumy F. Buffu (1953, 1958) o dejinách slovenskej botanickej nomenklatúry, mnohé názvy, ktoré dnes pokladáme za ľudové, vznikli kalkovaním vedeckých názvov, prípadne v našich pomeroch aj kalkovaním názvov nemeckých. Tvorili ich umele starí lekári, lekárnici a liečitelia a ich vplyvom i vplyvom populárnych liečiteľských kníh sa dostali do širokých ľudových vrstiev.

Vcelku teda možno povedať, že taký istý pochod kalkovania, aký dnes vidíme napr. v terminológii atómovej fyziky, prebiehal svojho času aj v terminológiách iných odborov, najmä však v zoologickej, ale ešte viac v botanickej nomenklatúre, a to vo všetkých slovanských jazykoch, ba i v nemčine a maďarčine. Kalkovaním sa v mnohých prípadoch tvoria názvy v nomenklatúre biologických disciplín aj dnes.

Slovotvorným kalkovaním, ako ukazuje A. Jedlička v práci o J. Jungmannovi (1949), vznikli svojho času aj mnohé termíny literárnovedné a jazykovedné. Aj z iných slovanských jazykov možno uviesť takéto kalkované jazykovedné termíny. Na rozdiel od botaniky a zoológie sa však nedodržiaval taký jednotný postup a výsledkom je dnešná veľká rozličnosť slovanskej jazykovednej terminológie, na ktorú sa často poukazuje. Snahy o zjednotenie podľa našej mienky sú však už veľmi oneskorené. Príčinou spomenutých značných rozdielov je azda aj to, že jazykoveda i pri svojich prameňoch v gréckolatinskej teórii predsa len nemá takú jednotnú medzinárodnú terminológiu ako botanika a zoológia a potom najmä to, že to bola spravidla prvá veda, ktorá sa začínala pestovať v domácom, národnom jazyku.

Tretím spôsobom tvorenia pomenovaní a tým aj obohacovania slovnej zásoby vo všeobecnosti je preberanie hotových tzv. cudzích slov. Najľahšie sa najmä v teoretických odboroch, ako je známe, preberajú tzv. internacionalizmy. Z modernej terminológie atómovej fyziky možno uviesť termíny ako *atóm*, *protón*, *neutrón*, *pozitrón*, *neutríno*, *fazotrón*, *cyklotrón*, *rádioizotop*, *indikátor*, *defektoskopia*, *in-*

tenzita, ionizácia, rádiológia (pričom niektoré z nich sú vlastne adaptované zo staršej fyziky, niektoré sú utvorené celkom nanovo). Tieto nové termíny majú medzinárodnú podobu aj v takých jazykoch, ako je napr. nemčina a maďarčina, v ktorých sa staršie medzinárodné termíny kalkujú do domácej podoby. Vidieť z toho, že staršie tendencie v týchto jazykoch tvoriť za každú cenu domáci názov už pominuli (napr. nem. *Fernruf* za *telefon*, maď. *távirat* za *telegraf*, ale už *Zyklotron, cyklotrón*).

Internacionálne slová sa spravidla prispôsobujú domácej pravopisnej i výslovnostnej sústave. Porov. slov. *cyklotrón*, ale rus. *циклотрон*, poľ. *cyklotron*, nem. *Zyklotron*, alebo *indikátor*, poľ. *indykator*, fr. *indicateur, radiochimie*, rus. *радиохимия*, maď. *rádiokémia*, fr. *radiochimie*, angl. *radio-chemistry*.

Takéto medzinárodné termíny sa vo všetkých slovanských jazykoch uplatňujú najmä v teoretických odboroch, predovšetkým v takých, kde je veľa názvov a sú kodifikované medzinárodnými konvenciami. Typickým príkladom je názvoslovie organickej chémie, kde sú pre tvorenie názvov organických zlúčenín vypracované priamo slovotvorné zásady s presným určením miesta, funkcie i významu jednotlivých prípon a predpôn (Horecký, 1957). Pravda, pre slovotvornú štruktúru národných jazykov nemajú takéto pravidlá nijaký význam. Rozdiely bývajú iba v pravopisnej podobe prípon a predpôn, pripadne i koreňov, teda tak isto ako pri všetkých internacionalizmoch.

Zaujímavý je prípad mineralogickej nomenklatúry. Názvy minerálov sa totiž tvoria alebo na základe gréckolatinských koreňov alebo podľa mena objaviteľa či podľa miesta nálezu. Podľa jednotlivých jazykov je tu rozdiel v pravopise týchto dvoch skupín. Kým napr. v ruštine sa názvy všetkých minerálov porušujú (vyplýva to predovšetkým z prepisu do azbuky), v slovenčine sa názvy z gréckolatinských koreňov poslovenčujú, ale názvy podľa autorov a miest sa píše podľa pôvodného pravopisu.

Slová prevzaté zo živých jazykov, resp. slová prevzaté ústne, nie prostredníctvom literatúry, majú v slovanských jazykoch veľmi rozdielny osud. Niektoré sú dlhým vývinom (vo všetkých slovanských jazykoch) už tak prispôbené, že neodborník ich ani nemôže odlišiť od domácich slov. Platí to napr. o slovách z náboženskej terminológie, ako ukázal A. Frinta i B. Havránek (napr. *diabol, kríž, oltár* a mnohé iné). Patria sem aj niektoré iné slová, napr. *kniha, buk* a pod.

Pokiaľ ide o mieru preberania takýchto slov, resp. o ochotu prebrať ich do domácej slovnej zásoby, sú známe rozdiely medzi ruštinou, poľštinou a inými slovanskými jazykmi. Ruština je k prevzatým slovám najzmierlivejšia, najmä v technickej terminológii. Stačí porovnať napr. také rusko-slovenské dvojice ako

шабер – škrabák, *шаїба* – podložka, kotúč, *швеллер* – U železo, *шїбер* – posúvač, *шїфep* – bridlica, *шлагбаум* – závora, *шланг* – cievka, *hadica*, *шлїф* – výbrus, *шпїфm* – písmo, *штамп* – zápusťka, *штенсель* – zástrčka, *штыцep* – hrdlo, *нáтрубок* (Čebotarev – Horecký, 1956).

Aj v poľštine je pomerne dost' slov prevzatých z nemčiny, no v porovnaní s ruštinou ich je pomerne málo: *kierunk*, *warunk*, *blenda*, *markszajder* a pod. V češtine a slovenčine sú takéto prevzaté slová obmedzené spravidla na hovorový štýl, resp. na ľudový jazyk. Pravda, ako ukazuje akad. B. Havránek (1936, s. 38), pred Husom boli aj v češtine takéto slová úplne bežné. Možno povedať, že pomer spisovného jazyka k slovám prevzatým zo živých jazykov, v našich pomeroch predovšetkým z nemčiny (pretože k slovám z angličtiny a francúzštiny, resp. taliančiny je zase iný vzťah), je v slovanských jazykoch rozličný. Súvisí predovšetkým s celkovým kultúrnym vývinom daného národa a do istej miery azda aj s dnešnou schopnosťou tvoriť slová kalkovaním. Najvyššiu mieru schopnosti odvodzovania slov pre slovenčinu uznáva napr. A. V. Isačenko (1956).

Pravda, ani v súčasnej ruštine, ako ukazuje F. P. Sorokoletov (1957), nie je už vzťah hovoriacich k slovám prevzatým z nemčiny taký nevedomelý ako v minulých obdobiach. Zmena tohto postoja priemerného Rusa podľa všetkého neprameňní ani tak zo záporného stanoviska k slovám tohto druhu ako cudzím, neruským, ako skôr zo snahy urobiť i technické termíny zrozumiteľnými, priezračnými. Vidieť to napr. zo snahy nahradiť slovo nemeckého pôvodu *bremsberg* domácim zloženým slovom *углеснук*, pričom sa argumentuje aj tým, že slovtvorná štruktúra nemeckého termínu *bremsberg* dnes už nevystihuje povahu veci. To isté platí aj o termínoch *гезенк*, *квершлаг*, *штрек*, za ktoré sa zavádzajú domáce názvy *померечник*, *продольная*, resp. internacionalizmus *вертикал*.

Podobné tendencie vidieť aj v súčasnej poľštine, ako vidieť na banickej terminológii. Proti *bigel* sa zavádza termín *zapora habląkowa*, proti *bizer pokutnik*, proti *brechsztega łom*, ďalej napr. *farkunst* – *ciągadło*, *fanikapa* – *podciąg* atď (Gisman, 1955).

Nie je našou úlohou podrobný výskum jednotlivých terminológií v medzislovanských reláciách. Chýbajú nám preto ešte i materiálne predpoklady, najmä pokiaľ ide o juhoslovanské jazyky. Vcelku však možno povedať, že terminológia v slovanských jazykoch, napriek širokým zhodám v ich slovnej zásobe nie je jednotná. Ale i tak možno v mnohých prípadoch hovoriť o zhodných postupoch pri tvorení terminológie. Je prirodzené, že zhoda týchto postupov medzi slovanskými jazykmi bude väčšia než medzi nepríbuznými jazykmi. Pravda, nemožno zatvárať

oči ani pred zhodami s nemčinou a maďarčinou, prameniáciami zo spoločného života v jednej kultúrnej i hospodárskej oblasti stredoeurópskej.

Prameň zhôd treba v mnohých prípadoch nepochybne hľadať už v dávnej minulosti. Zhodné sú najmä názvy takých vecí, ktoré Slovania podľa všetkého poznali už vo svojej pravlasti, resp. v čase slovanskej jednoty. Z názvov rýb ako *pstruh*, rus. *нестрюшка*, ukr. *pstrug*, pol. *pstrąg*, slovin. *postrv*, *losos*, rus. *лосось*, pol. *losos*; *mrena*, rus. *марена*, ukr. *merena*, pol. *mrzewka*, sch. *mrena*; *úhor*, rus. *угорь*, pol. *węgorz*, sch. *ugor* možno správne uzatvárať, že ich poznali Slovania už v pravlasti (Ferianc, 1947, s. 72). Podobného druhu sú aj niektoré zhodné názvy rastlín, napr. *jedľa*, rus. *ель*, ukr. *jel*, pol. *jodła*, slovin. *jel*, sch. *jela*, bulh. *ela*; *smrek*, rus. *смерен*, ukr. *smerek*, slovin. *smreka*, sch. *smreka*, bulh. *smrika*, hluž. *šmrek*, dluž. *šmrok*, *šmrek*; *konope*, rus. *конопля*, ukr. *konopla*, pol. *konopie*, sch. *konoplja*, bulh. *konop*, luž. *konopje* (Machek, 1954, s. 35 a 93).

Zhody iného druhu vznikli prevzatím z jedného slovanského jazyka do druhého. Sem patria napr. mnohé slová náboženskej terminológie prevzaté z češtiny do poľštiny, do lužickej srbčiny a doložené i v slovenčine. A. Jedlička ukázal na slovanské pramene českej (a možno povedať, že aj slovenskej) terminológie jazykovednej a literárnovednej, B. Havránek (1936, s. 44) ukázal na prenikanie slavizmov aj do terminológie iných odborov.

Mnohé zhody sú však celkom nového dáta a vznikli i vznikajú jednak sémantickým kalkovaním (porov. uvedené príklady na *jadro*, *zdroj* v terminológii atómovej fyziky), jednak slovotvorným kalkovaním (porov. *počítač*, rus. *уеичик*, pol. *licznik*). Pri kalkovaní možno v najnovšom čase badať zaujímavý zjav: Kým v doterajšom vývoji sa české a slovenské názvy (a platí to do veľkej miery aj o slovinčine a chorvátčine) opierali najmä o názvy nemecké a často vznikali ich kalkovaním, v najnovšom vývoji badať miernu orientáciu na ruské vzory. Tak vznikajú v slovenčine názvy ako *dom oddychu*, *park kultúry* a i.

Proti naznačeným zhodám sú, pravda, medzi jednotlivými slovanskými jazykmi v terminológii aj značné rozdiely. Mnohé z nich, napr. v gramatickej terminológii, sú dosť staré. Rozdiely medzi ruštinou a slovenčinou (resp. češtinou) vznikali často aj tým, že v západoslovanských jazykoch nebolo tej silnej vrstvy slavizmov, vedúcich napokon až ku gréckym vzorom, ktorá tvorila v ruštine spoľahlivý základ pre odvodzovanie termínov spoločenských vied.

Najväčšie rozdiely však vznikli v 19. storočí, v období utvárania kapitalistických národov a s tým súvisiaceho národného obrodovania. Jeho prejavom v jazykoch celej strednej Európy bol silný purizmus, vrcholiaci snahou mať pre každý pojem domáci názov s jasnou slovotvornou štruktúrou. Jednotlivosti bude treba

znova preskúmať na širšom slovanskom materiáli, ale vcelku treba dať za pravdu A. Meilletovi (1921), keď tvrdí, že 19. stor. znamená odklon češtiny od spoločného slovanského základu. Pravda, treba vziať do úvahy aj korektúry B. Havránka a A. Jedličku, aj výsledky diskusie, do ktorej zasiahli najmä O. Vočadlo (1926). a V. Kiparsky (1931). No proti tvrdeniu o odlúčení češtiny treba postaviť tézu, že sa tým nestala v rodine slovanských jazykov úplne izolovaným členom. Veď v XIX. stor. sa vyvinula pomerne samostatná (najmä z lexikálneho hľadiska) skupina spisovných slovanských jazykov na území starej Rakúsko-uhorskej monarchie. Jednotu „stredoeurópskych“ slovanských jazykov presvedčivo ukázal R. Auty (1957)² sledovaním vonkajších dejín „rakúskouhorských“ slovanských jazykov, t. j. češtiny, slovenčiny, slovinčiny a chorvátčiny. Jeho vývody možno ľahko doplniť dlhým zoznamom zhodných termínov zo všetkých odborov, pravda, zhodných v tom zmysle, že majú rovnakú slovotvornú štruktúru.

Z príkladov, ktoré sme uviedli, nemožno vyvodzovať nijaké tendencie po zjednotení terminológie v slovanských jazykoch. Práve naopak, v ruštine, poľštine i slovenčine sú jasné snahy očistiť terminológiu, a to i v odboroch so staršou tradíciou (ako je napr. baníctvo), od cudzích slov s nejasnou slovotvornou štruktúrou. Prirodzeným dôsledkom týchto snáh sú ďalšie rozdiely medzi slovanskými jazykmi, lebo nové slová sa vždy tvoria tak, aby mali zreteľnú slovotvornú štruktúru.

O postupnom zjednocovaní by sa dalo hovoriť iba v takých odboroch, ako je atómová fyzika, v ktorých sa terminológia práve tvorí. Pravda, toto zjednocovanie by mala mať na starosti nejaká medzislovanská inštitúcia.

LITERATÚRA

ČEBOTAREV, B. – HORECKÝ, J.: Rusko-slovenský technický slovník. Bratislava: Slovenské vydavateľstvo technickej literatúry 1956. 528 s.

BUFFA, F.: Sto rokov vydania Reussovej Květny Slovenska. In: Slovenské odborné názvoslovie, 1953, roč. 1, č. 10, s. 289 – 292.

BUFFA, F.: K vývoju slovenskej botanickej nomenklatúry. In: Slovenské odborné názvoslovie, 1958, roč. 6, č. 2, s. 33 – 38.

FERIANC, O.: Slovenské názvoslovie rýb Československej republiky a susediacich krajov. In: Prírodovedný sborník 2, Martin, 1947, s. 65 – 152.

---

² Citovaná prednáška R. Autyho o dejinách slovanských jazykov, ktorú mal 29. 4. 1957 v Bratislave.

- FERIANC, O.: Slovenské názvoslovie vtákov. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1958. 329 s.
- FRINTA, A.: Náboženské názvosloví československé. Praha: Comenium 1919. 79 s.
- FRINTA, A.: Bohemizmy a paleoslawizmy we łuziskoserbskiej křesćanskej terminologii a jich wuznam za stawizny. In: Lětopis Instituta za serbski ludospyt, Ed. A. Budyšin, 1954, č. 2, s. 104 – 140.
- Slovník jadrovej fyziky a techniky. In: Technická práca 9, 1957 s. 130 – 135.
- GISMAN, S.: Ilustrowany górniczny słownik encyklopedyczny. Stalingród: Wydawnictwo Górnico-Hutnicze 1955. 528 s.
- HAVRÁNEK, B.: K otázce mezislovanských vztahů spisovných jazyků. In: Slavia, 1955, roč. 24, sešit 2, s. 179 – 187.
- HAVRÁNEK, B.: Vývoj spisovného jazyka českého. In: Československá vlastivěda, ř. 2, Spisovný jazyk český a slovenský. Praha: Sfinx 1936. 229 s.
- HORECKÝ, J.: Základy slovenskej terminológie. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1956. 146 s.
- HORECKÝ, J.: Slovtvorná štruktúra nomenklatúry organických zlúčenín. In: Slovenské odborné názvoslovie 1957, roč. 5, č. 1, s. 3 – 9.
- ISAČENKO, A. V.: O některých zákonitostech v oblasti pojmenování. In: Sborník VŠP v Olomouci, Jazyk a literatura 3, 1956, s. 17 – 23.
- JEDLIČKA, A.: Josef Jungman a obrozenská terminologie literárně vědná a linguisticá. Praha: Česká Akademie věd a umění 1949. 106 s.
- KIPARSKY, V.: Über Neologismen im Tschechischen. In: Slavia 1931, roč. 10, sešit 4, s. 700 – 717.
- MACHEK, V.: Česká a slovenská jména rostlin. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd 1954. 366 s.
- MEILLET, A.: De l'unité slave. In: Revue des études slaves 1, Institut d'études slaves, 1921, s. 7 – 14.
- Slovník jadrovej fyziky a techniky. In: Technická práca 9, 1957 s. 130 – 135.
- SOKOROLETOV, F. P.: O meste proizvodstvennoi terminologii v tolkovom slovaře ruskogo jazyka. [О месте производственной терминологии в толковом словаре русского языка]. In: Leksikografičeskij sbornik 1. [Лексикографический сборник 1. Вып.] Ed.: O. S.: Achmanovova. Gosudarstvennoe izdatel'stvo inostrannyh i nacional'nyh slovaře, 1957, s. 121– 134.
- SZAFER, Wl. – KULCZYŃSKI, St. – PAWŁOWSKI, B.: Rośliny polskie. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe 1953. 1019 s.
- VOČADLO, O.: Czech Neologisms. In: Sborník vydaný na paměť čtyřicítiletého učitelského působení Prof. Josefa Zubatého na Universitě Karlově. Praha, 1926, s. 400 – 412.

O PREKLADANÍ TERMINOLÓGIE

Tento príspevok odznel ako referát na seminári o odbornom a vedeckom preklade konanom 27. – 28. januára 1977 v Devíne a následne bol ešte v tom istom roku publikovaný vo vedecko-popularizačnom časopise *Kultúra slova*.

Pri úvahách o prekladaní odborných textov sa veľmi často naráža na problém, ako prekladať odborné termíny. Hneď na začiatku však treba povedať, že termíny sa zásadne nemajú prekladať, ale jednoducho substituovať. Ak je totiž istý vedný odbor dost' vyvinutý, má aj svoj systém pojmov a paralelne s tým aj systém termínov (ktoré chápeme ako pomenovania pojmov). Je prirodzené, že systém pojmov je nadjazykový, nezávisí priamo od národného jazyka, kým systémy termínov môžu byť v rozličnej miere rozdielne podľa jazykov.

Pravda, aj tieto rozdielnosti v jazykovom vyjadrení pojmov sú dôležité a treba im venovať pozornosť aj v teórii prekladu, lebo poznatky získané rozborom jestvujúcich terminologických systémov možno uplatniť v takých prípadoch, keď v cieľovom jazyku ešte niet príslušných termínov a keď autori odborných prác skutočne tvoria nové termíny (často preberaním, ale nezriedka aj prekladaním).

Analýzou vzťahu medzi pojmom a termínom (pomenovaním pojmu) sa zisťuje, že tento vzťah nie je taký priamočiary, aby sme z povahy pojmu mohli usudzovať na podobu termínu. Mnohé vlastnosti pojmu sa nedajú vyjadriť v pomenovaní; o tom, ktoré zo základných vlastností pojmu sa v danom jazyku vyjadrujú v pomenovaní, rozhoduje sa na niekoľkých rovinách.

Napríklad pojem, ktorý sa v slovenčine (ale aj v iných jazykoch) pomenúva spojením *diktatúra proletariátu*, vymedzuje sa na základnej logickej rovine súhrnom niekoľkých vlastností, resp. logických predikácií, ktoré možno (bez nároku na presnosť a úplnosť) vyjadriť takto: 1. diktatúra je spôsob vládnutia, 2. vládnuťou silou je proletariát, 3. cieľom je prechod od kapitalizmu k socializmu, resp. komunizmu, 4. metódou je likvidácia vykorisťovania, 5. vykorisťovanie sa likviduje za aktívnej spoluúčasti vykorisťovaných, 6. prostriedkom je istá štátna forma.

Z tohto logického spektra sa v našich reláciách vyberajú v podstate dve predikácie, ktoré tvoria sémantický základ termínu. Je to spôsob vládnutia a vykonávanie vládnutia (predikácie č. 1 a 2). O tomto výbere sa rozhoduje na sémantickej rovine, ktorá ešte len nepriamo súvisí s konkrétnym jazykom. Na onomaziologickej rovine sa rozhoduje už aj o tom, akými slovami sa vyjadria vybrané dve logické relácie. V slovenčine (ako aj vo väčšine iných jazykov) sú to slová *diktatúra* a *proletariát*. Napokon na onomatologickej rovine (na vlastnej pomenúvacej rovine, pri

vlastnom pomenúvacom akte) sa rozhodne, že spôsob vládnutia – *diktatúra* – bude v nominatívne a vykonávateľ vládnutia – *proletariát* – bude v genitíve ako forme nezhodného prívlastku, teda nie napr. v podobe prídavného mena *proletársky*. Výsledná podoba termínu bude *diktatúra proletariátu*.

Takáto analýza je potrebná pri porovnávaní termínov medzi dvoma alebo viacerými jazykmi, lebo ukáže, že niektoré termíny sú zhodné na všetkých rovinách, niektoré sa môžu zhodovať na nižších rovinách, ale majú odlišné formálne znenie (onomatologickú štruktúru) a pod.

Na onomatologickej rovine je napr. zhoda medzi ruským a slovenským znením *diktatúra proletariátu*. Ale už v dvojiciach ako *proces truda* – *pracovný proces*, *klas buržuazii* – *buržoázna trieda* je onomatologická štruktúra rozdielna: kým v ruštine je nezhodný prívlastok, v slovenčine býva zhodný prívlastok. Prejavuje sa tu tendencia v slovenčine vyjadrovať rozličné príznaky zhodným prívlastkom, ak tomu nebránia osobitné dôvody (ako je to napr. v termíne *diktatúra proletariátu*).

Možno uviesť aj príklady na rozdielnosť v onomaziologickej štruktúre, teda vo výbere pomenúvacích prostriedkov. Ak proti rus. termínu *vlasti* stojí v slovenčine pomenovanie *mocenské orgány*, znamená to, že za základ pomenovania v slovenčine sa berú výraznejšie prostriedky ako v ruštine.

Ako príklad na rozdielnosť v sémantickej štruktúre možno uviesť dvojicu *naučnýj komunizm* – *teória vedeckého komunizmu*. Na rozdiel od ruštiny sa tu v slovenčine zahŕňa do pomenovania ešte tretia logická predikácia, totiž teória. Podobná je aj dvojica *perechod k komunizmu* – *obdobie prechodu ku komunizmu*.

Záveru a poznatky z takejto analýzy vzťahu pojmu a termínu na všetkých rovinách by mali byť východiskom aj v takých prípadoch, keď sa v danom národnom jazyku dotvára terminológia, resp. keď sa mnohé termíny skutočne prekladajú z pôvodného jazyka do cieľového jazyka.

Treba však pripomenúť, že ani v takejto situácii nie je jediným riešením preklad. Dost' často sa jednoducho preberajú slová z pôvodného jazyka (napr. *eser*; *subotnik*, *diktatúra*), ale často nastáva pri preberaní adaptácia, a to sémantická aj formálna. Ako príklad na sémantickú adaptáciu sa uvádzajú slová *brigáda*, *front*. Formálne úpravy sa týkajú napr. preberania slovies, pri ktorých sa nevyhnutne musia použiť slovenské formové prostriedky (tematické, gramatické, formové morfémy). Tak angl. *to edit* sa musí upraviť do podoby *editovať* (*preeditovať*, *posteditovať*, *makroeditovať*), *to format* do podoby *formátovať*. Aj pri takomto preberaní a upravovaní platia isté podmienky. Týmto podmienkam napr. nevyhovuje úprava *to reference* na *referencovať*, *to instate* na *inštancovať*.

Pri skutočnom prekladaní – ide vo veľkej väčšine prípadov o živé jazyky – sa slovo pôvodného jazyka nahrádza slovom cieľového jazyka, ak je takáto substitúcia dostatočne presná: *basis – základňa, memory – pamäť, edge – hrana*.

Pri prekladaní viacslovných termínov je výhodné zachovať aspoň zhodnú onomaziologickú štruktúru, ako je napr. v dvojiciach *stroj žizni – spoločenské zriadenie, data structure – štruktúra dát, resp. dátová štruktúra, data element – položka dát, dátová položka* (ako vidieť, onomatologická štruktúra môže variovať).

Ak sa pri dotváraní terminológie príliš narúša sémantická štruktúra (a tým aj úsilie o vytváranie integrovanej terminológie), vznikajú rozličné ťažkosti. Vidieť to na dvojici termínov *hard-ware* a *soft-ware* proti slovenským termínom *technické vybavenie* (počítača) a *programové vybavenie* (počítača): domáce podoby termínov sa v praxi uplatňujú pomerne málo práve pre svoju značnú sémantickú odlišnosť od pôvodných termínov.

Na druhej strane však aj prílišný dôraz na dodržiavanie zhody na sémantickej rovine môže narážať na ťažkosti, najmä v takých prípadoch, keď sa v pôvodnom jazyku ako sémantické prvky berú metaforické alebo vôbec obrazné prvky. Túto tézu možno ilustrovať na terminológii procesov a na pokuse o prevedenie anglickej terminológie do slovenčiny.

Tri základné stavy v teórii procesov sa v angličtine označujú ako *ready, running* a *sleeping*, do slovenčiny sa tieto označenia prevádzajú doslovne ako *pripravený, bežiaci* a *spiaci* (proces), teda zachováva sa zhoda na sémantickej i onomaziologickej rovine, menšie rozdiely sú na onomatologickej rovine.

Nejednotnosť a rozpaky sú však pri označovaní činnosti pri prechode od jedného stavu k druhému. Na označenie prechodu od spiaceho procesu k pripravenému sa používa termín *activation – aktivácia*. Tento termín sa však používa aj na označenie prechodu od pripraveného procesu k bežiacemu procesu, čo je zrejme značná nevýhoda. Najnápadnejšie však je označenie prechodu od bežiaceho procesu k spiacemu; hovorí sa o uspávaní (*uspat', resp. uložiť sa*). Dodržanie sémantickej zhody s angličtinou v takýchto prípadoch pôsobí v slovenčine značne expresívne a expresívnosť sa nepokladá za dobrú vlastnosť termínov. Pri riešení takýchto prípadov však nemôže mať rozhodujúce slovo prekladateľ, lež odborník, resp. skupina odborníkov, ktorí by vedeli vybrať z logického spektra daných termínov také predikácie, ktorých sémantické príznaky by nepôsobili expresívne a ktoré by sa dali dobre, primerane vyjadriť v slovenčine aj na onomaziologickej a onomatologickej rovine.

Z značenej problematiky vyplývajú takéto závery: Pri prekladaní odborných textov spravidla nejde o prekladanie termínov, ale o substitúciu termínov pôvod-

ného jazyka termínmi cieľového jazyka. Ak pre túto substitúciu niet poruke dobrých termínov, musí prekladateľ siahnuť k vlastnému prekladaniu, ale aj v takom prípade je nevyhnutné poznať sémantickú, onomaziologickú i onomatologickú štruktúru prekladaných termínov. A pretože toto poznanie sa musí opierať o štruktúru logických predikácií, o logické spektrum prekladaných termínov, zasa je tu nevyhnutná spolupráca s odborníkmi v príslušnej oblasti.

O INTERNACIONALIZÁCIÍ A UNIFIKÁCIÍ TERMINOLÓGIE

Článok bol pôvodne publikovaný vo vedecko-popularizačnom časopise
Kultúra slova v roku 1978.

V období vedecko-technickej revolúcie sa dostáva aj jazyk (jazyk vo všeobecnosti i jednotlivé národné jazyky) do nových súvislostí. Pretože ide o zvýraznenie miesta vedy v celkovom vývine, osobitnú pozornosť si zasluhuje problematika odbornej terminológie. V súvislosti s rozvojom vedy a techniky sa veľmi často hovorí aj o informačnej explózii i o jazykových bariérach pri vzájomnej komunikácii vedcov.

Pred našimi očami sa rozvíja svojrázny svetový jazykový proces (Horecký, 1978), ktorého hlavným prejavom je rozširovanie dvoch základných svetových jazykov – ruštiny a angličtiny. V týchto jazykoch sa publikuje najviac vedeckých prác, pričom aj k prácam v iných jazykoch sa pripája resumé v ruštine a angličtine. V tomto procese sa, prirodzene, jazyky navzájom zblížujú, najmä pokiaľ ide o základné prvky vedeckého jazyka, o terminológiu. Možno povedať, že najvýraznejším znakom svetového jazykového procesu je internacionalizácia a unifikácia terminológie. Kým internacionalizácia sa prejavuje predovšetkým preberaním slov z iných jazykov, cieľom unifikácie je skôr zjednotenie pojmového aparátu jednotlivých vedných odborov.

Na niekoľkých príkladoch možno ukázať, že internacionalizácia a unifikácia nepostupujú vo všetkých oblastiach rovnako.

Pomerne jednoduchá situácia je v takých odboroch, kde fungujú medzinárodné organizácie, ktoré majú za cieľ práve normalizáciu terminológie. Napr. Generálna konferencia mier a váh rozhodla, že zákonné meracie jednotky sú *meter*, *kilogram*, *sekunda*, *ampér*, *kelvin*, *mol* a *kandela*¹. Zaviedla aj doplnkové, odvodené a vedľajšie jednotky, pričom všetky hneď vymedzila a uzákonila pre ne medzinárodne platné názvy. Medzinárodnú jednotu názvov pre meracie jednotky bolo pritom možné dosiahnuť pomerne ľahko, lebo značný počet týchto jednotiek sa nazýva podľa významných fyzikov. Sú to *ampér*, *coulomb*, *farad*, *henry*, *hertz*, *joule*, *newton*, *ohm*, *pascal*, *siemens*, *tesla*, *volt*, *watt*, *weber*. Niekoľko jednotiek má latinský, resp. grécky pôvod, napr. *meter*, *kilogram*, *sekunda*, *mol*, *kandela*, *radián*, *steradián*, *lu-*

---

¹ Zákonné meracie jednotky (1977).

men, lux, parsek, grad. Domácu podobu majú len jednotky *deň, hodina, stupeň*, resp. aj *minúta*, ale v týchto prípadoch je jednotnosť zaručená tým, že v národných jazykoch sú k nim jednoznačné ekvivalenty (*day, jour, Tag, nap* a pod.).

Veľmi podobná je situácia v tých vedných odboroch, ktoré na označenie taxonomických jednotiek používajú latinčinu, t. j. v anatómii zoológie a botanike.

Anatomická nomenklatúra (*Nomina anatomica*) má dlhú tradíciu aj z hľadiska medzinárodného normalizovania. I napriek niektorým kolísaniam a snahám o reformu ostáva zborník *Nomina anatomica* záväzný pre celý lekársky svet. Unifikovanosť sa tu dosahuje práve používaním latinských (vlastne grécko-latinských) názvov a nenarúša sa ani úsilím o národné anatomické názvoslovie, lebo každé z nich, tak aj slovenské, je vcelku doslovným prekladom ustálených latinských názvov. Prítom v súvislých textoch často sa používajú nie domáce, národné názvy, ale slovakizované latinské názvy (napr. *kosta, okciput, fenorálny, parietálny, kostálny*).

V botanickej a zoologickej nomenklatúre nie je taká priama závislosť národných názvov od latinských. Najmä v takých názvoch, ktorými sa pomenúvajú rastliny alebo živočíchy široko známe a využívané v bežnom živote, prejavuje sa často motivácia odlišná od motivácie vedeckých (latinských) názvov. Ale aj v takých prípadoch funguje vedecké názvoslovie ako dôležitý identifikačný a unifikačný prvok.

Dôraz na domácu tradíciu, na názvy utvorené z domácich jazykových prostriedkov je ešte stále veľký v takých vedných odboroch, ktoré majú dlhú domácu tradíciu. Ako názorný príklad možno uviesť jazykovednú terminológiu, ktorá síce veľmi často vyrastala z latinskej, resp. aj gréckej terminológie, ale najmä v slovanských jazykoch dospela k veľmi odlišným riešeniam. Napr. slovné druhy majú v jednotlivých slovanských jazykoch (*Slovník slovanské lingvistické terminologie*, 1977) rozlične motivované názvy. Proti slov. a čes. *podstatné meno* stojí poľ. *rzeczownik*, rus. *существительное*, ukraj. *imennik*, bielorus. *nazounik*, bulh. *существително*, maked. *imenka*, srbochorv. *imenica*, slovin. *samostalnik*. Podobne *prídavné meno* je poľ. *przymiotnik*, rus. *прилагательное*, ukraj. *prikmetnik*, bielorus. *primetnik*, bulh. *прилагателно*, maked. *pridavka*, srbochorv. *pridev*, slovin. *pridevnik*. Podobná situácia je aj v názvoch pádov. V citovanom slovníku sa síce prejavuje tendencia (je to zámerné úsilie Medzinárodnej komisie pre jazykovednú terminológiu pri Medzinárodnom komitáte slavistov) identifikovať takéto termíny pomocou latinských názvov (*substantívum, substantiv, supstantiv, resp. adjektívum, adjektiv*), ale zatiaľ sa nedá povedať, že by sa táto tendencia po internacionalizácii uplatňovala v literatúre písanej v jednotlivých slovanských jazykoch.

Prílišná spätosť s domácimi tradíciami je však prekážkou alebo aspoň retardujúcim činiteľom internacionalizácie aj v niektorých prírodovedných odboroch.

Ako príklad možno uviesť názvoslovie anorganickej chémie, špeciálne názvoslovie kysličníkov. Ako je známe, v českej a slovenskej terminológii kysličníkov a kyselín sa používa dômyselná sústava prípon, ktorými sa vyjadrujú valenčné vzťahy (Zikmund, 1965). V iných jazykoch sa však používa iná sústava názvov, založená niekedy na latinskom názvosloví, ale niekedy aj dosť odchylná. Napr. *kysličník sodný* je v latinskej podobe *natrium oxydatum*, v angličtine *sodium monoxid*, *kysličník dusičitý* je v lat. *nitrogenium peroxydatum*, v angl. *nitrogen dioxid*, *kysličník sírový* je v lat. *acidum sulfuricum anhydricum*, v angl. *sulphur trioxide*. V takejto situácii, aj keď sú jednotlivé kysličníky jednoznačne identifikované vzorcami typu Na_2O , kladie domáca tradícia – práve pre svoju prílišnú systémovosť – internacionalizácii značný odpor.

Úplne protichodná je situácia v názvosloví organickej chémie (Krasnec – Heger, 1965), kde sa dosť voľne (pravda, nie ľubovoľne, lež podľa presných pravidiel) kombinujú rozličné prvky zväčša grécko-latinského pôvodu, prípadne aj čísla a iné symboly. Napr. *acetylchlorid*, *4-chlórbutyrylchlorid*, *1,2,3,4-tetrakisacetaminobenzén*, *1,2-dimetyl- Δ^2 -pyrolón-5*. Je zrejmé, že takéto názvy obsahujú veľmi málo prvkov národného jazyka, preto už svojou povahou i štruktúrou sú internacionálne.

Silná tendencia k internacionalizácii je však badateľná aj v takých odboroch, ktoré nemajú tak systematicky vypracovanú terminológiu, resp. nomenklatúru ako anatómia, botanika, zoológia, organická chémia. Ich výhodou z tohto hľadiska je, že nemajú vlastne dlhšiu tradíciu, že sa donedávna nepestovali v národných jazykoch, preto nemali čas vytvoriť terminológiu z národných prvkov. Ako príklad možno uviesť základné termíny z oblasti informačných a operačných systémov, ako aj z oblasti budovania banky dát². Využívajú sa tu ako termíny známe medzinárodné slová ako *systém* (rus. *sistema*, angl. *system*), *objekt* (*objekt*, *object*), *štruktúra systému* (*struktura sistemy*, *system structure*), *statický systém* (*statičeskaja sistema*, *static system*), *informácia* (*informacija*, *information*). Ale aj názvy v domácich jazykoch sa zhodujú svojou motiváciou: *užívateľ* (*pol'zovateľ*, *user*), *koncový užívateľ* (*konečnyj pol'zovateľ*, *end user*), *práca* (*rabota*, *job*). Názvy ako *krátkodobé rozvrhovanie* (*kratkosročnoje raspisanije*, *short-term scheduling*), *sebestačný systém* (*nezavisimaja sistema*, *self-contained system*) síce majú odlišnejšiu podobu, ale motivácia je vcelku rovnaká.

Z uvedených príkladov (dali by sa veľmi ľahko rozmnožiť) vidieť, že hoci tendencia k internacionalizácii nedosahuje vo všetkých vedných a technických

² Základné termíny (1976, 1977a, 1977b).

odboroch rovnakú úroveň, lebo tu hrajú závažnú úlohu aj domáce tradície, predsa vo všeobecnosti sa uplatňuje práve tlakom svetového jazykového procesu spomenutého v úvode. Zároveň však vidieť, že nevyhnutným predpokladom dorozumievania medzi odborníkmi – príslušníkmi rozličných národov – je zjednotenie, unifikácia pojmov: ak sa rovnaké pojmy chápu rovnako, nie je na prekážku dorozumievania ani prípadná formálna rozdielnosť v terminológiách. Preto sa v práci mnohých medzinárodných organizácií, ktoré sa zaoberajú štandardizáciou terminológie, kladie veľký dôraz na systémové usporiadanie pojmov a na vypracovanie definícií, ktoré sú predpokladom pre zjednotenie termínov (Felber, 1977) i pre lepšie využitie počítačov v terminologickej práci (Rondeau, 1978).

LITERATÚRA:

ANTAL, J. a kol.: Anatomické názvoslovie. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1962. 576 s.

FELBER, H.: International standardization of terminology. The theoretical and methodological aspects. Wien: Infoterm 1977, 16 s.

HORECKÝ, J.: Jazyk v období vedecko-technického rozvoja. In: Kultúra slova, 1978, roč. 12, č. 8, s. 257 – 260.

KRASNEC, L. – HEGER, J.: Názvoslovie organických zlúčenín. 1. vyd. Bratislava: SPN 1965. 264 s.

RONDEAU, G.: Les banques de terminologie bilingues et multilingues: état de la question. Prednáška prednesená na CIRB na Lavalovej univerzite 8. februára 1978. 20 s.

Slovník slovanské lingvistické terminologie. Slovar slavianskoj lingvističeskoj terminologii. Dictionary of Slavonic Linguistic Terminology. Ed.: A. Jedlička. Praha: Academia. 1. zv. 1977. 553 s.

Slovník slovanské lingvistické terminologie. Slovar slavianskoj lingvističeskoj terminologii. Dictionary of Slavonic Linguistic Terminology. Ed. A. Jedlička. Praha: Academia, 2. zv. 1979. 483 s.

Základné termíny z oblasti informačných systémov. Terminologické listy 1. Bratislava: Výskumné výpočtové stredisko 1976.

Základné termíny z oblasti operačných systémov. Terminologické listy 3. Bratislava: Výskumné výpočtové stredisko 1977 (a).

Základné termíny z oblasti budovania banky dát. Terminologické listy 4. Bratislava: Výskumné výpočtové stredisko 1977 (b).

Zákonné meracie jednotky. Praha: Vydavateľstvo Úradu pre normalizáciu a meranie 1977. 19 s. ČSN 01 1300.

ZIKMUND, M.: Názvoslovie anorganických látok. 3. vyd. Bratislava: SPN 1965. 220 s.

ANTICKÉ PRAMENE ODBORNEJ TERMINOLÓGIE

Článok bol pôvodne publikovaný vo vedecko-popularizačnom časopise
Kultúra slova v roku 1989.

Skutočnosť, že moderná veda i jej súčasná terminológia sa čoraz viac internacionalizuje – aspoň v európskej kultúrnej oblasti –, je všeobecne známa. Pritom najmä vedy o človeku a spoločnosti sa veľmi často opierajú o grécke a latinské prvky, rozličným spôsobom ich modifikujú a využívajú pri tvorení termínov (Horecký, 1984).

Veľmi často sa ako systematizujúci prvok využíva napr. prípona *-ón* na označenie rozličných elementov, a to nielen v starších názvoch ako *elektrón*, *mezón*, *neutrón*, *radón*, ale aj v takých novších názvoch, ako sú *fonón*, *excitón*, *polarón*, *axón*, *solitón* (v synergetike balík solitárnych vln), ba aj *synergión* (istá oblasť pôsobenia). Podobne sa využíva aj prípona *-átor/-itor* v názvoch ako *oscilátor*, *inhibitor*, *aktivátor*, *generátor* (ako názvy zariadení alebo látok). Z novších názvov tohto typu možno uviesť napr. *exploadátor*, *alternátor* (nie zariadenie na výrobu elektrického prúdu, ale istý prvok v synergetickej teórii). V synergetike sa v novom význame používa aj termín *koordinátor*. Prípona *-átor* sa využíva aj v názve *oregonátor*, kde v základe je meno mesta *Oregon* – teda nie nejaké sloveso – a to na počesť bádateľov, ktorí pracovali v Oregone (Krempaský, 1988).

V biologických vedách sú už dávno známe prípony *-óm* (*lipóm*, *fibróm*, *chondróm*, *myóm*), *-itída* (*flebitída*, *rachitída*, *iritída*) na pomenovanie chorobných stavov. To všetko ukazuje, že prípony gréckeho alebo latinského pôvodu majú výraznú systematizačnú funkciu, využívajú sa na tvorenie názvov rovnakého radu.

Veľmi výraznú systematizačnú funkciu majú aj rozličné predpony. Využívajú sa nielen na pomenúvanie polárnych, protikladných javov, ako napr. *akútny* – *subakútny*, *chronický* – *subchronický*, *hyperplázia* – *metaplázia*, ale často aj na označenie viacerých stupňov, resp. medzistupňov. Možno uviesť aspoň trojice ako *atrofia* – *dystrofia* – *hypertrofia*, *emisia* – *transmisia* – *imisia*, *makroklima* – *mezoklima* – *mikroklima*, *makroštruktúra* – *mezoštruktúra* – *mikroštruktúra*. Ale poznáme aj štvoricu názvov *hypoergický* – *normergický* – *hyperergický* – *patergický*, kde sa stredná hodnota označuje ako zodpovedajúca norme, ale pomenúva sa aj nová krajná, až patologická, chorobná hodnota.

Nie sú zriedkavé prípady, že sa využívajú aj zvukovo blízke, ale významovo predsa rozdielne predpony. Napr. dvojica *super-* a *supra-* sa rozlišuje tak, že pred-

ponou *super-* sa označuje väčšia miera, exces, nadbytok: *supersonická rýchlosť* je nadzvuková, vyššia ako normálna, *superfosfát* má isté nadmerné chemické prvky v porovnaní s normálnym fosfátom, *supernova* je celkom nová, najnovšia hviezda. V tomto význame sa predpona *super-* vyskytuje aj v niektorých anglických slovách, napr. *supermarket* (veľká samoobsluha) a *superman*. Predponou *supra-* sa označuje predovšetkým poloha nad niečím, napr. *suprarenálny* je nadobličkový, *supracerebrálny* je nadmozgový, *suprasegmentálny* sa nachádza nad segmentovými prvkami (napr. *suprasegmentálne prvky* – prozodické prvky v jazyku). No na druhej strane sa aj predpona *supra-* využíva na označenie excesu, ale spravidla veľmi veľkého. Tak napr. *supravodivosť* je nekonečná vodivosť v blízkosti absolútnej tepelnej nuly, *supratekutosť* je tekutosť pri veľmi nízkej teplote hélia.

Niektoré predpony, napr. *meta-*, *para-*, sa využívajú v celom rozsahu svojej sémantickej štruktúry. Význam „zmena miesta, postavenie“ sa pri predpone *meta-* objavuje napr. v názvoch *metafora*, *metabola*. Význam „postavenie za niečím, po niečom, na vzdialenejšej strane“ je v názvoch ako *metatorakálny* (zahradníkový), *metakarpálny* (zápästný), *metaplazma*. Veľmi blízky význam „popri, po boku“ je v názve *metabióza* (žitie popri niečom). Veľmi známy názov *metafyzika* vznikol tak, že spojením *meta ta fyzika* sa označovala tá časť výkladu javov, ktorá nasledovala po fyzikálnej, prírodnej časti. Z toho je odvodený význam „nachádzajúci sa na druhej strane, resp. prekračujúci normálny spôsob jestvovania“. Patria sem názvy ako *metapsychológia* (čo prekračuje psychológiu), *metajazyk* (ktorým sa opisuje jazyk), *metaveda* (veda o vede), *metatext* (model prototextu), *metakomunikácia* (druhotná, odvodená komunikácia). V špeciálnom význame sa používa predpona *meta-* v chémii: jednak na označenie derivátu (*metaproteín*, *metafosforový*), jednak na označenie polohy substituentov na benzénovom jadre 1,3 v protiklade k pozícii 1,2 (to je *orto-*) a k pozícii 1,4 (to je *para-*). Tieto predpony sa často označujú aj symbolmi *m-*, *o-*, *p-*, napr. *m-dietylbenzén*, *p-etylpropylbenzén*, *o-tolyl* (Heger, 1986).

O životaschopnosti predpony *meta-* svedčí aj skutočnosť, že sa tak označila skupina pracovníkov v oblasti novej rétoriky vo Francúzsku – skupina μ čiže skupina *meta*, ktorá všetky prípady prenášania významu označuje názvami s predponou *meta*: *metabola*, *metafora*, *metalógia* a pod.

Podobne sa využívajú aj všetky významy predpony *para-*. Vo význame „vedľa, v blízkosti, pozdĺž“ je v názvoch ako *paradigma* (čo je popri sebe); *parabióza*, *parahypnóza* (čo je blízke životu, spánku), ale aj *parafráza* (čo je popri fráze, jej opis) a *parajazykový* (čo jestvuje popri jazyku). Význam „vedľa, bokom od niečoho“ je v názvoch ako *paragenéza*, *parapsychológia*, *parabola*. Význam „chybný,

nesprávny“ vidieť v slove *paradox* (čo je proti pravdivosti). S tým súvisí význam „abnormálny, chorý“ v slovách ako *paranoia* (druh duševnej choroby), *paraplégia* (ochrnutie končatín), ako aj význam prídavný, vedľajší v slove *parasympatický* (*parasympaticus* je nerv vnútri tela) a význam „podobný, nie totožný“ v názve *paratýfus*. Podobne ako predpona *meta-* aj predpona *para-* sa používa v názvoch organických zlúčenín, a to na označenie polohy 1,4 (*paradichlórbenzén*).

Treba však pripomenúť, že popri základnej predpone *para-* možno v odbornom vyjadrovaní vysegmentovať ešte tri ďalšie, akoby homonymné „predpony“ *para-*. Z talianskeho slovesa *parare* vo význame „brániť“ vznikla „predpona“ *para*⁻² v slovách ako *parazól* (tal. *para sole* – proti slnku) a *parabellum* (proti vojne). V slove *parapet* z tal. *para petto* (oproti prsiam) možno vysegmentovať „predponu“ *para*⁻³ a napokon v slove *parafín*, ktoré vzniklo zo spojenia *parum affinis* (málo podobný, málo príbuzný) možno vysegmentovať „predponu“ *para*⁻⁴. Je však zrejmé, že tieto „predpony“ nefungujú ako živé prvky v slovenčine.

Ďalej treba pripomenúť, že často stoja proti sebe významovo rozlíšené názvy s predponami *meta-* a *para-*: *metagenéza* (striedanie pohlavnej a nepohlavnej generácie) – *paragenéza* (druh nezvyčajnej plodnosti), *metafráza* (prepísanie, pre-rozprávávanie) – *parafráza* (opis), *metapsychológia* (psychológia nadzmyslového) – *parapsychológia* (psychológia mimozmyslového) a pod.

Niektoré pôvodné substantíva sa častým používaním v ucelených radoch termínov stávajú tiež polopredponami. Sú to slová ako *discus*, resp. *disko-* v názvoch *diskotéka*, *diskozábava*, *diskohudba*, *diskorytmus* (Horecký, 1982) alebo *video-* v názvoch ako *videomagnetofón*, *videoklip*, *videoprogram*, *videokazeta* (Horecký, 1987).

Pozoruhodný vývin prekonala polopredpona *gama-* (Horecký, 1981). Pôvodne sa číslovky v starej gréčtine zaznačovali pomocou písmen, takže γ = tri; preto napr. žiarenie α , β , γ je žiarenie typu 1, 2, 3.

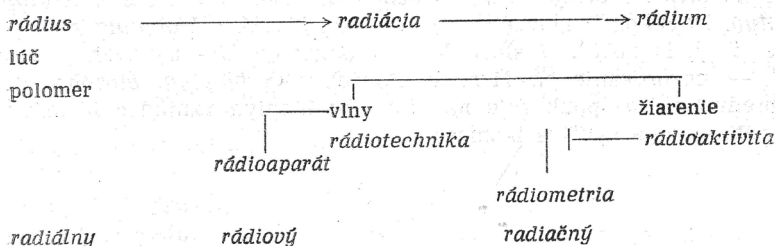
Z písania γ -žiarenie, resp. *gama-žiarenie* vidieť, že tu už ide o prechod k polopredpone. Zrejmé to je aj v názve *gama teleskop*, resp. *gama astronómia*, kde už nejde o poradie, ale o označenie žiarenia *gama* ako základného prvku. V slove *gamaglobulín* je pozičný (číselný význam) už veľmi zastretý a to hovorí v prospech názoru, že už ide skutočne len o polopredponu.

Niektoré elementy jestvujú ako substantívum i ako polopredpona, ako možno ukázať na slovách s časťou *bio-*. V takých termínoch ako *bióza*, *biotín*, *bionika* je slovo *bios* základovým slovom pre odvodzovanie príponou *-óza*, resp. *-ín* alebo *-ika*. V slovách ako *biológia* (veda o živote), *biografia* (opis života), *biogenéza* (vznik života), *biocentrizmus* (zameranie na život) možno zložku *bio-* pokladať za prvú časť zloženého slova.

d'alších pomenovaní, ktoré možno chápať ako zložené slová: *rádioprijímač*, *rádioaparát*, *rádioamatér*, *rádiofikácia* a pod.

Schematicky možno uvedené vzťahy naznačiť takto:

Záverom treba konštatovať, že v súčasnej odbornej terminológii, najmä biologickej, sa výdatne čerpá z gréckych a latinských prameňov a že sa tým dosahuje vysoký stupeň internacionalizácie a systematizácie. Pritom sa, pravda, často mení charakter preberaných elementov: modifikuje sa význam, ale aj formová stránka – mnohé prvky strácajú svoj pôvodný slovnodruhový charakter a prechádzajú do skupiny polopredpôn. Tieto polopredpony sa v ďalšom vývine významovo špecifikujú, ba niekedy sa až stráca pôvodný význam.

LITERATÚRA:

- HEGER, J.: Názvoslovie organickej chémie. Bratislava: SPN 1986. 219 s.
- HORECKÝ, J.: O slovách s predponou *gama-*. In: Kultúra slova, 1981, roč. 15, č. 4, s. 97 – 99.
- HORECKÝ, J.: Nové slová s predponou *disko-*. In: Kultúra slova, 1982, roč. 16, č. 6, s. 217 – 218.
- HORECKÝ, J.: Grécko-latinské elementy v terminológii. In: Kultúra slova, 1984, roč. 18, č. 5, s. 135 – 137.
- HORECKÝ, J.: O slove a predpone *video-*. In: Kultúra slova, 1987, roč. 21, č. 1, s. 21 – 22.
- KREMPASKÝ, J.: Synergetika. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV 1988. 263 s.
- SCHENKL, K.: Griechisch-deutsches Schulwörterbuch. 9. vyd. Wien: Verlag von Carl Gerold's Sohn 1891. 912 s.

F. USTALO VANIE SLOVENSKEJ TERMINOLÓGIE

DVADSAŤ ROKOV SLOVENSKEJ TERMINOLÓGIE

Článok bol pôvodne publikovaný v odbornom časopise
Československý terminologický časopis v roku 1965.

Pri hodnotení vývinu slovenskej terminológie za dvadsať rokov slobodného života i jej súčasného stavu treba mať na mysli najmä dve zložky: jednak vývin a stav vlastnej terminológie, jednak vývin a výsledky teoretického výskumu terminologickej problematiky. Okrem toho neslobodno zabúdať ani na organizačné otázky.

1. Vývin a stav terminológie v každom jazyku veľmi úzko súvisí so stavom celého spisovného jazyka, lebo terminológia tvorí nedeliteľnú súčasť spisovného jazyka, ba možno povedať, že v súčasnom období je najtypickejšou zložkou slovnej zásoby. Zmeny v slovnej zásobe súčasných jazykov sú poznačené práve terminologizáciou vyjadrovacích prostriedkov.

V slovenčine ako pomerne mladom spisovnom jazyku sa terminologizácia prejavuje zvlášť výrazne. Už sa častejšie zdôraznilo, že slovenčina sa do všetkých funkcií, a teda aj do funkcie odborného jazyka dostala až po oslobodení roku 1945, lebo až vtedy sa začali písať (zo začiatku častejšie iba prekladať) učebnice veľkého počtu vedných odborov, až vtedy začali slovenskí autori publikovať výsledky svojich výskumov vo väčšom rozsahu v slovenských odborných časopisoch i v samostatných knižných publikáciách.

Nevyhnutným sprievodným zjavom takéhoto rozšírenia sféry pôsobnosti slovenčiny bola rozkolísanosť terminológie, neistota, ako vyjadriť v slovenčine pojmy, o ktorých sa doteraz po slovensky nepísalo, ale ktoré odborníci poznali z českej literatúry v takej podobe, ktorá sa nedala adaptovať pre slovenčinu. Ako príklad možno uviesť termíny *jímka*, *kejda*, *škraloup*, *důlčik*, *přást*, *prejz* a *štenýř*. Niektoré bolo možno dosť mechanicky adaptovať napr. v podobe *škralúp*, *dólčik*, *priast*. Tieto podoby sa skutočne vyskytovali, ale iba veľmi krátky čas. Všetkým používateľom bolo zrejme, že takéto mechanické adaptovanie (ktoré viedlo aj k takým podobám ako *slíeda* za čes. *slída*) nezodpovedá vnútorným zákonom slovenčiny. Preto veľmi rýchlo a veľmi ľahko sa ujali slovenské názvy *prísušok* za *škraloup*, *jamkár* alebo *jamkovač* za *důlčik* a *predpriadza* za *přást*.

Väčšie kolísanie bolo pri termínoch *jímka* a *kejda*. Za *jímku* sa napokon ustálili dve podoby: *záchytká* (pri zachytávaní prameňov, ale aj inde) a *ohrádzka* (vo vodnom staviteľstve), ba objavuje sa i podoba *nádrž*, resp. *zberná nádrž*. Za *kejdu* sa používali varianty *hnojnica* i *hnojovica*, no napokon sa ustálila podoba *hnojovica*.

Neistota a rozkolísanosť sa prejavovala aj pri názvoch *prejz*, *rozteč*, *šnek* a mnohých iných. Za *prejz* sa používali napr. podoby *žľabica* i *korýtko*, za *rozteč* sa navrhovala podoba *delenie*, no napokon sa ustálil termín *rozstup* (v niektorých prípadoch i termín *vzdialenosť*). Na osude dvoch termínov nemeckého pôvodu – *šrauba* a *šnek* – možno ukázať spôsoby ich rozličného preberania. Kým proti podobe *šrauba*, resp. *šraub* sa i napriek nárečovým podobám *šraub*, *šrôb* veľmi rýchlo ustálila podoba *skrutka* (i odvodené podoby *skrutkovnica*, *skrutkáreň*, *skrutkovať*), termín *šnek* vyvolal rozličné úvahy i kolísanie. Po neúspešnom pokuse kalkovať termín *šnek* v podobe *slimák* sa navrhovali podoby *nekonečná skrutka*, niekedy len *skrutka* (napr. v spojení *šnekové soukolí* – *skrutkové súkolesie*) a napokon sa prejavujú snahy zaviesť podobu *závitovka*.

Rozkolísanosť slovenskej terminológie sa prejavuje, pravda, nie iba v neistote, ktorý názov treba použiť, ale aj v súčasnom používaní niekoľkých podôb toho istého termínu v jednej práci. Napr. v niektorých publikáciách z päťdesiatych rokov sa popri sebe objavujú podoby *presak* i *priesak*, *spekaný* i *spiekany*, *svetlomilné rastliny* i *svetlomilovné rastliny*, *nálevka* i *lievik*, *tiahlo* i *lanko* (novšie len *tahadlo*). V súčasnom období je takáto rozkolísanosť v diele jedného autora pomerne zriedkavá, často azda i zásluhou jazykových redaktorov.

Osobitnú zmienku si zaslúži vplyv ruštiny na vývin slovenskej terminológie i na jej rozkolísanosť. Je dostatočne známe, že v niektorých oblastiach sa začali slovenské (i české) termíny tvoriť podľa ruských vzorov. Treba však pripomenúť, že v istom období sa z neznalosti reálií začali do slovenčiny mnohé ruské názvy jednoducho prekladať (kalkovať), často aj vtedy, keď jestvovali slovenské názvy. Tak sa v starších prekladoch z ruštiny objavovali názvy ako *Brownova trúba* namiesto *obrazovka*, *kapitálové vklady* namiesto *investície*. Inokedy sa zase nesprávne napodobňovali ruské názvy a tak vznikali podoby ako *zemiakosadič*, *zrnokop*, *snehozáchytný pás*, *autonákladná doprava*, *drevo-produkcia*, *tovarovýmenné styky* a pod. Neorganický ráz takýchto termínov je však taký zřejmý, že vzbudzovali pozornosť aj v spomínanom období. V súčasnosti síce vznikajú nové typy termínov, napr. *B-štruktúra*, *γ-žiarenie*, ale termíny typu „zemiakosadič“ sa neuplatnili.

Súčasná slovenská terminológia je už natoľko ustálená, že veľmi ťažko by sa v nej udržali neústrojné názvy. Súvisí to s celkovým stavom spisovnej slovenčiny i jej odborného štýlu.

2. Na stabilizáciu slovenskej terminológie v uplynulých dvadsiatich rokoch nepochybne vplývalo postupné zvyšovanie jazykovej kultúry u našich

odborných a vedeckých pracovníkov, uvedomovanie zodpovednosti za jazykovú úroveň vedeckých prác. No nesporný vplyv mali aj teoretické výskumy terminologickej problematiky.

V tomto smere treba ako priekopnícke označiť drobnejšie štúdie uverejňované v deviatich ročníkoch Slovenského odborného názvoslovia. Ich zhrnutie predstavuje práca J. Horeckého *Základy slovenskej terminológie* (1956). Pravda, je to iba predbežné zhrnutie, lebo aj po vydaní tejto práce sa venuje pozornosť spracovaniu jednotlivých teoretických otázok i skúmaniu vývinu slovenskej terminológie a vzťahov slovenskej a českej terminológie. Výsledky spoločného úsilia českých i slovenských pracovníkov v oblasti terminológie sa priebežne publikujú v *Československom terminologickom časopise*. Treba vyzdvihnúť, že tomuto časopisu sa darí priťahovať k spolupráci aj pracovníkov jazykových katedier na vysokých školách všetkých typov.

Prirodzene, hodnotiť teoretickú prácu neprichodí tým pracovníkom, ktorí sa jej sami venujú. A možno by to bolo ešte aj predčasné.

3. Napokon treba aspoň pripomenúť aj isté výsledky organizačné a publikačné. Pri Ústave slovenského jazyka SAV pracovali a v malej miere ešte i dnes pracujú terminologické komisie, ktorých cieľom bolo vypracovať terminológiu alebo aspoň istý úsek terminológie svojho odboru. Výsledky práce týchto komisií boli publikované jednak v *Slovenskom odbornom názvosloví*, jednak v 27 terminologických slovníkoch. Nepriamo sa tieto výsledky využívali aj pri príprave slovenskej časti názvoslovných noriem.

Treba konštatovať, že všetky uvedené terminologické slovníky nemajú rovnakú úroveň, či ide o stránku odbornú (vypracovanie sústavy pojmov), alebo o stránku lexikografickú. *Právnický terminologický slovník* predstavuje iba súpis termínov s dôrazom na ich jazykovú správnosť a bez snahy o presné vymedzenie pojmov. Príčinu tu treba hľadať v tom, že východiskovým materiálom bol jednak starší slovník (slovensko-maďarský) A. Zátareckého (1923), jednak rozhodnutia Komisie pre právnu terminológiu pri Povereníctve pre spravodlivosť. V ďalších terminologických slovníkoch sa už kladie dôraz aj na vysvetlenie pojmov, no termíny sa uvádzajú v abecednom poradí a ich výber je často náhodný. V terminologických slovníkoch z posledného obdobia sa prejavuje snaha o systematické spracovanie pojmov i termínov (napr. *Železničná terminológia*) a o väčšiu ucelenosť. V terminologických slovníkoch chémie sa uvádzajú vždy aj všeobecné zásady pre tvorenie nomenklatúry. V anatómii a botanike sa preberá medzinárodný systém a dopĺňa sa iba slovenskými ekvivalentmi.

Mnohé z terminologických slovníkov vydaných v prvom období sú dnes už zastarané a neúplné (obrábanie, letectvo, lesníctvo, geodézia), iné nie sú vlastne dokončené (veterinárstvo, telesná výchova, vodné hospodárstvo, farmácia).

Príprava terminologických slovníkov a vypracovanie terminologických sústav pre jednotlivé vedné odbory nie je však jediným cieľom pri normalizácii a stabilizácii terminológie. Možno povedať, že prvá etapa, v ktorej išlo prevažne o jazykovú stránku termínov a v ktorej bolo účelné publikovať čo najskôr pomerne ucelené súbory termínov, je dnes už skončená. V druhej etape treba venovať pozornosť pojmovej stránke terminológie, usilovať sa o pojmové zjednotenie alebo aspoň zblíženie terminológie jednotlivých odborov. Takúto prácu môžu úspešne vykonávať len príslušní odborníci, kým jazykovedci môžu byť pri nej iba poradcami v otázke správneho použitia jazykových prostriedkov na pomenovanie pojmov a do značnej miery aj v otázkach techniky práce. Výsledkom takejto práce pravdepodobne nebudú rozsiahlejšie slovníky, ale iba menšie sústavy pojmov, prípadne aj len diskusné rozbor jednotlivých problémov. Takéto pracovné výsledky možno publikovať jednak v príslušných odborných časopisoch, jednak a najmä v *Česko-slovenskom terminologickom časopise*.

Dvadsať rokov vo vývine odborného štýlu spisovnej slovenčiny i slovenskej terminológie, ako aj dvadsať rokov odbornej starostlivosti o vypracovanie a ustálenie slovenskej terminológie – dvadsať rokov slobodného života – patrí k najsvetlejšim obdobiam v dejinách slovenčiny a sme presvedčení, že aj v dejinách slovenskej jazykovedy.

LITERATÚRA:

FAJNOR, V. – ZÁTURECKÝ, A.: Právnický terminologický slovník, II. časť slovensko-maďarská. Bratislava: Nákladom Právnickej jednoty na Slovensku 1923. 197 s.

HORECKÝ, J.: Základy slovenskej terminológie. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1956. 146 s.

Lesnícky terminologický slovník. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1953. 58 s.

Letecký terminologický slovník. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1953. 106 s.

Terminológia galenickej farmácie. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1954. 85 s.

Terminológia obrábania kovov. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1952. 95 s.

Terminológia telesnej výchovy. Ľahká atletika, lyžovanie. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1956. 110 s.

Terminológia vodného hospodárstva 1. Hydrológia, hydraulika, pedológia. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1953. 123 s.

Terminológia vodného hospodárstva 2. Zdravotné inžinierstvo. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1954. 116 s.

Terminológia vodného hospodárstva 3. Hydrotechnické stavby. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1955. 132 s.

Veterinárska terminológia. Histológia a embryológia. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1963. 56 s.

Zememeračská terminológia. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1958. 52 s.

Železničná terminológia I, Návestenie a zabezpečovanie. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1963. 118 s.

Železničná terminológia II, Strojová technická prevádzka. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1964. 238 s.

FORMOVANIE SLOVENSKEJ ODBORNEJ TERMINOLÓGIE V SAVU

Článok bol pôvodne publikovaný v zborníku *Slovenská akadémia vied a umení* v roku 1994.

Otázkam slovenskej odbornej terminológie v medzivojnovom období i v období Slovenského štátu venovali pozornosť najmä učitelia a prekladatelia (často v tej istej osobe) prírodovedných disciplín. Nad značným počtom drobnejších príspevkov a upozornení, publikovaných spravidla v Slovenskej reči, vysoko vyčnieva práca troch vedúcich osobností: právnika A. Zátureckého, lekára J. Ledényiho-Ladzianskeho a zoológa O. Ferianca.

A. Záturecký už v roku 1917 uverejnil *Návrh slovenského právnického názvoslovia*, potom spolu s I. Fajnorom Slovensko-maďarský a maďarsko-slovenský právnický slovník (1921 a 1923). Tento slovník sa stal základom pre spracovanie *Právnického terminologického slovníka* v terminologickej komisii SAVU. Pred týmto spracovaním však venoval A. Záturecký sústavnú pozornosť právnickej terminológii v práci Komisie pre právnú terminológiu pri bývalom Ministerstve spravodlivosti Slovenskej republiky, resp. pri Povereníctve pravosúdia Československej republiky.

Profesor anatómie J. Ladziansky už v roku 1935 vydal *Slovenské telovedné názvoslovie*, slovenské znenie medzinárodne schváleného súpisu anatomických termínov *Nomina Anatomica*. Práca J. Ladzianskeho vyvolala značnú pozornosť odbornej verejnosti. Na bratislavskej univerzite (v Učenej spoločnosti Šafárikovej) bola zriadená osobitná komisia, ktorá pri posudzovaní Ladzianskeho termínov vypracovala aj zásady pre toto posudzovanie a uverejnila ich v časopise Bratislava (1937). J. Ledényi-Ladziansky reagoval na tieto zásady a na kritické pripomienky v časopise *Slovenský jazyk* 1940.

Profesor zoológie O. Ferianc sa osobitne zaoberal štúdiom vtáctva. Už roku 1942 vydal *Slovenské ornitologické názvoslovie*, ktoré vyšlo rozšírené ako Slovenské názvoslovie vtákov v roku 1958. Medzitým spracoval *Slovenské názvoslovie rýb Československej republiky a susediacich krajov*. Vo všetkých svojich názvoslovných prácach sa opieral o svoje bohaté súpisy nárečových názvov.

Z tejto oblasti treba spomenúť *Slovenský herbár*, ktorý v redakcii J. Futáka vyšiel v roku 1946. Slovenské názvy rastlín i zvierat sa uplatňovali aj v príslušných zväzkoch *Slovenskej vlastivedy*.

Po roku 1945 začali veľmi skoro pracovať dve terminologické komisie: pre chemické názvoslovie pod vedením prof. T. Krempaského pri redakcii časopisu *Chemické zvesti* a pre lesnícke názvoslovie pod vedením F. Papánka pri Ústrednom riaditeľstve štátnych lesov. Čoskoro sa prejavilo aj úsilie o normovanie technickej terminológie. Pod vedením prof. J. Gondu začala pracovať Komisia pre technickú terminológiu pri Československom ústave práce, oblastnom ústave v Bratislave. Prvé (a jediné) zasadnutie tejto komisie bolo v decembri 1948. Konkrétnym výsledkom bolo utvorenie osobitnej prílohy *Technický jazyk* v časopise *Slovo a tvar* a tým aj vyvolanie sústredenejšieho záujmu jazykovedcov o spracúvanie slovenskej odbornej terminológie. V tejto prílohe sa venovala pozornosť niektorým všeobecnejším otázkam, ale predovšetkým sa analyzovali a komentovali konkrétne termíny, ktoré si vyžadovali úpravu z hľadiska štruktúry slovenčiny. Prílohu viedol J. Horecký, on je autorom aj prevažnej väčšiny drobných príspevkov.

Tieto technické a publikačné okolnosti boli podnetom aj pre Jazykovedný ústav SAVU, aby sa začal sústavnejšie venovať problematike terminológie. Pri všetkej personálnej nedobudovanosti (istý čas boli v tomto ústave len dvaja pracovníci, J. Štolc a J. Horecký, pričom J. Štolc bol prednostom prezidia) a pri hlavnej orientácii na spracúvanie slovníka vznikli tu aj viaceré teoretické štúdie.

J. Štolc v štúdiu *Poznámky o zásadách pri tvorení slovenských odborných terminológií* (1949) zdôraznil, že terminológia môže ľahko zostať na povrchu jazyka, nezapustí hlbšie korene, nezrastie s jazykovou skutočnosťou v pevný celok, ak sa bude jazyk chápať len ako nástroj. Zároveň však upozornil, že sa neprekročí prah jazykového purizmu. Vytýčil tieto zásady: uvedomiť si reálny obsah pojmu, vyjadriť ho svojim spôsobom, bez závislosti od českej schémy, vychádzať z domáceho myslenia a rešpektovať minulosť i stav v slovenských nárečiach.

Pravda, J. Horecký už rok predtým zaujal v príspevku *O slovenskej technickej terminológii* (1948) odlišný postoj: historizmus nie taký závažný, medzi ľudovým a odborným jazykom sú isté funkčné rozdiely, hlavné je rešpektovať funkčnú platnosť jazykových prostriedkov a dôkladná znalosť štruktúry spisovného jazyka. V štúdiu *Poznámky k tvoreniu odbornej terminológie* (1947) zdôraznil, že termín musí vyhovovať domácejmu hláskoslovnému a morfológickému skladu, nemá pôsobiť emocionálne, teda nemá sa preberať zo slangu a argotu, ale ani z nárečia v pôvodnej hláskovej podobe, lež pospisovnený). Zdôraznil však aj potrebu rešpektovať medzinárodné súvislosti, treba skúmať možnosti preberania a kalkovania. Už v tejto štúdiu sa J. Horecký pokúsil o definíciu termínu: Termín je slovo alebo skupina slov majúcich v danom jazykovom štýle ustálený, presný a jednoznačný význam, bez ohľadu na ich význam v inom štýle, resp.

na význam jednotlivých slov, z ktorých sa termín prípadne skladá. Ako vidieť, východiskom tu je pomenovanie, ale rámcom ostávajú jazykové štýly v chápaní pražskej školy. V neskorších úvahách sa jazykovoštýlové vlastnosti termínu už nezďorazňovali.

Je pozoruhodné, že do tohto úsilia o teoretické objasňovanie zasiahol aj prírodovedec I. Zmoray. V príspevku *Príspevok k precizovaniu významu niektorých adjektív v prírodovednom názvosloví* (1947/48) vychádzal z pomenovacích potrieb – ako neskôr i J. Horecký – a skúmal, ako možno jestvujúce výrazové prostriedky, konkrétne odvodzovacie prípony využiť systematicky na spresnenie a zjednotenie významov. Presne totiž rozlíšil funkcie prípon *-ový*, *-ný*, *-itý*, *-istý*, *-ený* v takých prídavných menách ako *kremeňová primiešanina*, *kremenná látka*, *kremičitý kysličník*, *hlinitý kysličník*, *hlinastá pôda*, *hlinený krčah*.

Úsilie vypracovať teóriu terminológie a kritériá na posudzovanie jednotlivých termínov vyústilo po viacerých prípravných štúdiách J. Horeckého, F. Buffu a V. Dujčikovej-Slivkovej v monografickej práci J. Horeckého *Základy slovenskej terminológie*, vydané v roku 1956. Tu sa už formulovala nová definícia termínu (pomenovanie pojmu vo vedných alebo výrobných odboroch), ale najväčší dôraz sa položil na vlastnosti termínu. Za základnú vlastnosť sa pokladá významová priezračnosť (už forma termínu má poukazovať na základný významový prvok, resp. nemá tento prvok zastierať), ustálenosť, jednoznačnosť, presnosť a nosnosť (odvodzovacia schopnosť).

Treba zdôrazniť, že teoretické úvahy o povahe termínu boli založené na štúdiu konkrétnych termínov a že sa nimi posudzovali všetky ďalšie termíny, ktoré sa postupne spracúvali.

V Jazykovednom ústave SAVU bola už v roku 1950 ustavená Názvoslovná komisia (jediné zasadnutie mala 15. marca 1950) a 1. marca 1950 bolo zriadené terminologické oddelenie (J. Horecký ako vedúci, F. Buffa a V. Dujčiková-Slivková, a jedna administratívna, pomocná pracovníčka K. Madáková-Zikmundová). Toto oddelenie sa stalo pracovným a organizačným centrom terminologickej práce. Postupne sa pri ňom zorganizovalo do tridsať terminologických oddelení (ich zoznam pozri v prílohe). Ich členmi bolo vždy okolo päť popredných odborníkov, ktorí prejavili záujem a nevšednú ochotu spolupracovať. Pracovníci oddelenia, ale aj iní pracovníci ústavu boli poradcami, jazykovými expertmi.

Komisie sa schádzali veľmi pravidelne (obyčajne v dvojtyždňových intervaloch). Ich členovia pripravovali materiál – termíny s definíciami podľa svojej odbornosti a na zasadnutiach sa diskutovalo o definíciách, ale najmä o správnosti či vhodnosti jestvujúceho termínu. Okolo niektorých termínov, ktoré nevyhovovali

štruktúre slovenčiny, sa rozvíjali diskusie, niekedy veľmi rozsiahle. Ťažili z nich nielen sami odborníci, ale i jazykovedci.

Jazykoví experti poukazovali na potrebu rozlišovať slovotvorné prostriedky. Ukázali napríklad, že treba rozlišovať príponu *mávaci* a *mávavý* (*mávaci mehanizmus – mávavé krídlo*), diferencovane používať na pohľad variantné prípony (*navijak – navijač – navijadlo*), ale najviac kritizovali významovo nepriezračné, nesprávne motivované termíny a navrhovali nové. Napríklad namiesto *pluhovacia stolica* navrhli termín *preťahovacia stolica*, namiesto *bobtnať* sa zaviedlo *napučiať*, namiesto *kejda, kejdivé hospodárstvo* sa navrhlo a uplatnilo *hnojovica, hnojovicové hospodárstvo*, namiesto nezreteľného českého *přást* sa navrhlo *predpriadza*. Ako vidieť z posledných príkladov, poukazovalo sa najmä na nekritické preberanie českých termínov.

Ruka v ruke s kritickou previerkou termínov sa rozvíjalo uplatňovanie noschválených termínov v praxi. Členovia komisií začali používať nové termíny v svojich prednáškach, učebniciach a skriptách, jazykovedci popularizovali tieto rozhodnutia v odborných zborníkoch i v jazykovedných publikáciách, poukazovali na jazykovú, predovšetkým terminologickú úroveň odborných publikácií. Schválené termíny sa dostávali v spolupráci s Úradom pre normalizáciu do vydávaných noriem (špeciálnych i názvoslovných). Poverenictvo školstva prikázalo Slovenskému pedagogickému nakladateľstvu všetky odborné učebnice predkladať na terminologickú revíziu pracovníkov terminologického oddelenia (predovšetkým J. Horecký).

Veľkou mierou prispievala k uplatňovaniu schválených termínov aj vlastná vydavateľská činnosť.

Rozhodnutia jednotlivých komisií sa začali posilať odborníkom i jazykovedcom v podobe bulletinu *Odborné názvoslovie*. V roku 1951 vyšli dve čísla, v roku 1952 deväť čísel tohto bulletinu. Novým krokom bolo vydávanie osobitného časopisu, *Slovenského odborného názvoslovia* (vychádzalo 10-krát do roka od roku 1953 do roku 1961). Podstatnú časť čísla tvorili menšie celky schválených termínov i menšie ukážky dvojjazyčných terminologických súpisov (v najvyššej miere rusko-slovenských). V každom čísle bol teoretický úvodný článok, často sa publikovali diskusie, sústavná pozornosť sa venovala recenziám odborných publikácií. V rokoch 1962 – 1966 vychádzal *Československý terminologický časopis*. V oboch bol hlavným redaktorom J. Horecký.

Podstatnú časť svojich výsledkov publikovali jednotlivé komisie v podobe osobitných terminologických slovníkov. Vcelku ich vyšlo 29 (podrobný súpis v prílohe), ktoré vychádzali bez nároku na honorár, ale členovia komisie dostávali menšiu odmenu za účasť na schôdzkach a za prípravu materiálu.

Napokon treba pripomenúť aj spoluprácu terminologického oddelenia Jazykovedného ústavu s niektorými štátnymi inštitúciami. Okrem už spomenutej spolupráce s Úradom pre normalizáciu to bola účasť pri vydávaní slovenského znenia *Zbierky zákonov* a v tej súvislosti pri vypracovaní rozsiahlych vysvetliviek k colnému sadzobníku, ktorý obsahoval stovky pomenovaní rozličných výrobkov a tvarov. Dobré výsledky mala aj spolupráca s Ministerstvom národnej obrany, kde vyšli v slovenskom znení dva základné predpisy (*Cvičebný poriadok ozbrojených síl Československej republiky*, 1958, a *Základný služobný predpis*, 1959), ako aj s Ministerstvom dopravy, kde vyšli tiež dva základné predpisy (*Pravidlá technickej prevádzky železníc*, 1954, a *Návestné predpisy*, 1954).

Po zrušení terminologického oddelenia v roku 1958 sa práca komisií značne zredukovala a sčasti sa preniesla do organizačného rámca vedeckých spoločností. Završením intenzívnej práce komisií však bol aj záujem viacerých vedeckých pracovníkov o systematickú prácu v terminológii. Tak M. Zikmund vypracoval úspešnú publikáciu *Názvoslovie anorganických látok*, ktorá sa dožila štyroch vydaní (1961, 4. vydanie 1970) a vyústila do novej verzie, ktorá je už v rukopise v rozsahu 350 strán. J. Heger po vydaní *Názvoslovie organických zlúčením* v roku 1972 (v spolupráci s Ľ. Krasnecom) pripravil *Názvoslovie organickej chémie* v roku 1986. A. Petrovský po monografii *Teoretické základy dopravného názvoslovie* (1972) vydal *Dopravný slovník* (1983).

Terminologické komisie a výsledky ich práce

V súpise sa uvádza odbor činnosti, potom v zátvorke meno predsedu, za dvojbodkou spracovaná oblasť a napokon za pomlčkou titul terminologického slovníka.

- **právo** (A. Zátarecký): občianske právo, trestné právo – *Právnický terminologický slovník*. Bratislava: SAVU 1952, 181 s.;
- **jazykoveda** (J. Ružička, Š. Peciar): – *Základná jazykovedná terminológia*. Bratislava: SAVU 1952, 60 s.;
- **ekonomika** (Š. Heretík): politická ekonómia, plánovanie, účtovná evidencia;
- **hudba** (A. Hrdina): hudba, klavír;
- **výtvarníctvo** (A. Struhár): grafika;
- **marxistická filozofia** (I. Hrušovský);
- **psychológia** (A. Jurovský);
- **archeológia** (V Budinský-Krička);
- **telovýchova** (K. Stráňai): gymnastika, ľahká atletika, lyžovanie – *Terminológia telesnej výchovy I. Ľahká atletika, lyžovanie*. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1958, 110 s.;
- **šachy** (Ľ. Potúček): praktický šach, problémový šach – *Šachová terminológia*. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1968, 196 s.;

- **strojnictvo** (J. Gonda): časti strojov, obrábanie kovov, letectvo – *Terminológia častí strojov*. Bratislava: Vydavateľstvo SAVU 1952, 92 s.; *Terminológia obrábania kovov*. Bratislava: Vydavateľstvo SAVU 1952, 95 s.; *Letecký terminologický slovník*. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1953, 106 s.;
- **stavitel'stvo** (Š. Bella, O. Dub): hydrológia, pedológia, vodné stavby, zdravotné inžinierstvo – *Terminológia vodného hospodárstva 1. Hydrológia, hydraulika, pedológia*. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1953, 123 s.; *Terminológia vodného hospodárstva 2. Zdravotné inžinierstvo*. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1954, 116 s.; *Terminológia vodného hospodárstva 3. Hydrotechnické stavby*. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1955, 132 s.;
- **stavitel'stvo** (A. Turecký): technická mechanika, cestné a železničné stavby;
- **elektrotechnika** (F. Poliak, T. Petrik): elektrická trakcia;
- **televízia** (K. Dillnberger): – *Terminológia televízie*. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1956, 52 s.;
- **architektúra** (E. Belluš): historická architektúra, pozemné stavby, urbanizmus, poľnohospodárske a dopravné stavby;
- **geodézia** (P. Gál): nižšia geodézia, fotogrametria – *Zememeračská terminológia*. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1958, 52 s.;
- **zváranie** (J. Čabelka): zváranie a spájkovanie;
- **baníctvo** (J. Šimčíško): baníctvo, úpravníctvo, banská doprava, banské meračstvo, ekonomika – *Banícky terminologický slovník*. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1955, 168 s.;
- **hutníctvo** (J. Holčeczy): farebné kovy;
- **lodiarstvo** (J. Miškovský): stavba lodí;
- **železnice** (I. Viest): preprava, doprava, návestenie, strojnictvo, stavebníctvo – *Železničná terminológia. Návestenie a zabezpečovanie*. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1963, 118 s.; *Železničná terminológia II. Strojová technická prevádzka*. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1964, 238 s.; Petrovský, A.: *Slovník železničnej prepravnej prevádzky I. Technická základňa*. Bratislava: SAV 1969, 417 s.; *Slovník železničnej prepravnej prevádzky II. Technológia*. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV 1977, 756 s.;
- **anorganická chémia** (M. Zikmund): *Terminológia anorganickej a fyzikálnej chémie*. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1956, 176 s.;
- **organická chémia** (L. Krasnec): *Terminológia organickej chémie*. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1958, 146 s.;
- **silikátová chémia** (M. Gregor): *Terminológia silikátového priemyslu*. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1955, 54 s.;
- **farmácia** (L. Zathurecký): galenická farmácia, farmakognózia – *Terminológia galenickej farmácie*. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1954, 85 s.;
- **potravinárstvo** (L. Cicvárek, M. Gažo): mäsové výrobky, mliekárstvo a cukríky, jedlá;
- **prírodné vedy** (J. Šalát): mineralógia, geológia;

- **matematika** (A. Dubec): – *Terminológia elementárnej matematiky*. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1957, 99 s.;
- **fyzika** (J. Vanovič, J. Garaj): statika, dynamika, elektrina, astronómia;
- **atómová fyzika** (I. Nábělek): teoretické názvy;
- **optika** (J. Hajda): základné názvy, optické prístroje – *Základná optická terminológia*. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1964, 50 s.;
- **fotografia** (L. Noel): *Fotografická terminológia*. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1958, 50 s.;
- **botanika** (J. M. Novacký, M. Červenka): *Slovenská botanická nomenklatúra*. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1954, 227 s.; *Terminológia botanickej morfológie*. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1959, 257 s.;
- **zoológia** (O. Ferienc): holuby, králiky, motýle;
- **medicína** (I. Stanek, J. Antal): histológia, anatómia – *Anatomické názvoslovie*. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1962, 575 s.;
- **epidemiológia** (E. Kmety): základné názvy;
- **veterinárstvo** (J. Hovorka): anatómia, histológia – *Veterinárska terminológia I. Histológia a embryológia*. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1957, 56 s.;
- **genetika** (J. Kříženecký, L. Rabanová): *Terminológia genetiky*. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1961, 228 s.;
- **poľnohospodárstvo** (J. Jakubík): rastlinná a živočíšna výroba;
- **vinohradníctvo** (J. Kišoň): základné názvy;
- **lesníctvo** (F. Papánek): – *Lesnícky terminologický slovník*. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1953, 58 s.;
- **poľovníctvo** (M. Takáč): základné názvy, strelectvo, kynológia – *Slovenské poľovnícke názvoslovie*. Bratislava: Slovenské vydavateľstvo pôdohospodárskej literatúry 1966, 93 s.

LITERATÚRA:

Cvičebný poriadok ozbrojených síl Československej republiky. Praha: Ministerstvo národnej obrany 1958.

FAJNOR, V. – ZATURECKÝ, A.: Právnický terminologický slovník. I. časť maďarsko-slovenská. Turčiansky sv. Martin: Matica slovenská 1921. 166 s.

FAJNOR, V. – ZATURECKÝ, A.: Právnický terminologický slovník, II. časť slovensko-maďarská. Bratislava: Nákladom Právnickej jednoty na Slovensku 1923. 197 s.

FERIANC, O.: Slovenské ornitologické názvoslovie s obrázkovým kľúčom pre určovanie slovenského vtáctva. Turč. Sv. Martin: Matica slovenská 1942. 244 s.

FERIANC, O.: Slovenské názvoslovie vtákov. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1958. 329 s.

FERIANC, O.: Slovenské názvoslovie rýb Československej republiky a susediacich krajov. In: Prírodovedný zborník 2, Martin, 1947, s. 65 – 152.

FUTÁK, J. a kol.: Slovenský herbár. I. a II. Trnava: Spolok sv. Vojtecha 1946, 416 + 461 s.

HEGER, J.: Názvoslovie organických zlúčenín. Bratislava: SPN 1972. 312 s.

HEGER, J.: Názvoslovie organickej chémie. Bratislava: SPN 1986. 319 s.

HORECKÝ, J.: Poznámky k tvoreniu odbornej terminológie. In: Slovenská reč, 1947, roč. 13, č. 3 – 4, s. 65 – 72.

HORECKÝ, J.: O slovenskej technickej terminológii. In: Slovo a tvar, 1948, roč. 2, č. 4, s. 116 – 119.

LEDÉNYI-LADZIANSKY, J.: Nomina Anatomica. Slovenské telovedné názvoslovie. Turčiansky sv. Martin: Matica slovenská 1935. 243 s.

LEDÉNYI-LADZIANSKY, J.: Slovenské telovedné názvoslovie. In: Slov. jazyk I. 1940, s. 85 – 91, s. 132 – 137, s. 203 – 211.

Návestné predpisy. Ed.: O. Poupá. Praha: Dopravné nakladateľstvo 1954. 275 s.

PETROVSKÝ, A.: Teoretické základy normalizácie dopravného názvoslovie. Bratislava: ALFA 1972. 126 s.

PETROVSKÝ, A.: Dopravný slovník. Bratislava: ALFA 1983. 938 s.

Pravidlá technickej prevádzky železníc. Ed.: O. Poupá. Praha: Dopravné nakladateľstvo 1954. 249 s.

STODOLA, E. – ZÁTURECKÝ, A.: Návrh slovenského právneho názvoslovie (Maďarsko-slovenská právnická terminológia). Turčiansky Sv. Martin: Kníhtlačiarsky účastníarsky spolok 1919. 108 s.

ŠTOLC, J.: Poznámky o zásadách pri tvorení slovenských odborných terminológií. In: Slovo a tvar, 1949, roč. 3, č. 2, s. 44 – 49.

Ustálenie slovenskej terminológie anatomickej. In: Bratislava. Časopis Učené spoločnosti Šafaříkovy. Ročník XI. 1937, 438 – 441.

ZIKMUND, M.: Názvoslovie anorganických látok. Bratislava: SPN 1961. 165 s.

ZIKMUND, M.: Názvoslovie anorganických látok. Bratislava: SPN 1970. 229 s.

ZMORAY, I.: Príspevok k precizovaniu významu niektorých adjektív v prírodovednom názvosloví. In: Slovenská reč, 1947/48, roč. 13, č. 3 – 4, s. 97 – 106.

Základný služobný predpis, 1959.

ODBORNÁ TERMINOLÓGIA V SÚČASNEJ SLOVENČINE

Článok bol pôvodne publikovaný v zborníku *Studia Academica Slovaca* v roku 1997.

Súčasný stav slovenskej odbornej terminológie i jej vývinové tendencie možno výstižne charakterizovať analýzou štyroch oblastí odborného vyjadrovania: názvoslovím chemických prvkov, politicko-ekonomickou terminológiou, stavom vo výpočtovej technike a pohľadom na terminológiu športu a zábavného priemyslu.

Názvoslovie chemických prvkov je dobrým ukazovateľom najmä preto, že chémia patrí oddávna k učebným predmetom už od najnižších stupňov našich škôl, takže základné poznatky sú známe príslušníkom všetkých spoločenských skupín. Okrem toho, ako je všeobecne známe, mnohé dnešné názvy prvkov sú výsledkom umelého tvorenia v minulom storočí i niektorých inovácií v prítomnosti.

Chemické prvky tvoria uzavretú množinu, už dávno hierarchicky usporiadanú, dnes už veľmi zriedkavo dopĺňanú o nové prvky. Názvy základných, resp. najznámejších prvkov vznikli terminologizáciou bežných domácich slov alebo niekoľkými príponami z domácich základov slov, alebo do veľkej miery preberaním z iných jazykov. Preto tu vidieť výraznú internacionalizáciu, resp. presnejšie europeizáciu, lebo vcelku sa využívajú grécko-latinské prvky, a nie prvky zo živých jazykov (Horecký, 1993).

K domácim slovám v názvoch chemických prvkov patria napr. *železo, olovo, zlato, striebro, ortuť*. Z domácich základov boli odvodené napr. *vodík, uhlík, hliník, vápnik* príponou *-ík* od substantívnych základov. Takým istým spôsobom vznikli názvy *dusík* (od slovesa *dusiť*) alebo *kyslík, horčík* (od adjektíva *kyslý, horký*). V starších textoch sa ešte nájdu aj názvy ako *luník* (od *selén*), *kostík* (lebo sa nachádza v kostiach), prevzaté z obrodenskej češtiny. Tam boli aj také podoby ako *barvík* (od *chróm*), *voník* (od *osmium*), ale tie zanikli už skôr.

Prevažná väčšina chemických prvkov má dnes medzinárodnú podobu. Ich medzinárodnosť však nie je založená na živých jazykoch, ale má sčasti grécku a latinskú motiváciu, alebo motiváciu vlastnými menami a ich forma je latinizovaná – najčastejšie majú zakončenie na *-ium*. Napr. farba je motivačným základom v názvoch ako cézium (z lat. *caesius* – sivomodrý), rubídium (z lat. *ruber* – červený), chlór, *chlorum* (z gr. *chloros* – žltozelený).

V mnohých novších názvoch je motivácia menom mytologickej postavy: *titán* od Titana, *niób*, *nióbiium* od Nióby, *tórium* od mena starogermánskeho boha Thora. Meno planéty je základovým slovom v názvoch ako *plutónium*, *urán*. Ešte novšie sú názvy motivované menom štátu alebo menom mesta: *francium*, *germánium*, *ruténium*, *skandium*, resp. *lutécium* (od Lutetia – Paríž), *hafnium* (od Kodaň), *holmium* (od Štokholm). Od mena švédskeho mesta Ytterby sú odvodené variantné podoby *ytrium*, *ytterbium*, *terbium*. Ešte novšie sú názvy prvkov motivované menom objaviteľa alebo na počesť vedca: *curium*, *nobelium*, *mendelejevium*, *laurencium*.

Ako zaujímavosť možno uviesť, že najnovšie sa navrhuje tvoriť názvy prvkov s číslom vyšším ako sto skladaním grécko-latinských číslicových morféme od 0 po 9 tak, že podľa arabskej číslice sa tieto morfémy radia za sebou a názov je zakončený morfémeou *-ium*. Napr. prvok s číslom 104 má byť *un-nil-quad-ium*, teda *unnilquadium*. Prvok s číslom 129 by mal mať podobu *unbiennium* a pod.

V súlade s touto všeobecnou tendenciou po europeizácii sú aj domáce pokusy nahradiť aj zaužívané domáce názvy typu *olovo* latinizovanými podobami, teda *plumbum* namiesto *olovo*, *cuprium* namiesto *meď*, *aurium* namiesto *zlato*. Porov. tabuľku v Hegerovej monografii (1986, s. 184), kde sa uvádzajú podoby ako *bórium*, *flórium*, *ferrium*, *kuprium*, *argentium*, *platinum*, *aurium*. Mnohé z nich sa už bežne používajú v názvoch zlúčenín, napr. *trimetylstilbium*, *tetrametylplumbán*. Popri podobách *nitrid*, *nitrad*, *hydrid*, *hydrát*, *silicid* sa používa aj podoba *oxid*, ktorá sa kodifikuje aj v oficiálnej chemickej nomenklatúre. Pravda, popritom sa ešte stále používajú aj podoby *kysličník*, *uhl'ohydrát* (veľmi zriedkavo aj *uhl'ovodan*). Príznačné je, že v registri uvedenej Hegerovej práce sa uvádza približne 1800 hesiel, ale iba okolo 200 je slovenských. V tomto rade prevažujú názvy kyselín, napr. *kyselina jablčná*, *listová*, *maslová*, *mliečna*, *mravčia*, *octová*, *št'aveľová*, *vínna*.

Vysoká miera europeizácie je daná aj dlhoročnou úspešnou činnosťou medzinárodných organizácií, ako je napr. IUPAC – International Union of Pure and Applied Chemistry – Medzinárodná únia pre teoretickú a aplikovanú chémiu, ktorá sústavne vypracúva a vydáva predbežné nomenklaturne pravidlá.

Prirodzene, nie všetky z ustálených, resp. registrovaných názvov sa stávajú bežným prvkom slovenskej slovnej zásoby. Veľkú oblasť tvoria názvy liečiv (Heger, 1986). Tu sa používajú jednak názvy ustálené v chémii, jednak špecifické tzv. *generické názvy*, ale iba nemnohé sa dostávajú do širšieho používania a strácajú tak svoju chemickú motiváciu. Typickým príkladom je *aspirín*, *acylpyrín*.

Úplne odlišná je situácia v oblasti politicko-ekonomickej terminológie. Tu nikdy nebola taká masová internacionalizácia. A na rozdiel od chémie sa termíny

častejšie preberajú zo živých jazykov, v súčasnosti predovšetkým z angličtiny. Pravda, stále zastúpenie aj tu majú termíny utvorené z grécko-latinských základov.

Ale aj v novej politickej a ekonomickej situácii sa dotvárajú termíny z domácich zdrojov. Napr. *mediúver*, *preklenovací úver*, *správca dane*, *domáci dopyt*, *pridaná hodnota*. Niet obmedzení pri spájaní domácich a grécko-latinských prvkov: *trhová kapitalizácia*, *finančný podielový fond*, *domáci finálny dopyt*, *platobná bilancia*, *obchodná bilancia*, *nadnárodný koncern*, *podniková sféra*, *obchodná divízia*. Časté sú termíny utvorené kombináciou prevzatých slov: *inflačné riziko*, *devízový inventár*, *reštitučný investičný fond*, *koaličný partner*, *transformačná recesia*, *inflačný diferenciál*, *terciárny sektor*.

Pomerne málo je zložených slov, domácich či prevzatých. Zato značný podiel majú slová s predponou alebo polopredponou: *mediúver*, *medzis potreba*, *medioprodukt*, *infraštruktúra*. K starším polopredponám typu *video-*, *disko-* sa pripájajú niektoré novšie, napr. *info-*, a to nielen v spojení s prevzatými slovami, napr. *infolinka* (informačná linka), ale aj s domácimi, napr. *infozábava* – zábava s využitím informačných sietí. Polopredpony sa uplatňujú napr. v názvoch rozličných inštitúcií, najmä bánk. Popri názvoch ako *Pragobanka*, *Istrobanka* vznikajú názvy typu *Pol'nobanka*, *Agrobanka*, *Ekobanka*, *Ekoagrobanka*, *Eximbanka* (Exportná a importná banka). Sú to však vlastné názvy, neprenikajú do apelatívnej slovnej zásoby.

Je prirodzené, že priame prevzatia z angličtiny, používané najmä v prvej fáze preberania v pôvodnej anglickej podobe, sa uplatňujú v takých oblastiach, ktoré predstavujú nový prvok v našej spoločnosti. Priamo z angličtiny prešli také názvy ako *marketing*, *inžiniering*, *factoring*, *dealing*, *leasing*, *homebanking*. Niektoré z nich sa pomerne rýchlo adaptujú pravopisne i výslovnosti, napr. *manažment* (v angl. je výslovnosť *menižment*), *manažér*. Na druhej strane však nemajú šance na udomácnenie také názvy ako *art director*, *account director*, *assistant director*, *copywriter*, *client service*, ktoré sa navrhujú v oblasti reklamných podnikov (Horecký, 1996). Tu by nemalo byť problémom vytvoriť domáce názvy typu *riaditeľ*, *umelecký riaditeľ*, *finančný* či *obchodný riaditeľ*, *textár*, *zástupca riaditeľa*, *poradenská služba*.

Niekedy z anglických textov, resp. z anglického či amerického prostredia prenikajú aj také slová, ktoré sú totožné alebo významovo blízke so slovom, ktoré prešlo do slovenčiny už dávnejšie a je grécko-latinského pôvodu. Niektoré z nich majú bežné slovenské ekvivalenty: *divízia* môže byť *oddelenie*, *pozícia* môže byť *postavenie* alebo *funkcia* (napr. *pozícia riaditeľa* – *funkcia riaditeľa*). Niektoré sa preberajú ako nové, ale už v slovenčine jestvujú v inom význame. Napr. *audit*, *audítor*, *konferencia* (organizačná zložka kanadskej hokejovej ligy). Neobyčajne sa

rozširuje pomenovanie *prezident* pre vedúceho predstaviteľa rozličných inštitúcií: *prezident nadácie*, *prezident filmovej spoločnosti* a pod.

Pôvodné anglické názvy sa rozširujú ako pomenovania novších športových odvetví: *snowboarding*, *wrestling*, *paragliding*, *kickbox*, *jumping*. Takisto si ponechávajú pôvodnú anglickú podobu často módne názvy podnikov, napr. *boutique*, *pub*, *shop*, *market*, *supermarket*, *billboard*. Pritom však niektoré z nich sa nepoužívajú v bežnej komunikácii, ostávajú v oblasti orientačných či reklamných označení. (Nejdeme napr. nakupovať do shopu.)

Oblasť výpočtovej techniky patrí k veľmi expanzívnym oblastiam techniky a okrem toho sa teší neobyčajnému záujmu širokej verejnosti. To má zreteľné následky aj pri formovaní odbornej terminológie. Na jednej strane rýchly technický pokrok vyvoláva potrebu nových pomenovaní, na druhej strane rozšírenie výpočtovej techniky do širokých vrstiev, a to aj mládeže, vedie k širokému rozvoju, ba často až k slangovému tvoreniu. V Amerike dokonca vzniklo akési hnutie *hackero*v (azda *sekáčov*), ktorí vydávajú aj slovníky výpočtového slangu.

Napriek pochopiteľnému vplyvu angličtiny sa už v názvoslovných normách z roku 1975 a 1986 ustalovali aj domáce, české i slovenské názvy. Slovenské názvy sú zachytené aj v Anglicko-slovenskom slovníku z r. 1996 (*Anglicko-slovenský výkladový slovník*, 1996). Popri domácich názvoch ako *počítač*, *súbor* (file), *ovládač*, *radič*, sú tu aj mnohé slová grécko-latinského pôvodu, napr. *procesor*, *konektor*, *terminál*, *architektúra*, *koncentrácia*, *dekodér*, *autokodér*. Pomerne málo je slov anglického pôvodu: *multiplexer*, *assembler*, *cache*. Časté sú slovesá typu *emulovať*, *editovať*, *skenovať*, *resetovať*.

Nie všetky navrhované domáce termíny sa ujímajú. Vidieť to na osude dvoch základných termínov, *hardware* a *software*. Hoci sa hneď v začiatkoch (a to aj v uvedených názvoslovných normách) navrhli termíny *programové vybavenie počítača* a *technické vybavenie počítača*, používajú sa pomerne zriedka. Jednak preto, že k hardwaru a softwaru pribudli aj termíny ako *shareware*, *brainware*, jednak preto, že pri všetkej motivačnej zreteľnosti sú dosť nešikovné na bežné používanie i ako základ na ďalšie odvodzovanie. Pre pomenovanie osoby, ktorá s týmito zložkami pracuje, je bežná podoba *hardverista* a *softverista* (príznačné tu je aj kolísanie medzi podobami *-ware*, *-var*, *-vér*). Podobný osud má aj sloveso *resetovať*: bežne sa používa, hoci je k dispozícii veľmi presný a používateľný ekvivalent *znovunastaviť*. Neujal sa napr. ani názov *vreckový počítač*, ale bežne sa používa pôvodná podoba *notebook*, a to ešte stále v pôvodnom anglickom pravopise. Podobne sa používa aj *laptop*, lebo doslovný preklad *počítač na kolená* nie je dosť zreteľný. Neujíma sa ani navrhovaný ekvivalent *dlaňový počítač* za *palmtop*

(*PDA, personal digital assistant*). Bežne sa používa sloveso *surfovať* (surfovať po internete), *portovať* (aj podst. meno port), lebo tu nie sú ani pravopisné problémy. V pôvodnej podobe však ostáva sloveso *downloadovať* (prevádzať dáta smerom nadol).

V súčasnej literatúre z oblasti výpočtovej techniky sa často popri domácich podobách vyskytujú aj pôvodné anglické podoby, najmä rozličné polopredpony, resp. útvary fungujúce v polohe prívlastku: *plug-in modul, high-end technológia, just-in time kompilácia, jawovský WEB cartridge*. Bez ďalšieho rozmnožovania príkladov možno povedať, že v takýchto textoch ide vlastne o diglosnú (v staršom hodnotení makarónsku) komunikáciu.

Veľmi podobná je situácia v literatúre z oblasti zábavného priemyslu. V pôvodnej podobe ostávajú pomenovania štýlov: *rock, rap, country, folk, dance floor, reggae*. Názvy nosičov sa do istej miery adaptujú: *kazeta, album, kompaktný disk* (ale aj hovorové *kompakt*), *cédečko*, ale aj *CD-ROM*.

Podrobnejšie sledovanie a štúdium spôsobov, ako sa rozvíja slovná zásoba a v nej predovšetkým terminológia, by ukázalo aj niektoré ďalšie vlastnosti. Ale aj tak možno konštatovať, že sa uplatňujú štyri hlavné spôsoby: dotváranie z domácich zdrojov, často aj kalkovaním, preberanie zo živých jazykov s dosť častou adaptáciou a mechanické preberanie zo živých jazykov (predovšetkým z angličtiny).

LITERATÚRA:

Anglicko-slovenský výkladový slovník výpočtovej techniky. Trenčín: Konzorcium LAUDIC 1993. 360 s.

HEGER, J.: Názvoslovie organickej chémie. Bratislava: SPN 1986. 320 s.

HORECKÝ, J.: Charakteristika názvoslovnia chemických prvkov. In: Kultúra slova, 1993, roč. 27, č. 5 – 6, s. 140 – 143.

HORECKÝ, J.: O terminológii v reklame. In: Kultúra slova, 1996, roč. 30, č. 1, s. 30 – 32.

ZIKMUND, M.: Ako tvoriť názvy v anorganickej chémii. Bratislava: SPN 1995. 237 s.

Bibliografia vybraných terminologických prác profesora J. Horeckého v chronologickom poradí

HORECKÝ, J.: Miesto a úloha synonym v terminológii. In: Slovenské odborné názvoslovie, 1954, roč. 2, č. 12, s. 353 – 358.

HORECKÝ, J.: Teoretické základy odbornej terminológie. In: Naša veda, 1955, roč. 2, s. 395 – 397.

HORECKÝ, J.: O teórii terminológie. In: Slovenské odborné názvoslovie, 1956, roč. 4, č. 1, s. 3 – 5.

HORECKÝ, J.: Pojem a hranice termínu. In: Slovenské odborné názvoslovie, 1956, roč. 4, č. 9, s. 257 – 206.

HORECKÝ, J.: O homonymii v terminológii. In: Slovenské odborné názvoslovie, 1957, roč. 5, č. 10, s. 289 – 298.

HORECKÝ, J.: K systematike motivačných znakov v kongruenčných pomenovaniach. In: Slovenské odborné názvoslovie, 1958, roč. 6, č. 11, s. 321 – 327.

HORECKÝ, J.: Otázka medzinárodnej slovanskej terminológie. In: Československé prednášky pro IV. mezinárodní sjezd slavistů v Moskvě. Red. B: Havránek. Praha, Nakladatelství ČSAV 1958, s. 97 — 107.

HORECKÝ, J.: Vzťah pojmu a termínu. In: Jazykovedný časopis, 1960, roč. 11, č. 2, s. 97 – 102.

HORECKÝ, J.: Dvadsať rokov slovenskej terminológie. In: Československý terminologický časopis, 1965, roč. 4, č. 5, s. 257 – 260.

HORECKÝ, J.: Kritéria terminológie. In: Československý terminologický časopis, 1965, roč. 4, č. 4, s. 193 – 201.

HORECKÝ, J.: Obsah a forma termínu. In: Kultúra slova, 1974, roč. 8, č. 10, s. 321 – 324.

HORECKÝ, J.: Základné problémy terminológie. In: Kultúra slova, 1974, roč. 8, č. 5, s. 129 – 132.

HORECKÝ, J.: O prekladaní terminológie. In: Kultúra slova, 1977, roč. 11, č. 5, s. 136 – 139.

HORECKÝ, J.: O internacionalizácii a unifikácii terminológie. In: Kultúra slova, 1978, roč. 12, č. 10, s. 321 – 324.

HORECKÝ, J.: Významové vzťahy v sústave termínov. In: Kultúra slova, 1981, roč. 15, č. 10, s. 321 – 325.

HORECKÝ, J.: Pomenovania motivované podobnosťou. In: Studia Academica Slovaca. 11. Prednášky XVIII. letného seminára slovenského jazyka a kultúry. Ed. J. Mistrík. Bratislava: Alfa 1982, s. 197 — 205.

HORECKÝ, J.: Analogická nominácia. In: Kultúra slova, 1987, roč. 21, č. 5, s. 129 – 137.

HORECKÝ, J.: Antické pramene odbornej terminológie. In: Kultúra slova, 1989, roč. 23, č. 10, s. 332 – 337.

HORECKÝ, J.: Formovanie slovenskej odbornej terminológie v SAVU. In: Slovenská akadémia vied a umení. Ed. O. Pöss. Bratislava: Historický ústav SAV 1994, s. 57 – 61.

HORECKÝ, J.: Odborná terminológia v súčasnej slovenčine. In: Studia Academica Slovaca. 26. Prednášky XXXIII. letného seminára slovenského jazyka a kultúry. Ed. J. Mlacek. Bratislava: Stimul – Centrum informatiky a vzdelávania FF UK 1997, s. 59 – 63.

Človek a jeho jazyk /4

Terminologické inšpirácie profesora Jána Horeckého

Editori

JANA LEVICKÁ, MIROSLAV ZUMRÍK

Z tlačových podkladov Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied vydala a vytlačila VEDA, vydateľstvo Slovenskej akadémie vied, Centrum spoločných činností SAV, Dúbravská cesta 5820/9, 841 04 Bratislava, v roku 2019 ako svoju 4 422. publikáciu.
www.veda.sav.sk

Tlačové podklady: Mgr. Vladimír Radik
Návrh obálky: Eva Kovačevičová-Fudala

Všetky práva vyhradené. Dielo ani žiadna jeho časť sa nesmie reprodukovať, ukladať do informačných systémov ani inak rozširovať bez súhlasu majiteľov autorských práv.

ISBN 978-80-224-1740-2